

Francis Jammes

Jan van Nijlen

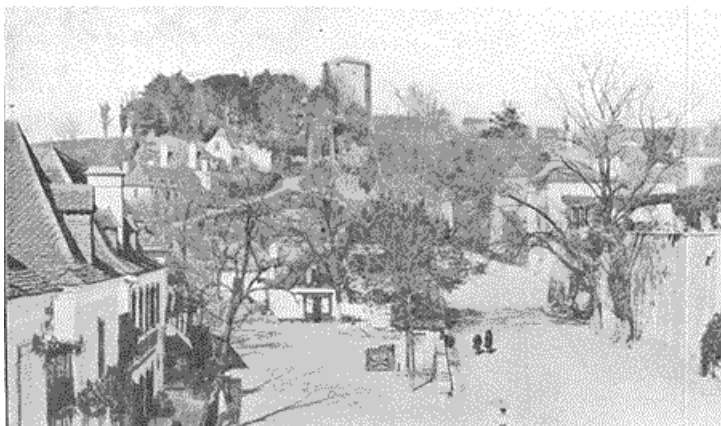
bron

Jan van Nijlen, *Francis Jammes*. A.W. Sijthoff's Uitgevers-maatschappij, Leiden 1918

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/nijl003fran01_01/colofon.php

© 2017 dbnl / erven Jan van Nijlen

VI

ORTHEZ (Basses-Pyrénées). - Place de la Poustelle

I.

Ik stel mij het leven van dezen dichter voor als een dier bekoorlijke volksprenten, waarin een naïeve kunstenaar het dagelijksch bestaan van eenvoudige lieden heeft weergegeven met sobere lijnen en zuivere kleuren. Geen dichterlijk leven is waardiger dan het zijne gesneden te worden in de kleine blokjes hout door de geduldige hand van een dier oude artiesten, wier fijngevoelig werk, gedurende zooveel jaren, de kinderharten van vreugde en aandoening heeft doen kloppen. Denkend aan den schrijver van *De l' Angéelus de l' Aube à l' Angéelus du Soir*, heb ik zoo vaak in verbeelding de prent aanschouwd, die een synthese zou zijn van al den rijkdom van gevoelens en van al de eenvoudige goedheid, die het hart van een mensch die dichter is kan bevatten.

Men zou er zien hoe hij, nadat hij als jongeling veel ontgoocheling heeft gekend door zijne poging om de landelijke eenzaamheid te bevolken met de onwezenlijke schimmen zijner droomen, teruggekeerd is tot de schoone werkelijkheid en met zijne moeder een huisje bewoont in een oud dorp der Pyreneeën. Dat huisje staat aan de groote straat; de naaste buurman van den dichter is een schoenmaker die een blinden vogel heeft. Een paar honderd meters verder rijst de kerk op het zonnige pleintje, waarover elken middag de gebogen gestalte loopt van den jongen notarisklerk die de krant leest.

Van uit de smidse klinkt gehamer, en verder het hol geklop van den kuiper. Het is een dorp als alle andere. Maar er woont een dichter die den schoonen zin van het leven begrijpt, die alles wat leeft liefheeft en looft.

Ook in het huis des dichters leven vele wezens. Naast den haard liggen de slapende hond en de oude kat. Er staan oude meubelen die, in de eindelooze mistige namiddagen van den herfst, aan den dichter verhalen fluisteren uit den tijd zijner ouders en grootouders. Aan den muur hangt een prentje met de geschiedenis van den Wandelenden Jood. En op de vensterbanken prijken bloemen die de dichter op een zondagnamiddag heeft geplant. De hooge vensters der eetkamer geven uitzicht op den tuin waar geranium bloeit lelie en phlox, goudbloem, petunia en aster. In het voorjaar wuiven er tegen de blauwe lucht de witte wolken der vruchtboomen. Dààr staat de pruimelaar met zijn vruchten die dof zijn van een teer blauw waas; en ginds de perzikboom wiens rijpe vruchten men van uit het huis, als de vensters open staan, hoort vallen met een zachten plof in de stilte van den avond. Verder zijn het de groenten: de malsche sla, het zachte varenachtige loof der peentjes, de erwten en de boontjes. En vogels zingen overal.

In den herfst, als de mist de kruin der bergen onzichtbaar maakt, verlaat de dichter zijn huis met het geweer op den schouder en zijn hond loopt blaffend voor hem uit. Met het geweer naast zich en de weitasch, waaruit de bebloede veertjes steken van eenige woudduiven, rust hij bij 't vallen van den avond een poosje uit in de oude herberg, waar hammen en worsten hangen aan de berookte zoldering, en drinkt er uit een dik glas den geurigen landwijn. En thuiskomend ziet hij in de stille kamer, waar de oude klok tikt, de bekende gestalte zijner

moeder, die in den vredigen schijn der lamp gebogen zit over haar naaiwerk.

Later is het naast zijne grijze moeder het blonde hoofd zijner vrouw over het wiegje van een kind. De dichter is gelukkig. De vage romantische treurigheid zijner jeugd is nu voor goed geweken. Hij heeft elken dag de klok van 't oude kerkje hooren luiden en in de kringen van dit geluid is zijne ziel aan het trillen gegaan. Eene oude liefde is ontwaakt, een troost, eene sterkte: de zekerheid, de rust van het geloof zijner kindsheid. Eenvoudig als de roos die ontluikt ontvouwt hij zijne gevoelens, natuurlijk als de vogel die fluit zingt zijne ziel haar lied, dat in de verste steden en dorpen van Frankrijk luisterende ooren vindt voor zijn schoonen klank. Zijn geloof is zijn leven. Knielend voor het beeld van Maria draagt hij haar zijne liederen op, als een landelijk meisje, dat in de meimaand haar potje reseda op het versierde altaar plaatst.

De dagen gaan voorbij, maar de wereld blijft even schoon en het hart des dichters onvermoeid van zingen. Geen zucht naar roem of rijkdom drijft hem naar de groote steden. Het is de liefde voor zijn land en de eenvoud zijns harten die hem trouw doen blijven aan zijn dorp, zijn huis, zijn tuin, volgens den raad dien hij zelf een jongen dichter gaf: ‘demeures dans le jardin familier et courbes vers ta mère le rameau de prunes bleues qu'elle ne peut plus atteindre.’

* * *

Toen Francis Jammes in 1888 zijne eerste gedichten schreef (hij werd geboren in 1868) ging het Symbolisme zijn hoogsten bloei bereiken, en toen in 1897 zijn eerste groote verzenbundel verscheen - waarvan talrijke verzen reeds in kleine uitgaven het

licht hadden gezien - waren de merkwaardigste werken dezer literaire school reeds gedrukt. Wanneer wij heden dezen eersten verzenbundel van Jammes, *De l' Angélu de l' Aube à l' Angélu du Soir*, herlezen, twijfelen wij haast aan de nauwkeurigheid van dit feit, zoo absoluut onafhankelijk van de symbolistische invloeden lijken ons deze verzen.

Wij zouden desnoods kunnen veronderstellen - hoe onwaarschijnlijk het ook weze, - dat de jonge man die begon te dichten in een eenzaam dorp niet op de hoogte was van de literaire richting van zijn tijd, indien niet enkele regels en klank-associaties bewezen dat hij de werken zijner symbolistische tijdgenooten kende en bewonderde. En men vraagt zich zelf af hoe het mogelijk was dat een twintigjarige dichter zich aan dien bedwelmenden invloed kon onttrekken. Was zijne persoonlijkheid dan zooveel sterker dan die van andere groote en oudere kunstenaars, die zich verleiden lieten door het lied, dat voor een jongen man de dubbele aantrekkelijkheid bezat der nieuwhed en der vreemdheid? Ik geloof niet dat dit de reden was. Deze zou men veeleer moeten zoeken in het feit dat zijn geest en gevoel voor het soort van invloed die zich in die jaren liet gelden geheel onvatbaar waren.

Een ander belangrijk feit mag men evenmin uit het oog verliezen: er bereidde zich eene literaire reactie voor in den schoot zelf van het Symbolisme. Alles wat tusschen de jaren '80 en '90 aanbeden werd: 'les hurlements wagnériens, les casques en ruolz, les cygnes de papier mâché, les hermaphrodites coiffés de nénufars' (zoo kenschetst Jammes de dichterlijke geest van dien tijd) begon zachtjes aan te verouderen en in het werk der beste symbolisten bespeurde men weldra een streven naar meer eenvoud en meer waarheid. Zoowel Francis Viélé

Griffin als Samain, zoowel de Régnier als Moréas vertoonen eene bezonkenheid en eene verinniging van het gevoel in eene minder nebuleuze taal. De wilde ongebondenheid van het vers libre verliest veel van zijne aantrekkelijkheid; Moréas' ideaal wordt zuiver klassiek, de Régnier's poëzie spreekt weer in harmonieuze zoo niet altijd even sterke alexandrijnen, Viélé Griffin, die niet van zijn geliefden versvorm kan scheiden, bereikt nochtans hiermee eene nieuwe, zangerige schoonheid. Dat was de reactie. In hoeverre zij er toe bijgedragen heeft om eene nieuwe richting in het leven te roepen, wil ik hier niet onderzoeken; in elk geval heeft zij den weg bereid voor den schoonen eenvoud van Jammes' poëzie, dien het Symbolisme zelf niet bij machte was te bereiken.

Over den invloed schrijvend dien Jammes zou hebben ondergaan, merkt P. Quillard terecht op: 'Balzac, La Fontaine, Jean-Jacques Rousseau, *Don Quichotte*, *Paul et Virginie*, Mme Desbordes - Valmore, Leconte de Lisle laissèrent dans l'esprit de l'adolescent une empreinte profonde; les poètes plus récents ne furent connus de lui que plus tard et agirent surtout sur sa forme verbale.' Wij staan dus hier voor het zeldzame feit dat een jonge dichter zich meer verwant voelt aan den geest van vroegere geslachten dan aan dien zijner tijdgenooten, en dat dit zijne originaliteit op bijzondere wijze versterkt - zoodat men haar vaak voor nog krachtiger heeft aangezien dan zij in werkelijkheid is - omdat hij zijn gevoel weet te uiten in een nieuwen, zuiveren vorm.

De invloed der lectuur op de ontluikende intelligentie van een jongen kunstenaar is niet iets willekeurigs. In de meeste gevallen zal zijn gevoel, zooniet zijn geest, beïnvloed worden door die boeken wier geest eene intieme overeenkomst heeft

met zijne nog sluimerende persoonlijkheid. Die lectuur kan het ontwaken der persoonlijkheid verhaasten, hare richting bepalen; maar de natuur ervan blijft onveranderbaar. De aard der persoonlijkheid van een kunstenaar wordt bepaald door allerlei factoren, wier werk reeds is volbracht vòòr het verstand en de vrije wil zijn ontwaakt. Péguy heeft het zoo kernachtig gezegd: ‘Rien n'est mystérieux comme ces sourdes préparations qui attendent l'homme au seuil de toute vie. Tout est joué avant que nous ayons douze ans. Vingt, trente ans d'un travail acharné, toute une vie de labeur ne fera pas, ne défera pas ce qui a été fait, ce qui a été défait une fois pour toutes, avant nous, sans nous, pour nous, contre nous.’

Welke physische en psychische factoren hebben samengewerkt om de persoonlijkheid van Francis Jammes te vormen kan men opmaken uit een groot aantal gedichten, waarin hij met weemoed de jaren zijner kindsheid gedenkt, en vindt men vermeld in vele dier subtiele notities in proza, die als de neergeschreven mijmeringen zijn, waaruit zijne gedichten geboren werden. Zijne jeugd was eenzaam. Zijn grootvader was geneesheer op het eiland La Guadeloupe; daar werd ook zijn vader geboren, die, kort nadat hij zich in Europa had gevestigd, overleed. Ook van de familie zijner moeder waren er verscheidene die een avontuurlijk leven hadden geleid in Zuid Amerika of in de Antillen. Van zijn vierde jaar af ontlook in het eenzame kind eene overgevoelige liefde voor alle dieren en insecten. ‘J'avais la passion, schrijft hij, de ramasser des bêtes, pour lesquelles j'éprouvais tant d'amitié que je pleurais si je les pensais malheureuses. Et j'endure encore une angoisse abominable en me souvenant de petits rossignols que l'on m'avait donnés et qui dépérissaient dans la salle à manger.

Toujours au même âge, il fallait, pour que je m'endormisse, que l'on plaçât non loin de moi un bocal où était une rainette. Je sentais que c'était une amie fidèle, et qui m'eût défendu contre les voleurs.' Hij bewonderde de goudgroene torren in het gloeiend hart der rozen, de slanke zwartgestreepte wespen die ronkten rond de jampotten zijner moeder, de blonde vlinders en de prachtige horens van het vliegend hert. En later waren het de planten en de bloemen, al de stille wonderen der natuur die in het gevoelige kinderhart eene ontroering en eene liefde wekten, die hem voor gansch het leven zouden bijblijven.

Je découvrais la terre à chaque pas.
 Et voici l'eau où l'on ne marche pas,
 l'air et le feu que l'on ne touche point;
 et, souhaités autant qu'inabordables,
 les animaux qui sont toujours trop loin
 comme des rois sont pour les misérables.

Hij ging ter school in Bordeaux. Voor het droomerige gemoed van het kind, dat eens een dichter worden zal, is eene havenstad het rijk van alle schoonheden en emoties. Zijne droomen krijgen er een onzegbare tint van weemoed en voor gansch het leven blijft hem het vage verlangen bij naar die verre en vreemde landen, waarheen hij zoovele schepen zag vertrekken. De jonge Jammes dwaalde vele uren langs de luidruchtige haven. Hij zag de donkere massas der zware steamers oprijzen langs de kaden en de blanke silhouetten der oude zeilschepen roerloos rusten als enorme vogels met gevouwen zwingen. Met verbazing en bewondering ontcijferde hij de vreemde en sonore namen die in groote gulden letters op den steven prijkten; hij zag koperkleurige hindoes, kleine chineezen en

krulharige negers barvoets over het dek loopen als wezens eener onwerkelijke wereld. En in het uur der schemering hoorde hij soms wonderbare liederen zingen bij het melankoliek geluid eener harmonika.

Zoo groeide in dat argelooze kinderhart het onuitsprekelijk verlangen naar de tooverachtige landen van overzee, die al den rijkdom en al de schoonheden bevatten waarvan eene jeugdige verbeelding kan droomen. Bovendien hoorde hij in het ouderlijke huis zoo vaak spreken over die gestorven familieleden: een grootvader die op het eiland Guadeloupe een somber en getourmenteerd, een droef en hartstochtelijk leven had geleid, een oom die in de oerwouden van Mexico had rondgezworven, en zoovele anderen nog. En in de stille kamers werden de ‘souvenirs’ bewaard die zij hadden meegebracht of opgezonden: opgezette colibri's met schitterende bloemenkleuren en groote vlinders blinkend als wonderlijk metaal of vol duisteren gloed als een vreemd fluweel, schelpen en horens van allerlei vorm en kleur, zaden en gedroogde kruiden.... Welk voedsel voor de droomen van een stil en eenzelvig kind!

En later, toen hij begon te lezen, vond hij in boeken zijn eigen droomen terug, beschreven met een luister die zijne hevigste verbeeldingen overtrof. Hij las de avonturen van den onsterfelijken Robinson, de kuische en hartstochtelijke geschiedenis van Paul en Virginie; hij las *René* en *Atala*, verhalen die gloeiden van romantische vervoering en somber waren als een onweerslucht van romantische wanhoop en vertwijfeling. Voegt men daarbij de werken van Jean Jacques Rousseau, Lamartine en Marceline Desbordes Valmore, dan geeft de geest dezer boeken eene juiste voorstelling van Jammes' gevoeligheid toen hij zijne eerste verzen begon te schrijven. Al deze schrijvers is een ge-

moedstoestand eigen, die een der meest typische eigenschappen is der Romantici, en die ook Jammes' eerste literaire producten karakteriseert: eene langoureuze gevoeligheid, die dan alleen sentimenteel wordt - en daaraan was voor een romanticus haast niet te ontkomen - wanneer zij zich verlustigt in eigen leed.

Maar hoezeer zijn hart zich ook aangetrokken gevoelde door eene onbewuste verwantschap tot dit soort gevoeligheid, daaruit mag men nog niet afleiden dat Jammes als kunstenaar een volgeling of een voortzetter zou zijn van het Romantisme. Zijn hart is veroverd maar zijn geest nog niet geheel verblind. Hij, die de wind niet kan hooren ruischen in de kruin der populieren ‘sans penser à Chateaubriand et à la Louisiane’, hij gevoelt eene onweerstaanbare liefde voor den exotischen, zoo fraai gerythmeerden droom van dien schrijver, maar diens koele hooghartigheid en de subtiele onstandvastigheid zijner ideeën zijn hem geheel vreemd, om niet te zeggen onsympathiek. Daarvoor is hij te gezond en staat hij te zeer midden in de schoone werkelijkheid van het leven. Zoo ook voor Jean Jacques Rousseau. Wat zijne belangstelling opwekt en zijn medelijden voor den somberen, droefgeestigen pedagoog en voor Madame de Warens, die de mentaliteit had eener idealistische, hysterische kostjuffrouw, dat is de melancholische gratie hunner figuren zooals die verschijnen in zijne dichtelijke verbeelding:

Je pense à Jean-Jacques Rousseau, aux matinées de cerises mouillées, avec des jeunes filles.

Dat heeft voor hem dezelfde bekoring als een oud prentje, waarvan de halfvergane kleuren zoo diep ontroeren. Hij weet ook welke groote liefde

de eenzame droomer gevoelde voor bloemen en planten:

Où es-tu vieux temps? Où es-tu triste botaniste qui cueillais dans les bois
la mousse et la colchique?

Het is eigenlijk niets anders dan een dichterlijk gezichtsbedrog; niet door de waarde van zijn werk, noch door zijn geest, maar door den tijd is de schrijver van *La Nouvelle Héloïse* voor Jammes eene verschijning die hem meevoert in het land der droomen. Voor hem is Jean Jacques Rousseau niet de groote schrijver, maar een arme man die leefde in een verren tijd, een mensch die hatelijk werd en de wereld en de menschen vervloekte als hij zich ongelukkig waande, en die, in de zeldzame oogenblikken dat hij zich gelukkig gevoelde, aan bergen en dalen zijn geluk verkondigde in extatische en vreemde uitroepen: Paix du coeur! O vertu!

O Jean Jacques! Ton singulier souvenir
est comme un vieille et jaune liasse
de lettres décachetées et couverte de taches
d'encre et de pluie, triste à faire mourir.

Die man is het die Jammes heeft ontroerd. Die man is het, wiens dagelijksch leven op het kasteel *Les Charmettes* hij beschreven heeft in enkele bladzijden fijngevoelig proza, dat den lezer als het ware in de tegenwoordigheid brengt van den larmoyanten en idealistischen filosoof. En toch is van heel de sentimenteele en onredelijke rhetorika van Rousseau niets in Jammes' werk overgegaan. Veeleer is deze, naar den geest, verwant aan Marceline Desbordes Valmore, die ook in allen eenvoud en buiten allen invloed van ouderen of tijdgenooten - zij het dan soms in een zwakkeren vorm - voor zichzelf hare troosteloze liederen zong van verloren

liefde. Maar welke ook de meest overwegende was der invloeden die het wezen van zijn gevoel bepaalden in de dagen zijner jeugd, toch is het zeker dat op den vorm waarin hij zich uitte geen enkele literaire persoonlijkheid of richting eenigen invloed had. Toen hij zijne eerste verzen schreef bezat hij reeds dien eigenaardigen en persoonlijken toon, die eene verfrissing was en eene vernieuwing der poëzie, waar deze dreigde ten onder te gaan in de zangerige, subtiele, maar onvruchtbare manies der symbolisten.

II.

Het gebeurt niet vaak dat een dichter in zijn eersten bundel zulk een volledig beeld geeft zijner sensibiliteit en zijner poëtische kracht als Francis Jammes dit deed in *De l'Angélu de l'Aube à l'Angélu du Soir*. Minder merkwaardig lijkt dit wellicht als men nagaat dat dit boek de verzen bevat die geschreven werden van 1888 tot 1897, eene periode dus van tien jaar; maar als men dan de verzen herleest die van 1888 en '89 gedateerd zijn, zal men moeten erkennen dat, zonder schijnbaar zoeken of tasten, zijne poëzie van het eerste oogenblik af haar persoonlijken vorm had gevonden, waaraan, in den loop der jaren, niets essentiëls zou veranderen. De eerste bladzijde van den bundel draagt de volgende opdracht: 'Mon Dieu, vous m'avez appelé parmi les hommes. Me voici. Je souffre et j'aime. J'ai parlé avec la voix que vous m'avez donnée. J'ai écrit avec les mots que vous avez enseignés à ma mère et à mon père qui me les ont transmis. Je passe sur la route comme un âne dont rient les enfants et qui baisse la tête. Je m'en irai où vous voudrez, quand vous voudrez. L'Angélu sonne.'

Wat in de eerste plaats in dezen bundel treft, is dat de liefde voor de natuur, die spreekt in het grootste deel der gedichten, in wezen geheel anders is dan bij de dichters van het Romantisme en zelfs van het Symbolisme. Die liefde tot de natuur is

bij hem niet sentimenteel zoals bij Jean Jacques Rousseau, en vormt in zijn werk niet, zoals in dat van den vreugdeloozen prediker, de basis van een filosofisch systeem. Evenmin vindt die liefde haar oorsprong in de esthetische bewondering, zoals bij de Romantieken, die in de natuur eene onuitputtelijke bron ontdekten van lyrische literatuur. Hij volgt ook niet het voorbeeld van vele symbolisten, voor wie de natuur een spiegel is waarin zij zichzelf bekijken. Nooit is voor Jammes de natuur een literair onderwerp of een symbool. Hij bezingt haar dan ook niet, in den zin dien men gewoonlijk aan dat woord geeft; hij leeft in en door haar. En toch blijven bij hem de mensch en de natuur gescheiden; zij zijn beiden van eene verschillende orde.

Hij doet niets dan kijken, maar met de verwonderde oogen van een kind. Elk levend wezen, elke boom en elke bloem zijn voor hem een geheimzinnig wonder. En ook elk huis, elke kamer, elk ding dat gemaakt werd door de hand des menschen. Geeft niet het kind aan elk voorwerp een ziel, en praat het niet met de bloem die het plukt, met den hond dien het streelt, met den vogel in de lucht en met de steenen langs den weg? Waarom zouden wij ons verwonderen dat een dichter zulks doet? Het is zoo eenvoudig; en wij hoeven heusch niet onze toevlucht te nemen tot vage gemeenplaatsen, waarvan het zoogenaamde pantheïstisch gevoel wel de meest gebruikelijke is, om te trachten die naïeveteit te verklaren. Heeft ook niet die andere groote beminnaar der natuur gezegd:

Mij spreekt de blomme een tale....

Het is juist dat onbepaalbare, kinderlijke gevoel, die directheid, dat accent van waarheid, die aan zijne gedichten een charme geven die, buiten alle

literaire waarde om, zoo zeker en zoo diep ontroert. Dat is het wat ons treft - en ik kies juist een gedicht, waarvan de vorm niet bijzonder mooi is - in deze verzen:

Le temps est gris, sans nuages: les hirondelles
poussent des cris dans le ciel gris, humide et froid
et elles font des croix noires avec leurs ailes.
Leur cri est aigu et long au-dessus des toits
d'où la fumée sort doucement des briques rouges.
L'intérieur des mansardes est noir et profond,
et l'on ne peut pas voir ce qu'il y a au fond.
Il commence à pleuvoir un peu à grosses gouttes.

En zooals hij met enkele trekken dit grijze landschap schetst, zòò geeft hij, met dezelfde scherpste en hetzelfde intense gevoel, al de uitzichten weer van het land, het dorp en de ingeslapen provintiestad:

Voici le grand azur qui inonde la petite ville.
Les paysans sont arrivés pour le marché.
Des petits enfants ont des bras couleur de cerises.
Ils sont venus le long de la fraîcheur des haies.

En dit langoureuze einde van een dag:

C'était à la fin d'une journée bleue, tiède et claire.
Un piáno chantait dans ces quartiers blancs et neufs
où les lauriers, les grilles, les sycomores trembleurs
font penser à des amours de pensionnaires.

Les vignes-vierges, comme des cordes de piments rouges,
rampaient dans le vent triste comme une flûte,
qui soufflait doucement dans le crépuscule,
à cette heure où, comme les coeurs, les feuilles bougent.

Zoo volgen, als in een folkloristische almanak, de schoone beelden der maanden en der jaargetijden elkaar op, afgewisseld met de vroolijke figuren der

dieren die zijn land bevolken: de os die de ploeg trekt, de melancholische, afgematte ezel, het klassiekzachte schaap, het opgewekte verken. Herinneren zij ons niet aan de felgekleurde, aandoenlijke prenten van Epinal? Zij hebben dezelfde naïeveteit van lijnen, dezelfde kinderlijke geestigheid, en helderheid van kleur. En een zelfde innigheid treft ons in de woorden waarmee de dichter de bewoners beschrijft zijner streek, waar alles even dichterlijk is, omdat het een dichter is die haar bezingt. Die bewoners zijn allen aan hem verwant, zoals die boerenzoon, die, na zijn dood, door den dichter wordt herdacht in de volgende weemoedige verzen:

Ce fils de paysan qui était bachelier,
nous avons suivi son convoi le long des lierres.

Le Dimanche il quittait la petite ville
et il allait déjeuner avec sa famille.
... L'après-midi, me disait-il, j'y lis Virgile.

En pensant à cela mon coeur s'enfle et se tord
- et je sens dans l'azur comme un parfum de mort.

... Oui, tu lisais Virgile, ami. Car on t'avait
appris le latin dans un triste et pieux collège.

Ton père aux mains de terre, ta mère aux mains de chanvre
étaient joyeux de voir dans ta petite chambre
les dessins qui faisaient de toi un bon élève.
Et pendant qu'il faisait soleil ou de la neige,
pendant que se pliaient les blés aux tiges bleues,
à cause de leurs fils ils étaient bien joyeux.

Des mots compliqués n'avaient pas gâté ton âme..

En deze andere jonge man, wiens figuur, in de verzen die niets meer vermelden dan de meest

gewone zijner dagelijksche bezigheden, zoo tragisch verschijnt en zoo diep-menschelijk:

Il s'occupe des travaux de la terre et taille
 les haies, ramasse le blé et les figues qui bâillent.
 Il a un pavillon dans sa vigne, et il goûte
 le vin en bois aigre qu'il examine au jour.
 Un lièvre lui mange les choux de son jardin
 où quelques rosiers sont lourds de pluie, le matin.
 Parfois on lui apporte un acte notarié,
 un paysan, pour savoir comment être payé.
 Il nettoie son fusil et couche avec sa bonne.
 L'existence lui est douce, calme et bonne.
 Il fit son droit jadis...

Naast die liefde voor de natuur en voor het eenvoudige leven der dorpen en provintiesteden, zijn de herinneringen aan de dagen zijner kindsheid en het verlangen naar de verre tropische eilanden waarvan hij reeds als kind droomde, de bijzonderste elementen zijner poëzie. Het beeld van dit wonderbare land is als een kleurige hallucinatie die voor zijn oogen schemert wanneer zij rusten op de stille lijnen van het eenvoudige landschap; het is de eenige verzoeking die bij machte is zijn hart los te rukken van zijne geboortestreek.

J'ai bien senti qu'en une autre existence
 j'ai vécu dans les Petites Antilles.

 Que ne puis-je partir? Vous m'attendez,
 je le sais, rouges fleurs qui éclatent...

Het beeld van dat land, dat hij nooit gezien heeft, is zoo diep in zijn hart gegrifd en hij geeft het weer met zulke heldere kleuren, dat men soms het gevoel krijgt voor dat zonderlinge verschijnsel te staan dat ons, in een bliksemsnelle seconde, een landschap of een stad die wij nooit gezien hebben, doet voorkomen

als van ouds bekend. Hoe intens wordt die illusie in de volgende verzen:

Quand verrai-je les îles où furent des parents?
 Le soir, devant la porte et devant l'océan
 on fumait des cigares en habit bleu barbeau.
 Une guitare de nègre ronflait, et l'eau
 de pluie dormait dans les cuves de la cour.
 L'océan était comme des bouquets en tulle
 et le soir triste comme l'Eté et une flûte.
 On fumait des cigares noirs et leurs points rouges
 s'allumaient comme ces oiseaux aux nids de mousse
 dont parlent certains poètes de grand talent.
 O père de mon père, tu étais là, devant
 mon âme qui n'était pas née, et sous le vent
 les avisos glissaient dans la nuit coloniale...

Het is een heel bijzondere wereld die in deze gedichten herleeft: het gezelschap dier achttiend-eeuwsche kolonisten, dier hartstochtelijke, droomerige naturen, die, aangetast door de sombere sentimentaliteit van Rousseau, een eeuwigen strijd voerden tegen zichzelf en de te vergeefs gezochte rust te vinden trachten in de eenzame wouden of langs de verlaten kusten der verre eilanden. Beantwoordt het aan de werkelijkheid het beeld van deze aantrekkelijke en enigszins dwaze wereld, of verscheen het slechts aldus aan de verbeelding des dichters doorheen de harmonieuze bladzijden van *Paul et Virginie*? In elk geval weet de dichter ons te overtuigen van de intensiteit zijner visioenen en verbeeldingen. Onloochenbaar is het dat het werk van Bernardin de Saint Pierre op Jammes een indruk heeft gemaakt die des te dieper was, doordat de gevoeligheid van beide schrijvers een zelfden oorsprong heeft. De groote verwantschap van de meisjes-figuren uit Jammes' prozaverhalen met de heldin van het oude boekje is daarvan een voldoende bewijs; bovendien hebben Jammes' gedich-

ten - in 't bijzonder diegene die van het onbereikbare land verhalen - een gevoelston, die voor elk goed luisterend oor denzelfden klank heeft als het dichtelijke proza van den schrijver van *Les Harmonies de la Nature*. Evenals deze met innige liefde de teedere figuur der onsterfelijke Virginie schiep, zoo schonk ook Jammes' verbeelding het leven aan talrijke romantische meisjesfiguren die, alle, hare zusters zijn. Zij zijn alle, welke naam de dichter haar ook geve, de incarnatie van het romantische jonge meisje uit den tijd van Marceline Desbordes Valmore, het meisje met haar groote hoed, haar lange kanten broek, haar puntige laarsjes en haar groote strikken.

Je pense aussi aux soirées où les petites filles
jouaient aux volants près de la haute grille.
Elles avaient des pantalons qui dépassaient
leurs robes convenables et atteignaient leurs pieds:
Herminie, Coralie, Clémence, Célanire,
Aménaïde, Athénaïs, Julie, Zulmire;
leurs grands chapeaux de paille avaient de longs rubans.
Tout à coup un paon bleu se perchait sur un banc.
Une raquette lançait un dernier volant
qui mourait dans la nuit qui dormait aux feuillages,
pendant qu'on entendait un roulement d'orage.

En alles wat in deze kinderlijke en toch reeds zoo diep-voelende hartjes leeft: het verlangen naar liefde, het heimwee naar iets dat schooner is dan het leven, de aandoenlijke eenvoud der gevoelens, heeft de dichter getracht uit te beelden in het meisjesfiguurtje dat hij noemde Clara d'Ellébeuse:

J'aime dans le temps Clara d'Ellébeuse,
l'écolière des anciens pensionnats,
qui allait, les soirs chauds, sous les tilleuls
lire les magazines d'autrefois.

Welke eerbiedige vereering voor een gestorven schoonheid, voor een voorbijen levensvorm, spreekt

uit de weemoedige strofen van dit gedicht. Tot zelfs de bekoring der verouderde namen die zijne heldinnen droegen lacht zoo geestig in deze regels:

Elle me rappelle les écolières d'alors
qui avaient des noms rococos, des noms de livres
de distribution de prix, verts, rouges, olives,
avec un ornement ovale, un titre en or:

Clara d'Ellébeuse, Eléonore Derval,
Victoire d'Etreumont, Laure de La Vallée,
Lia Fauchereuse, Blanche de Percival,
Rose de Limereuil et Sylvie Laboulaye.

Et je pense à ces écolières en vacances
dans des propriétés qui produisaient encore,
mangeant des pommes vertes, des noisettes rances
devant le paon du parc frais, noir, aux grilles d'or.

De ziel van Francis Jammes is haar verwant; zijne naïeveteit en teergevoeligheid worden aangetrokken door die maagdelijke onschuld en die romantische verlangens. Hij is de dichter die de duistere gevoelens van hare harten, waar hare schuchterheid voor terugschrikt, onder woorden brengt. Hijzelf heeft eens gezegd: 'J'ai tout à la fois l'âme d'un faune et l'âme d'une adolescente.'

Den faun dien hij bekent te zijn vinden wij in de liefdegedichten van *De l'Angélu de l'Aube à l'Angélu du Soir*. Deze gedichten zijn niet zeer talrijk, maar zij hebben de hoedanigheid der directheid en der natuurlijke, gezonde zinnelijkheid van sommige latijnsche minnedichters. Het gedicht getiteld *Que je t'aime*, waarin hij van zijne amoreuze spelen getuigt:

Je brave l'honnêteté, mais pas en latin.

is daarvan een typisch voorbeeld. Zijn liefdesgevoel is niet gecompliceerd. Evenals bij den faun met wien hij zich vergelijkt is zijne liefde een hartstochtelijke

gezonde lust, die even ver verwijderd is van de retorikale passie der Romantiek, als van het vage idealisme dat heerschte in de vleeschlooze dagen van het Symbolisme. Wat dit gevoel aan diepte mist wint het in echtheid, en het heeft een kern van algemeene, onveranderlijke menselijkheid, die, door den ongekunstelden toon des dichters, nog luider en ontroerender spreekt. Het is in alle onschuld en eenvoud dat hij van zijne liefde zingt. Hoogmoed, romantisch gejubel, zelfpijnigende ontleding zijn in deze verzen niet te vinden. Zij hebben niet, als zooveel anderen, een onbehagelijken toon van sentimenteetele confidenties. Niets meer willen deze liefdeverzen zijn dan de zuivere stem van het gevoel, de getuigenis van een hart dat de liefde ondergaat als een schoon verschijnsel der natuur:

Nos deux coeurs se sont fondus comme des pêches brûlantes de soleil sur
un même pêcher...

Niettegenstaande de diepe vereering voor het leven waarvan *De l' Angélu de l' Aube à l' Angélu du Soir* getuigt, 't zij dat de dichter van liefde zingt, of juicht om de onuitsprekelijke schoonheid der aarde, 't zij hij mijmert over de verre landen zijner droomen, of met melancholischen wellust terugdenkt aan den tijd zijner jeugd, klinkt er toch door het gansche boek een toon van droefheid. Het is niet, zooals bij vele romantische dichters, de uiting van hoogmoedige smart of van opstand tegen het leven; het is geen weemoed ook; het is in den toon zelf van het vers iets teeders en iets langouereus, iets wat in geen geval bepaald wordt door het onderwerp van het gedicht. Het is het bijna onhoorbare gezucht eener ziel die geen woorden vindt om zich te uiten. Zij is gevangen in den kerker der aardsche weelden die voor den dichter de eenige werkelijkheid

van het leven zijn. Hij heeft geen oog voor den glans dien ook zij bezit en houdt verborgen. Hoe klaar zijn blik ook weze op de zinnelijke schoonheid die hem omringt, hij kan niet doordringen tot de mysterieuze diepte, waar de ziel wacht op haar bevrijding. Van haar zelve heeft zij de kracht niet om te zingen: de dichter alleen kan haar een stem geven. Alleen dan wanneer het oog des dichters beneveld is door eene diepe droefheid en zijne stem zwak wordt en schor van opgekropte tranen, klinkt soms, als een onverklaarbaar geluid, haar zuchten door de arme woorden heen:

Si tu pouvais savoir toute la tristesse
 qui est au fond de mon coeur, tu la comparerais
 aux larmes d'une pauvre mère bien malade,
 à la figure usée, creuse, torturée et pâle,
 pauvre mère qui sent qu'elle va bientôt mourir
 et qui déplie pour son enfant le plus petit,
 déplie, déplie, pour le lui donner
 un jouet de treize sous, un jouet luisant, un jouet.

Wel laat Jammes in zijne verzen de ziel der dingen spreken, maar zijn eigen menschelijke ziel is meestal stom. De smart alleen zal haar doen zingen, maar daarvoor is de tijd nog niet gekomen. Daardoor ontstaat dit gevoel van onbevredigdheid en onvolmaaktheid, dat zich niet in woorden uit, maar waarvan men de aanwezigheid vermoedt aan den toon der meeste gedichten. Wel zijn er aanduidingen die erop wijzen dat de dichter eens de hoogste harmonie, die het evenwicht is tusschen geest en gevoel, zal bereiken. Maar nog al te vaak houdt hij het gevoel voor eene uiting der ziel. Dat is bij Jammes, als bij zooveel anderen, de eeuwige romantische verwarring. Daarvan leveren de drie gedialogeerde gedichten, *La naissance du poète*, *Un jour*, *La mort du poète*, het beste bewijs. In het tweede dezer gedichten

treedt ook, naast den dichter, zijne ziel op: l'âme du poète. Wanneer men nagaat in welke woorden de ziel spreekt, dan treft onmiddellijk hoezeer die taal denzelfden klank heeft als het gevoel des dichters. Het is even schilderachtig, even zinnelijk, even impressionnistisch. Ik maak hier geenszins eene moedwillige onderscheiding, en ik weet zeer goed dat het woord ziel een der meest misbruikte woorden is in alle talen. Maar wanneer dat woord nog eenige beteekenis heeft, dan kan het niets anders beteekenen dan de vereeniging van wat het hoogste aan geest en het diepste aan gevoel in de menschelijke natuur aanwezig is. Wij zullen verder zien hoe die ziel later in Jammes' latere gedichten luid begon te zingen.

Na deze korte beschouwing over wat men noemen kan: de sentimenteele bronnen der dichtkunst van Francis Jammes, zou ik nog even willen stilstaan bij den vorm der poëzie, alvorens de verdere ontwikkeling des dichters na te gaan. Ofschoon Jammes slechts zelden het zoogenaamde 'vers libre' gebruikt dat, in den tijd dat *De l'Angéelus de l'Aube à l'Angééelus du Soir* werd geschreven, een kortstondigen, maar vrij algemeenen opgang maakte, was hij destijds toch allerminst een trouwe volgeling der klassieke leer. In den schijnbaar klassieken vorm veroorlooft hij zich alle vrijheden. Hij schrijft een gedicht gedeeltelijk in alexandrijnen, gedeeltelijk in verzen die met het oude alexandrijn niets gemeens hebben. Zelfs de innerlijke bouw van den ouden versvorm wordt verstoord. Dit zou niet zoo heel erg wezen, wanneer men maar in de verzen zelf de reden daarvan kon ontdekken; maar eene innerlijke noodwendigheid is er niet voor te vinden. Daarom blijft het een zwakheid. En hoeveel schoonheden een dergelijk gedicht ook moge bevatten, het mist in elk geval die edele en zuivere harmonie van gevoel

en vorm. Het fransche alexandrijn is geen versvorm die zich leent tot allerlei willekeurige vreemde transformaties; in zijn wezen en in zijn klank leeft een ziel die het vers eigen is en die niet kan ademen in een ander lichaam dan het zijne. En welke stoornis in een gedicht verwekt het niet, naast een als deze:

et les raisins couleur de pierre transparente,

eenige regels verder een vers als dit te lezen:

et pourtant je ne te connais pas, tu n'existes pas.

Dit is slechts één voorbeeld. Er zijn er meer. Er zijn er zelfs vele.

Dat een groot aantal zijner gedichten van een grilligen en weinig vasten bouw zijn is een onvermijdelijk gevolg van het overwicht van het gevoel op de verbeelding en den geest. Dit is van al de eigenschappen zijner poëzie degene die het best zijne verwantschap met sommige romantische dichters bewijst. Maar bij dezen, zelfs bij hen die zich geheel door hun gevoel laten beheerschen, treft men nog altijd de verbeelding aan, die tusschen het wilde, hartstochtelijke sentiment en den koelbloedigen geest een band legt, die wel zeer broos is, maar die aan het werk toch een schijn van stevigheid geeft. En de verbeelding is het die wij vooral in het werk van Francis Jammes missen. Men mag zich niet laten misleiden: zijn gevoel is zoo fijn en zoo subtiel, dat het wel eens den vorm der verbeelding aanneemt, maar ook in deze gedaante blijft het gevoel niet alleen de oorsprong maar ook de eenige stuwkracht zijner poëzie, en bezit dus dezelfde eigenschappen: de grilligheid, de overtuigingskracht en het gebrek aan synthesis. Jammes is, in dezen zin, sentimenteeler dan vele romantici.

Dit overwicht van het gevoel wordt schijnbaar nog verhoogd door wat men genoemd heeft, volgens

mij ten onrechte, zijne gemaakte naïveteit. Degene die hem deze naïveteit verwijten hebben steeds nagelaten te preciseeren waarin zij bestaat. Het gevoel van een dichter kan naïef zijn; maar ook, zonder dat zijn gevoel het is, kan de wijze waarop hij het uitspreekt naïef zijn. Dit is een belangrijk onderscheid. Zoo is het b.v. zeker dat in vele erotische gedichten van Verlaine de uitdrukking iets naïefs behouden heeft, wat zeker niet te wijten is aan den aard van het hartstochtelijk sentiment. Men mag ook niet vergeten dat in de meeste gevallen het woord naïef niet meer gebruikt wordt in zijn oorspronkelijken zin van natuurlijk, ongekunsteld, maar dat er haast altijd, wanneer er geen sprake is van kinderen, het idee van onnoozelheid en domheid aan verbonden wordt. Wanneer men tegenwoordig van een dichter beweert dat hij naïef is, dan wil men daarmee zeggen, dat hij aan zijne gevoelens een schijn geeft van natuurlijkheid en eenvoud die zij in werkelijkheid niet bezitten. Het gevoel van Francis Jammes is niet naïef en wil het ook niet schijnen; het is niet zoo eenvoudig als het lijkt en het is ten slotte - althans in zijn eerste boek - nader verwant aan het gevoel van een Laforgue b.v. dan aan dat van Villon of een Verlaine. Maar wat wel naïef is, dat is de wijze waarop zijn oog de indrukken der natuur opvangt. Wat ook naïef is, dat is de wispelturigheid van zijn gevoel dat van het eene onderwerp naar het andere gaat zonder noodzakelijkheid of reden. Hierin slacht de dichter het kind, dat voor een wonderbaar schouwspel staat en zijne bewonderende blikken van links naar rechts laat gaan zonder bij eene bepaalde schoonheid te verwijlen. De hoogere geestelijke orde die kiest en bouwt is in de eerste verzen van Jammes niet aanwezig.

III.

De tweede bundel verzen, dien Jammes liet verschijnen, was getiteld *Le Deuil des Primevères* en bevatte de gedichten geschreven van 1898 tot 1900. Het boek bestaat uit eene serie elegieën, twee gedialogeerde gedichten: *La jeune fille nue* en *Le poète et l'oiseau*, enkele *Poésies diverses* en ten slotte *Quatorze prières*. De onder den titel *Poésies diverses* geplaatste gedichten onderscheiden zich niet van de verzen uit *de l'Angélus de l'Aube à l'Angélus du Soir*; zij hebben dezelfde innigheid van gevoel en denzelfden incoherenten bouw. Zelfs de motieven zijn voor het grootste deel dezelfde gebleven, en wij ontmoeten er weer het geïdealiseerde beeld van Rousseau:

Et je revois, boudeur dans son petit habit,
à vos genoux, l'enfant poète et philosophe...

Wat de grootere gedichten betreft: *La jeune fille nue* en *Le poète et l'oiseau*, ik houd ze voor veel zwakker dan de gelijksoortige dialogen uit zijn eerste boek; het motief is van eene al te vage symboliek.

Al is het waar dat van de zeventien elegische gedichten, die het grootste deel van den bundel vormen, de meeste niet de waarde hebben van de beste gedichten uit den eersten bundel, toch is het in enkele dezer elegieën, dat een toon weerklinkt, dien wij tot nog toe in het werk des dichters niet

hoorden: de zangerige stem der ziel die hem ineens boven de werkelijkheid der aarde verheft tot de hooge, reine sferen der beschouwing. Die toon klinkt het zuiverst in het eerste gedicht gewijd aan de nagedachtenis van zijn vriend Albert Samain, den dichter van *Au Jardin de l' Infante*. De diepste ontroering is er uitgedrukt met den grootsten eenvoud, in een vorm, die, op enkele vlekjes na, getuigt van de zuivere harmonie tusschen hart en geest:

Ta mort ne change rien. L'ombre que tu aimais,
 où tu vivais, où tu souffrais, où tu chantais,
 c'est nous qui la quittons et c'est toi qui la gardes.
 Ta lumière naquit de cette obscurité
 qui nous pousse à genoux par ces beaux soirs d'Eté
 où, flairant Dieu qui passe et fait vivre les blés,
 Sous les liserons noirs aboient les chiens de garde.

.....
 Je songe à toi. Le jour baisse comme ce jour
 où je te vis dans mon vieux salon de campagne.
 Je songe à toi. Je songe aux montagnes natales.
 Je songe à ce Versailles où tu me promenais,
 où nous disions des vers, tristes et pas à pas.
 Je songe à ton ami et je songe à ta mère.
 Je songe à ces moutons qui, au bord du lac bleu,
 en attendant la mort bêlaient sur leurs clarines.
 Je songe à toi. Je songe au vide pur des cieux.
 Je songe à l'eau sans fin, à la clarté des feux.
 Je songe à la rosée qui brille sur les vignes.
 Je songe à toi. Je songe à moi. Je songe à Dieu.

In deze verzen, die tot de mooiste behooren die Jammes heeft geschreven, is hij waarlijk de zanger met de harmonieuze stem, die 'fils de Virgile' zooals Charles Guérin hem terecht mocht noemen in een zijner beste gedichten. Dan gaat er zulke zekere bekoring van hem uit, dat alle bezwaren die het verstand suggereert tegen de niet altijd even zuivere versificatie, niet bij machte zijn het hart

te overtuigen, dat zich mee laat voeren op dien vloed van heldere, zangerige poëzie.

In *Quatorze prières* treffen wij voor het eerst een uiting van het godsdienstig gevoel in een minder vagen vorm dan in sommige verzen van *De l' Angélu de l' Aube à l' Angélu du Soir*. Het is nog niet de stem van den geloovige die zijne innigste overtuiging uitzingt zooals wij dat zullen hooren in zijn later werk, maar de onbewuste herinnering aan de schoonheid en innigheid van een verloren gevoel uit de gelukkige jaren der kindsheid. Hij die in zijn eersten bundel een gedicht (van 1888) begint met de volgende woorden:

Je parle de Dieu - mais pourtant
est-ce que j'y crois? -

en aldus eindigt:

Ca m'est bien égal, ceux qui disent
qu'il existe ou non - car l'église
du village était douce et grise.

en in die woorden duidelijk laat blijken welk soort gevoel hem onbewust naar de dichterlijke schoonheid van het oude geloof terugvoert, schrijft in 'Prière pour avoir la foi dans la forêt':

Mon Dieu, peut-être que je croirais à vous davantage
si vous m'enlevez du coeur ce que j'y ai
et qui ressemble à du ciel roux avant l'orage...

Er is reeds eene andere nuance in den toon. Hij wordt inniger en minder vaag dan in de eerste verzen waarover soms een nevel van religiositeit hangt. En wanneer hij smeekt:

Mon Dieu, je suis pareil à la plus humble pierre.
Voyez: l'herbe est tranquille, et le pommier trop lourd
se penche vers le sol, tremblant et plein d'amour.
Enlevez de mon âme, puisque j'ai tant souffert,
l'orgueil de me penser un créateur de génie.
Je ne sais rien. Je ne suis rien...

dan voelen wij eindelijk dat het godsdienstige gevoel waaraan de dichter uiting geeft niets anders is dan een middel waardoor hij zichzelf poogt te overtuigen van de echtheid van het geloof dat hij mist. En deze veertien gebeden zijn als zooveel kreten van heimwee en verlangen naar de rust, de goedheid en den deemoed die hij bezingt.

Men kon verwachten dat in een volgenden bundel dit psychologisch proces zich zou voltrekken en dat de dichter in de weergevonden sereniteit der ziel de weldaad zou bezingen der geestelijke zekerheid. De brooze bloem van het verlangen zou echter niet zoo spoedig rijpen tot een vrucht. In de voorrede van *Le Deuil des Primevères* zegt Jammes: 'Ce recueil qui vient, dans mon oeuvre poétique après *De l'Angélu de l'Aube à l'Angélu du Soir*, sera suivi d'un livre que j'intitulerai *Poésie*, le dernier conçu, et qui marquera beaucoup mieux que celui-ci mon développement.' Wij zullen verder zien in hoever dit waar is voor wat den vorm aangaat zijner poëzie, want daaraan heeft de dichter blijkbaar alleen gedacht toen hij bovenstaande regels schreef. Wat het innerlijke wezen zijner dichtkunst betreft, zij lijkt mij in *Le Deuil des Primevères* tot eene hoogere ontwikkeling gekomen dan in *Existences* (het werk dat aangekondigd werd onder den titel *Poésie*).

In 1902 verscheen *Le Triomphe de la vie*, bevattend *Jean de Noarrieu* (1901) en *Existences* (1900). Dit laatste is een dialoog in verzen tusschen verschillende typische bewoners van een dorp wier ploertige daden aldus aan het licht komen en wier hopelooze domheid en totaal gemis aan moraliteit blijken uit elk woord dat zij spreken. Dit werk bestaat uit zesentwintig hoofdstukken, sommige van enkele bladzijden, andere van een paar regels. Men treft er zeer goede verzen in aan, maar ook - en ik geloof

in grootere hoeveelheid - verzen die al de eigenaardige gebreken bezitten die dezen schrijver eigen zijn. Naast echte en zuivere alexandrijnen vindt men hier eene menigte regels die den uiterlijken vorm van een vers aannemen zonder dat daarvoor eene andere noodzakelijkheid bestaat dat de onverklaarbare willekeur des schrijvers. Zoo tracht hij o.a. meermalen door eene opeenvolging van vreemde klanken de impressie weer te geven van een menschen- of dierenkreet. Het heele gedicht is dan ook een vreemd mengsel van impressionistische en realistische poëzie - in den zin dien eenzijdige kunstrichtingen aan die uitdrukkingen geven. Het is waar dat, wanneer men de schilderachtige en onsmakelijke dialogen leest die de inwoners van het dorp met elkaar wisselen, men een juist denkbeeld krijgt van de mentaliteit en moraliteit dezer burgerij en van den pijnlijken last dien de dichter die hun midden leeft heeft te dragen.

Ik hoef echter niet te bewijzen dat dit met poëzie weinig heeft te maken.

Nu is het zeker dat Francis Jammes er geen oogenblik aan gedacht heeft met *Existences* een bundel zoogenaamde realistische poëzie te geven; hij is er de man niet naar om zich door eene formule te laten binden. Het ontstaan van zulk een werk moet men dan ook op eene andere manier verklaren. Als ondertitel zou dit werk kunnen dragen: *of de wraak van een dichter*, want ik kan er niets anders in zien dan de uiting van eene schrijnende desillusie. De werkelijkheid beantwoordde niet aan de teere, dichterlijke voorstelling die de dichter zich van het leven maakte, en daaruit leidde hij de gevolgtrekking dat er een strijd of minstens eene tegenstelling bestond tusschen de gevoelens van een dichter en die van een kleinzieligen burger. Dit is echter onjuist; het is geen strijd, beiden hebben een geheel

verschillende natuur, het zijn andere wezens. Deze dichterlijke dwaling, die men vergeeft aan de helden van Murger, zou dit werk van Jammes ongenietbaar maken, indien zijn haat zich niet soms verzoette tot een zeer fijnen humor.

Geheel anders is de geest van het verhaal in verzen, getiteld *Jean de Noarrieu*. Hier vinden wij weer met al zijne beminnelijke hoedanigheden den dichter van het landelijk leven en van de liefde. Zooals altijd in het werk van Francis Jammes, is ook van deze idylle het gegeven heel eenvoudig. Jean de Noarrieu is een jonge man, die, nadat hij in de stad gestudeerd heeft en heel wat geld verkwist, teruggekeerd is naar zijn geboortedorp, alwaar hij, na den dood zijner ouders, op de oude hoeve, het eenvoudige traditioneele leven zijner familie voortzet. Hij neemt in zijn dienst een jong meisje uit de streek, en daar zij beiden jong zijn en levenslustig, ontstaat er tusschen hen eene gezonde zinnelijke liefde. Na eenigen tijd ontdekt Jean de Noarrieu iets vreemds in de houding van Lucie; zij brengt bloemen mee en krijgt een kleur wanneer haar meester zegt dat het bloemen zijn uit de hooge bergstreken. Jean de Noarrieu weet niet dat zij zich in stilte verloofd heeft met Martin, den herder die gedurende het zomerseizoen het vee in de bergen hoedt. Hij vermoedt echter wel de waarheid en doorleeft smartelijke uren. Maar als, in het begin van den winter, Martin met de kudde terugkeert, heeft Jean de Noarrieu zichzelf overwonnen, en hij legt de hand van Lucie in die van haren verloofde. Zie daar het banale onderwerp, waarvan het origineele talent, het subtiele gevoel en de schilderachtige taal van Jammes een werk gemaakt hebben van eene buitengewone bekoorlijkheid. Er is, geloof ik, in de moderne fransche literatuur, in het genre der verhalende poëzie, geen tweede

werk te vinden dat zulke groote waarde bezit als dit en zulke sterke oorspronkelijkheid. In eene reeks tafereelen herleeft in deze strofen het wisselend uitzicht der jaargetijden met den arbeid op veld en akker. De groote liefde voor de natuur en voor het eenvoudige leven der landlieden inspireert aan dezen dichter verzen, die, naar geest en gevoel, verwant zijn aan de oude naïeve uitingen der volkspoëzie.

Maintenant c'est le moment poétique
où de Noarrieu fait semer le maïs.
Au milieu du grand silence, le pays
se recueille soucieusement tandis
que pas à pas, priant, la Lucie
laisse, un à un, tomber les grains qui luisent.

Courbée comme un églantier que balance
le vent, sous son chapeau dont l'ombre danse
d'un bout de champ à l'autre, et en cadence,
Lucie laisse tomber d'un geste lent
chaque grain roux que l'on dirait vivant
tant sa lueur isolée fait silence.

Het verschil tusschen zulke verzen en die van de meesten van Jammes' tijdgenooten is wel zeer opmerkelijk. Van den invloed der Symbolisten is hier nergens een spoor te vinden. Zoowel de inspiratie als de vorm, zoowel het gevoel als het beeld, alles is hier even eenvoudig en natuurlijk. Veel eenvoudiger en natuurlijker zelfs dan in zijn eersten bundel, die, behalve zijn oorspronkelijken toon, ook wel de frissche bekoorlijkheid bezat der jeugd, maar toch ook iets paradoxaals en iets uitbundigs, dat nu plaats gemaakt heeft voor meer menselijkheid en eene grootere ingetogenheid. Het is niet langer de dichter die eenvoudig is in zijne verzen, het zijn de wereld en het leven die ons eenvoudig toeschij-

nen doorheen de woorden van den poëet. Zijn weemoed heeft zich verinnigd en is van een egoïstisch sentiment een algemeen menschelijk gevoel geworden. Jean de Noarrieu is geen dichterlijke held, maar een gewone, fijngevoelige man. Ik geloof trouwens wel dat Jammes hem eenigszins naar zijn eigen beeltenis heeft uitgebeeld en hem zijn eigen ziel heeft ingeblazen. Is het Jammes' innigste gevoel niet dat spreekt in de volgende verzen:

Le printemps va finir, voici l'été.
 Je suis soucieux. Les choses projetées,
 dites, ô mon Dieu, s'accompliront-elles?
 Permettez-vous que l'on cueille le blé?
 Permettez-vous que Lucie soit fidèle?
 Permettez-vous que mon oeuvre soit belle?

Je suis soucieux. Je regarde en arrière.
 Y a-t-il moins de fraises, dans la clairière,
 là où sont coupés, dit-on, les lauriers?
 Je le croirais. Pourtant mon Dieu, c'est vrai
 que mon enfance a passé, a passé
 et que mon coeur n'est plus aussi léger...

Hoe mooi sommige passages van *Jean de Noarrieu* ook zijn, nergens bereikt de dichter de diepte van gevoel, de vlekkelooze vormschoonheid en de hogere harmonie die ons treffen in het eerste gedicht van *Le Deuil des Primevères*. Maar over het heele werk ligt eene rustige, weemoedige stemming als van een laten, zonnigen octoberdag, wanneer voor enkele dagen de lucht weer zuiver is en zoel als in de eerste dagen van het voorjaar. Welke moderne dichter is ooit zoo diep doorgedrongen als deze in de ziel der aarde, en heeft met enkele woorden hare schoonheid doen gevoelen en het geheim geopenbaard van hare eeuwige aantrekkingskracht op het menschelijk gemoed? Onder den adem zijner poëzie

golft dit schoon verhaal als een korenveld in den wind, en soms klinkt er boven, als een leeuwerikszang, een harmonieus en teeder lied, zooals die strofen waarin Jean de Noarrieu zijn verloren geluk beklagt in zulke subtiele woorden, dat men twijfelt of het een klacht is of een zang van weemoedige blijheid om de genoten schoonheid:

Si l'aconit est bleu
 comme tes yeux;
 si la cascade est vive
 comme ton rire;

si tes jambes sont lisses
 comme le buis;
 si tes cheveux sont comme
 les toits de chaume;

si ta gorge est pareille
 à ce soleil
 qui réchauffe le marbre
 où dort un pâtre:

Pourquoi ne vas-tu pas
 à la montagne
 qu'étourdit, le matin,
 l'odeur du thym?

In deze mooie verzen leeft een echo, nietwaar, van de naïeve en melodieuze stem van Verlaine.

IV.

Van de moderne dichters die ook in proza schreven is Jammes een der weinigen, wier proza en dichtwerk zulke groote eenheid van inspiratie, geest en gevoel vertoonen. Zijn proza is niet alleen in wezen even lyrisch als zijne verzen, maar ook in den vorm. In zijn proza heeft zijn gevoel dezelfde romantische tint, zijn visie dezelfde argeloosheid. Dit is niet zoo vanzelfsprekend dan het wel lijkt, want wanneer men de werken der meeste moderne dichters, Verlaine, Samain, de Régnier b.v. van uit dit oogpunt bekijkt, zal men tot de onvermijdelijke conclusie komen dat bij hen een vrij groot verschil bestaat tusschen den dichter en den prozateur.

Zijne drie verhalen, *Clara d'Ellébeuse, ou l'histoire d'une ancienne jeune fille* (1899), *Almaïde d'Etremont, ou l'histoire d'une jeune fille passionnée* (1901), en *Pomme d'Anis, ou l'histoire d'une jeune fille infirme* (1904), zijn door denzelfden geest geïnspireerd dan een groot deel der verzen uit *De l'Angélus de l'Aube à l'Angélus du Soir*. Clara d'Ellébeuse, die de dichter ook zoo vaak in zijne verzen heeft bezongen, is het jonge kostschoolmeisje uit de jaren 1830-1840, het eenvoudige kind, dat uit de puberteitsjaren ontwaakt met eene naïeve hartstochtelijkheid en een aandoenlijke zucht naar liefde. De dichter heeft een beeld willen geven van de wonderlijke reinheid des harten in een lichaam dat van kuisch begeeren en ingehouden hartstocht zucht,

zonder dat het verstand van het meisje vermoedt welk gevoel in haar is ontwaakt.

De geschiedenis is van eene stille, aangrijpende tragiek: Clara d'Ellébeuse heeft in de famieliekring wel eens hooren praten over eene bloedverwante die zeer mooi moet zijn geweest, en die in de kolonieën een kind ter wereld had gebracht. Zij was niet getrouwd. Ver van haar vaderland was zij gestorven. In de oude vergeelde liefdebrieven van de gestorvene die het meisje toevallig vindt en met kloppend hart leest, ontdekt zij een zinnetje: 'l'enfant né de nos embrassements....' een zinnetje dat haar overtuigt dat de meisjes die zich laten zoenen moeder worden. En wanneer ook zij, in een oogenblik van teedere vergetelheid, zich door haar neef heeft laten omhelzen, groeit in haar onschuldige verbeelding de angstige hallucinatie dat zij ook moeder moet worden. Hoe zal zij die schande kunnen overleven? Een donkere wanhoop maakt zich van haar meester en zij verbeeldt zich dat er voor haar nog maar ééne redding is: de dood. Leunend tegen het ijzeren hek van het oude buitengoed, drinkt zij een fleschje vergif en sterft.

Dit is de roerende geschiedenis die in Jammes' dichterlijke proza den vorm en den toon aanneemt van eene oude legende, maar eene legende, waarvan alle bijzonderheden ontleend zijn aan de levende werkelijkheid. Clara d'Ellébeuse incarneert de schoone naïveteit van het kind en die delicate schaamte der ziel, die het kenmerk is eener hoogmoedige reinheid. Want er is hoogmoed in haar zwijgen en in hare eenzelligheid, een hoogmoed die haar de kracht geeft om te sterven. Haar gevoel is verwant aan dat der heldinnen van Lamartine, en al zou de schrijver nagelaten hebben eenige aanduidingen te geven omtrent den tijd waarin dit kleine drama voorviel, toch zou de lezer zelf het onmid-

dellijk situeeren in de jaren die op den bloei der romantische literatuur volgden. De wijze waarop Jammes den geest van dit troebele tijdvak weergeeft laat geen oogenblik toe daaraan te twijfelen. Het is de wonderbare tijd dat de atmosfeer nog weergalmt van de hartstochtelijkste zangen van liefde en lijden, van schoonheid en vrijheid. Na de nuchterheid der XVIIIe eeuw is het enthousiasme als een vloed opgekomen. De geesten zijn eenigszins beneveld, en in de harten groeien verlangens naar nieuw en ongekend geluk. Reeds heeft het gezond verstand zijne eeuwenoude zachtzinnige heerschappij verloren, en de harten zijn gerijpt voor de verleidelijke slavernij van het gevoel en van den hartstocht. Er is in alle gemoederen iets overgegaan van de sentimentaliteit van Julie, Obermann, René; en nog ruischt de klank der levende stemmen van Jocelyn en Eloa. En na die gracieuse, teedere figuren, verschijnt weldra, naakt in hare menschelijke ellende, de armzalige Emma Bovary. In dien tijd is Clara d'Ellébeuse opgegroeid in beminnelijke onbewustheid. Het is een tijd van geestelijke verwarring, maar zooveel zuiverheid is er nog gebleven in sommige harten, en zulk argeloos geloof in de deugdelijkheid van onmogelijke idealen, dat men eene medelijdende bewondering heeft voor zooveel gevoel dat nutteloos werd verspild. Die bewondering gevoelt men ook voor de kinderlijke Clara d'Ellébeuse en voor het doodelijk gebaar dat haar bevrijdt. Maar men moet zich niet vergissen in de symbolische beteekenis van het verhaal die wellicht dieper gaat dan men eerst vermoedt; want dit armzalige meisje is niet alleen, zooals Jammes het zich waarschijnlijk voorstelde toen hij haar schiep, een beeld van de naïeve maagdelijke reinheid, maar zij is ook, en dat komt nog meer uit door de suggestieve voorstelling van den schrijver, een symbool der

romantische mentaliteit zooals zij zich alleen in dien tijd en op die wijze openbaarde.

Wat ik hierboven zei van de sentimentaliteit van Clara d'Ellébeuse in verband met die van sommige romantische dichters, geldt evenzeer voor dit andere meisjesfiguur, Almaïde d'Etremont. Hare geschiedenis is even eenvoudig als die van Clara. Zij is het kuische, maar hartstochtelijke meisje dat rond dwaalt in de vrije natuur. Zij maakt kennis met een jongen herder, vrij en argeloos als zij. Hunne vriendschap wordt weldra liefde, en het onvermijdelijke gebeurt. Almaïde is zwanger. Zij sluit zich in haar hoogmoed niet op als Clara, maar bekent alles aan haar ouden dichterlijken oom die zooveel begrijpt en die vergeeft.

Hier is de verwantschap met de romantische idealen nog grooter dan in het eerste verhaal. Men gaat hier een stap verder op den weg der algeheele overheersing van den hartstocht en van 't gevoel. Er is zelfs geen strijd meer tusschen verstand en sentimentaliteit en geen oogenblik denkt de geest eraan om de verleidende lokstem der natuurlijke driften te weerstaan. De gevoelsfeer van dit verhaal is dan ook geheel dezelfde als in de naïeve betoogen van Jean-Jacques Rousseau, waarin hij den terugkeer tot den staat der primitieve natuur preekt. Het eenige verschil is, dat het boekje van Francis Jammes eene dichterlijke idylle blijft en niet ontaardt tot een tendentius betoog, waarin, in plaats van den traditionneelen sater, het minder vroolijke duiveltje van het filosofisch prosélytisme zijne horentjes uitsteekt boven het onschuldig groen der bosschaadjes. De sentimentaliteit, door Rousseau verheven tot een systeem, wordt door Jammes nooit op die wijze misbruikt; bij hem is zij eene spontane, natuurlijke uiting zonder eenige bijbedoeling en nooit dient zij als verdedigingsmiddel voor wie alle

controle van den geest heeft verworpen. En zij neemt nooit, zooals bij den schrijver van *La Nouvelle Héloïse*, de plaats in van het geweten. Dit belet echter niet dat er eene groote verwantschap bestaat tusschen Almaïde en Julie, evenals tusschen deze en Clara d'Ellébeuse, al is zij in 't laatste geval minder flagrant.

Beide heldinnen van Jammes zijn eigenlijk twee verschillende uitingen van één zelfde wezen. Alleen door de manier waarop beider sentimentaliteit haar overwint verschillen zij van elkaar. De maagdelijke kuischheid van Clara d'Ellébeuse verschilt van de kuische zinnelijkheid van Almaïde d'Etremont alleen door het standpunt waarop zij zich plaatst. De eerste is onschuldig en voelt zich schuldig, de andere, die voor het oog der wereld schuldig is, is van hare schuld niet overtuigd. Dit is geene tegenstelling. Zij zijn beiden even schuldeloos als men wil, omdat zij vrijgesproken worden door den aard van haar gevoel, door de sentimentaliteit die in haar den gezonden zin en het licht der rede heeft vervangen. De schuldige is hier de geest van een tijd: 'l'éducation sentimentale.'

De heldin van het derde verhaal, Pomme d'Anis, is wel van dezelfde sentimenteele familie als Clara d'Ellébeuse en Almaïde d'Etremont, maar vertoont toch weer eene heel andere zijde der meisjesziel. Pomme d'Anis is in stilte verliefd op Johannès. Zij twijfelt of hij wel ooit hare liefde zal beantwoorden, want zij is gebrekkig; zij kan niet gaan zonder den steun van een stok. Voor iedereen houdt zij de neiging haars harten verborgen. Op een mooien dag deelt hare vriendin Luce haar mee dat zij verliefd is op Johannès. Zij is echter niet gerust voordat Pomme d'Anis haar verklaard heeft dat zij den jongen man niet bemint. Pomme d'Anis verzwijgt hare liefde en offert zich op om hare vriendin geluk-

kig te maken. Hoe groot hare opoffering is zal zij eerst later weten, wanneer Johannès haar zijne liefde verklaart. Zij blijft echter sterk en wijst hem af; zij zal in een klooster gaan. Van het drama dat zich heeft afgespeeld in het geheim harer maagdelijke ziel heeft niemand iets gemerkt. Alleen de oude oom, een figuur à la Bernardin de Saint Pierre, die zoo vaak in Jammes' werken voorkomt, vermoedt de pijnlijke waarheid.

Men ziet dat hier het thema nog eenvoudiger is dan dat der twee eerste verhalen: een meisje dat in het eerste enthousiasme der jeugd haar geluk prijsgeeft om hare vriendin dat geluk te schenken. Deze opoffering heeft echter hare psychologische zwakheid. Pomme d'Anis verzwijgt hare liefde, wanneer hare vriendin bekent dat zij Johannès liefheeft. Maar op dat oogenblik is zij nog overtuigd dat Johannès haar nooit beminnen zal. Als zij toen geweten had dat de jonge man haar beminde, zou zij dan ook gezwegen hebben? Niet dat de schrijver deze vraag onbeantwoord laat, maar dat zij bij den lezer opkomt, is het zwakke punt van dit psychologisch gebeuren. Het dramatisch conflict ontstaat dus niet alleen door den onvermijdelijken strijd tusschen twee machten, maar is, voor een groot deel, het gevolg eener noodlottige vergissing.

Van de drie verhalen is *Pomme d' Anis* het minst romantische. En moest ik een keus doen, die niet gemakkelijk is, geloof ik dat ik ten slotte dit laatste verhaal boven de andere zou verkiezen, omdat met dezelfde hoedanigheden van stijl en emotie, de ontleding der teedere meisjesziel er grootere diepte heeft.

Wat er niet weinig toe bijdraagt om het sentimenteele karakter dezer verhalen te verhoogen is de taal en de stijl van Francis Jammes. Zijn schilderachtig proza bezit zulke langoureuze harmonie,

dat het alle bezwaren van het verstand meevoert op den vloed zijner melodieuze phrases, en dat de geest onwillekeurig in sluimer wordt gewiegd door die prachtige woordkunst. Zijn stijl heeft dezelfde zinnelijke bekoring als de meest typische werken uit den romantischen tijd en is dus zeer in harmonie met het onderwerp. Maar zijn suggestieve kracht, die zoo groot is, dat hij in plastische weergave het werk van vele romantici overtreft, geeft aan dien stijl toch een zeer modern karakter.

V.

In 1905 keerde Jammes tot het katholieke geloof zijner kindsheid weer.

Hoe eerlijk ook sommige schrijvers gepoogd hebben het zielkundig proces hunner bekeering te verklaren, toch blijft er meestal een nevel hangen over het psychologisch moment dezer geestelijke evolutie. Die onzekerheid is niet alleen te wijten aan de moeilijkheid die de meeste bekeerlingen hebben om te onderscheiden of het hun geest is ofwel hun gevoel, of beiden tegelijk, die zich lieten overtuigen, dan wel aan het feit, dat zij zich niet eens rekenschap blijken te geven van het essentiële verschil tusschen de factoren die inwerken op den geest, en degene waardoor zich hun gevoel laat leiden.

Men kan zich bekeeren uit overtuiging des geestes. Dit komt echter zelden voor, evenals het zelden gebeurt dat iemand om zuiver geestelijke redenen ongeloovig wordt. Ik geloof wel dat van de geruchtmakende bekeeringen van fransche letterkundigen in de tweede helft der negentiende eeuw er niet ééne is - die van Brunetière misschien uitgezonderd - die niet geschiedde uit sentimenteelen drang. Verwonderlijk is dit niet, want sedert de verwarring die door het Romantisme werd gesticht en die nog niet geheel is overwonnen, heeft het gevoel op elk gebied de overhand gekregen en aan zich het koele verstand onderworpen. En al heeft de moderne mensch het gevoel boven het verstand verheven, toch is hij verplicht de oppermacht van het laatste te erken-

nen alleen door het feit dat hij gewilliger de vrijheid van het gevoel prijsgeeft dan de vrijheid van den geest. Het ligt dan ook voor de hand dat datgene wat hij als zijne grootste overwinning in de laatste eeuw beschouwt, tevens zijne grootste zwakheid is.

Voor iemand die, als Jammes, geheel en al een gevoelsmensch is, wordt het probleem der bekeering minder duister, omdat de grootste hinderpaal, de hardnekkige tegenstand van het verstand, van zelf wegvalt. Men kan zich zelfs de vraag stellen: mag men bij Jammes wel van eene bekeering spreken, is hij wel ooit ongeloovig geweest? Men kan zich afvragen: is het mogelijk dat in iemand, die in zijne verzen zoo vaak blijk geeft eene weemoedige herinnering bewaard te hebben aan het argelooze geloof zijner jeugd, dat geloof geheel is uitgestorven? Ja, dat is zeer goed mogelijk wanneer, zooals bij Jammes, die weemoed en dat heimwee alleen van sentimenteelen aard zijn. Het geloof is geen abstract idee. Het is iets levends, dat alleen zijn karakter bewaart wanneer het bloeit in daden. Wanneer de dichter schrijft:

Je parle de Dieu - mais pourtant
est-ce que j'y crois?....

geeft hij het bewijs dat hij, op dit oogenblik, even ver verwijderd is van het levende geloof als hij die, niet om sentimenteele redenen, maar met de koelbloedige overtuiging van zijn verstand, het bestaan van dien God loochent.

Zooals bij velen, is het ook bij Jammes eene diepe moreele smart geweest, die hem terugvoerde naar de kerk. Op eene enquête van de *Revue de la Jeunesse* antwoordde de dichter zelf met de volgende verklaring:

‘La plus piètre, la plus obscure des conversions,

c'est la mienne. Je n'ai point marché vers vous, Seigneur, avec dans les mains, des fleurs de joie, et, dans la bouche, des chants de miel. J'étais le sombre enfant pris de vertige qui a perdu pied et qui, soudain, aperçoit contre la rive le rameau qu'il saisit, le rameau que tendit la Vierge à cette petite fille qui se noyait dans le Gave de Betharram. J'avais bu à bien des bouches, mordu à bien des fruits, et je distinguais *la limite de l'homme* et une froide tristesse m'envahissait.

Je me revois, une matinée, étendu sur un lit l'âme et le corps en détresse, humilié, neurasthénique. Quand je sortis de cette prostration qui dura vingt minutes, je prononçai avec un tremblement de larmes dans le gosier: *Il faut que cela soit, ou il n'y a rien.*'

Hierin kan men zich niet vergissen: het is de wanhoop en de lusteloosheid van iemand die veel bemind heeft en die met liefde en wellust de leegte van zijn hart niet vullen kon; het is de stem van iemand die bedrogen werd in zijn vertrouwen en gewond in zijn hoogmoed. Diezelfde stem hoorden wij reeds in sommige gedichten van *Le deuil des Primevères*, maar eerst in *Clairières dans le Ciel* wordt zij van eene droefgeestige nadrukkelijkheid. Eene noot in dit boek zegt dat het gedicht *En Dieu* en de verzen getiteld *L'Eglise habillée de feuilles* na zijn terugkeer tot het geloof werden geschreven, het eerste in 1906, de andere in 1905. Wij zullen dus in de overige verzen van dezen bundel: *Tristesses* en *Poésies diverses* eene uiting vinden van des dichters zieleleven dat zijne bekeering voorafging. Al deze gedichten, waaronder er zeer mooie zijn, zijn doordrongen van eene stille, sombere wanhoop die zich niet eens meer luchten kan in klacht of tranen. De ingetogenheid zijner smart en het koele masker, van fatalisme waarachter hij zijn

schreiend gelaat verbergt, toonen ons aan hoe echt zijn lijden is en hoe diep zijne wond:

Ne me console pas. Cela est inutile.
Si mes rêves qui étaient ma seule fortune
quittent mon seuil obscur où s'accroupit la brume,
je saurai me résoudre et saurai ne rien dire.

En hoe fel schrijnt de bekentenis zijner geestelijke armoede en verlatenheid in dit quatrijn:

Tristesse! Que ce coeur qui veut tout ne veut rien
que le chant de l'oiseau et l'amitié du chien.
Il ne possède rien, même si l'on lui donne:
la fleur d'Avril qu'il tient lui prend le fruit d'Automne.

Men denke even aan zijne woorden: 'une froide tristesse m'envahissait.' De dichter, die de schoonheid der aarde bewonderd had met de onschuldige oogen van een kind, die de heerlijkheden der natuur had bezongen met een stem die beefde van ontroering, die het leven geprezen had als eene rijke weldaad en een wonderbaar genot, dwaalde nu rond in den zwaren nevel der wanhoop en vloekte het leven:

Plus rien. Je n'ai plus rien, plus rien qui me soutienne.
Pourquoi fait-il si beau et pourquoi suis-je né?
.....
Dormir. Pouvoir dormir. Dormir à tout jamais
Sous les averses bleues, sous les tonnerres frais.
Ne plus sentir....

Dit klinkt wel zeer romantisch en als een verre echo van de onsterfelijke wanhoopskreten van Chateaubriand, Musset of Lamartine. Hij zou nochtans misleid worden, degene die alleen in die schijnbare gelijkenis van Jammes' wanhoopspoëzie met de desperate klachten der groote Romantici het bewijs zou meenen te zien eener geestelijke verwantschap.

Want de smart van Jammes heeft in wezen niets gemeens met hunne wereldsmart, die veeleer de uiting is eener geestesziekte dan van een gemoedstoestand zooals bij Jammes. Alleen de vorm, waarin beider gevoel zich uit, vertoont eenige gelijkenis. ‘Pourquoi fait-il si beau?’ Dat kennen wij, nietwaar? Klaagden ook niet de wereldsmartzangers over de ongevoeligheid der natuur, of deden zij niet, naar gelang de eischen van het onderwerp, de boomen, de rivieren, de bloemen en de hemelen meeschreien als zij het uitsnikten? Maar de smart en wanhoop blijven bij Jammes de uiting van een uitzonderlijk en zeer persoonlijk geval; zij zijn nooit het resultaat eener aprioristische levensbeschouwing waarmee hij de wereld en de menschen bekijkt. Noch van natuur, noch uit overtuiging, noch uit mode, is hij een pessimist.

Het laatste gedicht der *Poésies diverses* is eene zeer mooie, beeldrijke beschrijving van de sentimenteele gebeurtenis die des dichters hart vervulde met bitterheid en wanhoop. Daarin roept hij de schilderachtige en vriendelijke figuur op van Robinson Crusoë met zijn parasol en groene papegaai, en, denkend aan de woorden waarmee het dagboek van den onsterfelijken schipbreukeling eindigen:

‘J’avais été assez éprouvé pour connaître
Le bonheur de finir mes jours dans la retraite.’

vergelijkt hij diens lot aan het zijne, en vraagt hij zich af of ook hij eenmaal die rust zal vinden. Want ook de dichter werd door een storm overvallen:

Comme toi, ô Robinson, j’essayai des tempêtes
et comme toi, j’ai vu au-dessus de ma tête
la mer verser au ciel des flots couleur de plomb.
Et l’amour furieux qui balayait le pont
me jetait à genoux et sifflait. Crusoë!
Crusoë! L’océan et l’amour sont pareils...

Het was in de zoele lente, die de vogels aanzette om te zingen en die de seringenstruiken deed buigen onder den last der zware bloementrossen, dat de dichter, door een vreemd verlangen gelokt, de veilige ree verliet en zee koos:

Alors, ô Robinson, oubliant comme toi
 les dangers que j'avais courus, n'écoulant pas
 les conseils des aïeux qui rêvent dans leurs cadres,
 ivre de mettre à flot une nouvelle escadre,
 je dirigeai mon coeur affolé par l'amour
 vers une île pensive et grave comme le jour.

L'île était enchantée et n'était qu'une femme.

Op dit mysterieuze eiland verliest hij zijne vrijheid, en wanneer het hem eindelijk gelukt, na een strijd waarover hij een delicaat stilzwijgen bewaart, zijne vrijheid te herwinnen, rest hem niets van al die schatten die hij zoo groot waande en om wier bezit hij was uitgetogen. Niet eens zal hij, na die langdurige gevangenschap, de rust hervinden en den vrede, waarin de gelukkige Robinson zijn leven eindigde. Hèm blijft niets over dan de weemoedige herinnering en wat oude brieven. Toch lokt hem nog, op zekere dagen, een heimwee naar dit groene, bekoorlijke eiland. Zal hij nogmaals vertrekken als de oude verzoeking roept?

J'eusse voulu pourtant encore nouer mes bras
 à la blanche bouée que nous nommons la femme,
 et revenir rieur parmi les hautes lames.
 Tous les oiseaux de Mars me conseillaient d'aimer..

In den zonnigen voorjaarsmorgen willen de vogels hen met hunne liederen weer verleiden. Maar mist hij niet de kracht om hen te volgen? De struiken en de boomen zijn zoo frisch van bottend groen!

Maar zou niet zijne diepe droefheid eene sombere schaduw werpen op die jeugdige blijheid der aarde! Hij weifelt en eindigt met dien schoonen regel van berusting en onuitsprekelijken weemoed:

Il faut laisser tomber l'ombre sur la forêt.

Zooals meestal in eene bekeering die volgt op een strijd tegen amoureuze hartstochten kende ook Jammes niet dadelijk de rust en de vrede die hij in dit geloof had gezocht. Veel moet hij verlaten dat hem nog zoo verlokkelijk en begeerig toeschijnt, en hij aarzelt op den moeilijken weg. Hij keert terug en draalt zooals de zwaluw die in den herfst noode het land verlaat, waar zij de pracht des zomers heeft gekend:

Ainsi l'âme qui a souffert de tant de choses,
avant de traverser les océans divins
et de gagner le ciel des éternelles Roses,
s'essaye, hésite, et, avant de partir, revient.

Er zijn ook nog de dagen dat hij wanhoopt, dat de ziel doodsbedroefd is, omdat de God dien zij aanroept doof blijft voor haar smeken. En de ziel, die heimwee heeft naar het onbereikbaar geluk, schreit tevergeefs om hulp. Hoe duister is de weg en hoe drukt de zware eenzaamheid! En in het teeder uur der schemering roept de pijnlijk zoete stem der oude verzoeking:

Ah! d'autres trouveront, dans la paix des cellules,
à remplir tout leur coeur avec ce qu'ils n'ont pas,
mais moi j'entends l'appel au fond du crépuscule
de ma passion nue sur son lit de lilas.

En dan smeekt hij in een klacht, waarvan de ontroerende toon het prachtige gedicht van Ver-

laine, 'Mon Dieu m'a dit: mon fils il faut m'aimer' in het geheugen roept:

N'aurez-vous pas pitié de votre serviteur?
Il est blessé. Il gît. Il a soif. La savane
s'étend. Le bon Samaritain, ô mon Sauveur,
ne passera-t-il pas bientôt sous les lianes?

Mon Dieu, mon Dieu, pourquoi faut-il aussi longtemps,
pourquoi faut-il pour que je puisse vous aimer
que Vous foudroyiez les fleurs de mon Printemps?

- Mon fils, l'abricot point déjà dans la ramée.

Maar er komen ook dagen dat de dichter troost vindt in het kleine kerkje, 'l'église habillée de feuilles' en dat de zon der vrede door de zware wolken zijner moedeloosheid doorbreekt. Weldra rijst de stralende zon der zekerheid aan den onbewolkten hemel en de nevel, de twijfel, de droefheid zijn voorgoed geweken. Nu verschijnt hem de Aarde in hare ware gedaante en schooner dan vroeger:

Car maintenant, nourri d'un ineffable blé,
il semblait qu'à ses yeux s'ouvrit un nouveau monde:
l'oiseau, l'arbre, la pierre avaient une clarté
qu'il ne connaissait pas...

Hij weet nu dat elk ding in zich een dieper mysterie houdt verborgen dan de schoone uiterlijkheid van zijn vorm laat vermoeden, en dat die ziel niets anders is dan de weerschijn der Goddelijkheid. Deze ontdekking maakt de visie des dichters op de wereld zooveel rijker:

Maintenant, ô mon Dieu, je sais que chaque chose
porte en soi son Mystère et que Vous le savez.
Ceci est un caillou, ceci est une rose,
Ceci est une femme et ceci un baiser.

Zoo verdrijft de schoone zekerheid de onrust en de droefgeestigheid zijns harten en leidt de hervonden vrede des gemoeds, schoon door enkele aanvallen van sentimenteele koortsen verstoord, hem langzaam naar de klare sereniteit die zich in zijne laatste werken openbaart. Het heldere licht van deze sereniteit der ziel begint reeds te klaren in het prachtige gedicht *En Dieu* geschreven in 1906, waarin hij de roerende figuur oproept van Eugénie de Guérin, de beminnelijke zuster van den jonggestorvenen en van geestelijken hartstocht gloeienden schrijver van *Le Centaure*. De dichter heeft het landgoed bezocht, het oude Cayla, waar de zuster en de broeder woonden. In de oude kamers hebben voor eenige oogenblikken weer geleefd dat vrome sentimenteele meisje en de jonge man die een der fijngevoeligste en edelste geesten was uit den tijd der Romantiek. En mijmerend vóór de armzalige herinneringen die zij van hun stoffelijk leven hebben nagelaten, die meubelen en al die eenvoudige voorwerpen van dagelijksch gebruik, die hij als dichter eens zoozeer heeft liefgehad om hun eenvoud en schoone realiteit, begrijpt hij de figuurlijke beteekenis van alles wat deze wereld aan schoonheid houdt besloten. Niets van dat alles is verleden, noch kan ooit sterven; het behoort tot de toekomst, het behoort tot de eeuwigheid.

Je vous reporterai, ô choses du Passé
à qui ma poésie prêta tant de beauté,
je vous reporterai où il faut que vous soyez!

Je vous reporterai au Futur où vous êtes.

Daardoor alleen verkrijgt alles zijn waren zin en zijn eigen schoonheid. En de dichter spreekt het heimwee uit dat hem doet hunkeren naar de zaligheid en den vrede die hij zich voorstelt dat de trouwe

zuster en de dichterlijke broeder samen genieten in het eeuwige rijk waar zij de essentie aller aardsche schoonheid weervinden.

Je viens à vous ô morts! Vers vous va ma prière...

Dit in terzinen geschreven gedicht behoort tot het zuiverste werk van Francis Jammes. Noch in den vorm, noch in de beelden, noch in de opvatting en constructie, noch in den keus der woorden, is er iets dat een enkel oogenblik de aandacht afleidt van de edele ontroering die de dichter hier tracht weer te geven. Het is reeds verwant aan de klassieke soberheid van zijn meesterwerk: *Les Géorgiques chrétiennes*.

* *

Ofschoon de eenvoud ook reeds in de eerste gedichten van Francis Jammes eene der bijzonderste karakteristieken van dezen dichter was, toch heeft deze hoedanigheid zich in zijne latere werken nog eenigszins gewijzigd. Zijn eenvoud is niet meer alleen eene eenvoudigheid van den vorm of iets wat men zou kunnen vergelijken bij de argeloosheid van een kind; zijn eenvoud is niet langer alleen eene schoone eigenschap van zijn gevoel, maar is tevens eene hoedanigheid des geestes geworden. Met den ootmoed van den mensch is ook de eenvoud des dichters echter en inniger geworden.

Zijn van 1905 gedagteekend antwoord op de enquête van G. Le Cardonnel en Ch. Vellay over de stroomingen der hedendaagsche literatuur, bevat zeer interessante verklaringen omtrent zijne literaire meeningen. Niets gaat voor hem boven de eenvoudigheid. Hij heeft een afkeer voor alles wat tragisch is en ingewikkeld. Hij houdt niet van de dramas waarin men, aan 't einde van het derde bedrijf, de lijken uit een venster werpt. De uitzon-

derlijke gevallen, de psychologische raadsels vindt hij vervelend. Het pathologisch tooneel laat hem koud, en hij wil niet dat men hem tracht te ontroeren of te boeien door buitengewone middelen. En hij besluit: ‘Je veux un art paisible, ennemi du scandale, où mon âme s'ouvre sans bruit comme la fleur de l'ipomée s'épanouit, pure et en larmes, dans la discrétion du crépuscule.... Je veux que la vie décrite soit d'une superbe simplicité.... J'ai en horreur les histrions, les rhéteurs qui élèvent la voix, les tribuns qui hurlent des vers échevelés.’

Dit lijkt wel eenigszins op eene veroordeeling van het Romantisme, tenminste in zoover deze beweging de antithesis cultiveerde der meest tegenstrijdige gevoelens, en gebruik maakte van de hevigste en minst natuurlijke middelen om het hart der lezers te ontroeren. Maar Hugo, Sand, Dumas zijn niet het gansche Romantisme; er zijn ook nog Rousseau, Bernardin de St. Pierre, Chateaubriand, Sénancour, de groote voorgangers, die, op hunne manier ook voorstanders waren van de natuurlijkheid en van den eenvoud.

Langzamerhand heeft de eenvoud van Francis Jammes zich van alle sentimentaliteit ontdaan en het is juist dit, dat hem van de vroegste romantici onderscheidt. En deze onderscheiding is van groot gewicht. Men mag niet vergeten dat het Romantisme geene kwestie van vorm maar van geest is. Niemand, nietwaar, twijfelt er nog aan dat Zola veel romantischer is in den echten zin des woords dan Stendhal, en Baudelaire meer dan Maurice de Guérin. Wij staan nog op te korten afstand van de literatuur der negentiende eeuw, wij zijn nog al te zeer beïnvloed door de romantische gedachte, om onbevooroordeeld over dat literaire verschijnsel te oordeelen. Maar dit èene is allengs tot den modernen geest doorgedrongen: dat het Romantisme eene ziekte is des

geestes, dat elke romanticus ten minste op èèn punt eene geestelijke afwijking vertoont. Er is haast geene moderne dwaling aan te wijzen, die niet in die periode van geestelijke verwarring haar oorsprong vindt. Eerst in later tijd zal kunnen vastgesteld worden hoe diep de romantische idee in het gemoedsleven der negentiende eeuw is doorgedrongen, en in welke duizendvoudige gedaante zij zich openbaarde. Des te merkwaardiger is het dat Jammes, die door zijne natuur en zijn gevoel moest neigen tot de eerste en meest onvruchtbare dwaling van het Romantisme: de wanhoop, aan die verleiding heeft weten te weerstaan. En dat nog wel in een werk, waarvan het onderwerp en de geest zoo licht aanleiding konden geven tot overgevoelige rhetoriek. Zijn gezonde zin en zijne liefde voor den schoonen eenvoud des levens hebben hem daarvan gered.

Die liefde voor het gewone alledaagsche leven spreekt op hartroerenden toon uit het kleine boek *Eglogues*, dat in 1908 verscheen.

Dites-vous que la vie est ici, non là-bas.
 N'allez point le chercher où le bonheur n'est pas.
 Suivez la vérité sainte et banale.
 Ouvrières, mariez-vous
 dans l'église natale.
 Que des soins doux
 vous surprennent sur le banc de votre chaumière,
 quand la lumière
 est triste comme un long baiser;
 que l'odeur du jambon qui frit avec les oeufs
 prouve que vous veillez sur ceux
 qui rentrent ayant déposé
 leurs sabots.
 Acceptez que vos fronts ne soient plus aussi beaux;
 même que vienne la laideur, laideur divine
 de la face enfumée du foyer où l'on mange,
 et de la taille épaisse où l'enfant se devine,
 et de la main qui coud, frotte, balaie et range.

Alexandre de Ruchenfleur, het gedicht dat het grootste deel van den bundel *Eglogues* beslaat, is niets anders dan de verheerlijking van het eenvoudige leven en van het huiselijk geluk. In den ouden vader, die de incarnatie is van den familie, en van wien de dichter getuigt:

Le monde est pour ce saint un poème bien fait...

herkennen wij een van Jammes' geliefkoosde figuren, zooals die voorkomen in zijne verhalen in proza, een van die goede grijsaards die het leven liefhebben en vereeren, en sterven met een glimlach op de lippen.

Maar hoe bekoorlijk deze 'églogue du printemps' en de andere verzen van het boekje ook mogen zijn, het neemt in het oeuvre van Jammes geene bijzonder belangrijke plaats in, omdat de verzen geen enkel element van schoonheid bevatten, dat niet reeds in zijne vorige boeken aanwezig was.

* * *

Het klein, onaanzienlijk boekje, *Pensée des Jardins*, dat kort vòòr zijne bekeering werd geschreven, is een bundeltje met dichterlijke overpeinzingen over allerlei onderwerpen en met enkele verzen. Het zijn mijmeringen van een dichter die de verborgen schatten der natuur heeft ontdekt, mijmeringen van eene vaak zeer diepzinnige schoonheid in hun eenvoud; en soms van eene ontroerende geestigheid, van eene goedmoedige spotternij, zooals in die enkele bladzijden over den roem van een académicien, wiens kinderachtige ijdelheid hij vergelijkt, op zachtzinnig humoristische wijze, met de waardige ingetogenheid der echte en ernstige kunstenaars. De schijnbaar nietigste onderwerpen leve-

ren hem stof voor vruchtbare, edele ontroeringen: een mooie blauwe kever, een boom in de hagelbui, een sneeuwgezicht, een bloem in het bosch, een droom, eene oude eetkamer, ziedaar het eenvoudige stramien, waarop zijn dichterlijk inzicht de rijkste kleuren borduurt. Het is een wonder hoe zijn stijl in zijn grooten eenvoud eene buitengewone subtiliteit bereikt, zoodat die dichterlijke bespiegelingen en fantasieën ons aandoen als ontegensprekelijke waarheden, waarvoor wij altijd blind waren, maar die, gekleed in de pracht zijner taal, ons onmiddellijk overtuigen van hare schoone waarde. Zoo doet, in de bladzijden getiteld *Méditation sur une goutte de rosée*, Francis Jammes zich kennen als een prozateur van zeer bijzondere kracht.

Dit proza bezit eene natuurlijke harmonie, die geboren wordt uit de ontroering van den dichter, eene harmonie, die hare literaire bekoring niet ontleent aan de overwinning van des schrijvers geest en verbeelding op de stof, want men ontdekt nergens een spoor van strijd, maar aan hare zuivere spontaniteit. Zij hebben, deze prozastukken, dezelfde gang en ontwikkeling als zijne gedichten; zij vertoonen dezelfde stijging van de natuurlijke observatie en de impressionistische ontleding, tot de hooge lyrische vlucht. Beter wellicht dan in zijne verhalen, ziet men in dat kleine boekje, hoe in het proza van Francis Jammes stijl en gedachte die schoone eenheid vormen, die de uitdrukking is eener innerlijke harmonie.

In *Le Roman du Lièvre*, die naast het verhaal dat den titel aan den bundel gaf, een herdruk bevat van *Clara d'Ellébeuse* en *Almaïde d'Etremont*, treft men verscheidene kleine stukken aan, die dezelfde merkwaardige hoedanigheden bezitten als de beste bladzijden uit *Pensées des Jardins*. Dit geldt vooral voor de zeer mooie notities getiteld

Jean Jacques Rousseau et Madame de Warens aux Charmettes et à Chambéry. Ik maakte reeds melding van deze bladzijden, waar ik schreef over den invloed van Rousseau op het werk van Jammes, en over diens sympathie voor den schrijver van *La Nouvelle Héloïse*. Ik wil er nog even op terugkomen omdat die bladzijden ook merkwaardig zijn van uit een ander oogpunt. Zij behooren tot het soort der impressionnistische literatuurgeschiedenis en zijn wellicht van de meest typische in dat genre. Het bestaat hierin dat het leven, of althans zekere episodes uit het leven, eens schrijvers, voor de verbeelding der lezers opgeroepen worden door eene plastische beschrijving van de plaatsen waar hij vertoefde, en dat de ontroeringen die sommige werken van den auteur opwekken in eene subjectieve en dichterlijke taal worden weergegeven. Zoo verkrijgt men een geheel dat soms een zeer sterk beeld geeft van het sentimenteele leven van een kunstenaar, maar dat onvermijdelijk onjuist moet zijn door zijne eenzijdigheid. Noch met geschiedenis, noch met kritiek heeft zulk werk iets te maken.

Het is een natuurlijk gevolg van de heerschappij van het gevoel over de intelligentie, en het zijn dan ook de Romantici die deze methode voor het eerst op sommige literaire figuren toepasten. Zulke sentimenteele beschouwingen zijn meestal gesteld in een lyrischen toon en geven meer aanduidingen omtrent de gevoelens van den auteur, dan omtrent die van de behandelde figuur. Het is dan ook geen wonder dat dit genre bij voorkeur door dichters wordt beoefend. Een dergelijk onderwerp op zulk een wijze behandeld geeft hun evenzeer de gelegenheid hunne intieme gewaarwordingen te uiten als de beschrijving van een landschap of van een droom hunner fantasie. En daarom is het hun ten slotte te doen.

Als men tegenover een waarachtigen dichter staat, zou men desnoods kunnen aannemen dat het doel de middelen heiligt; maar de hoogste literaire schoonheid maakt op zichzelf geene principiëele geestelijke vergissing goed. Nu bereikt, in die twee opstellen over Rousseau, het impressionisme van Jammes zulke groote intensiteit in de weergave der emoties, dat de lezer onmiddellijk onder den indruk komt van den warmen gloed van leven die uit die bladzijden straalt. Wij zien de armoedige figuur van den jongen filosoof wandelen in de rechte laantjes van den achttiendeuewschen tuin, Of kruiden zoeken in het stille bosch; wij hooren den weemoedigen klank zijner stem en zijne gebruikelijke uitroepen: 'paix du coeur, ô vertu!' Wij hooren den zachten tred van Madame de Warens en het ruischen van haar kleet; wij hooren haar met beminnelijke schijnheiligheid preeken over de deugd.... Het is eene hallucinatie van haast pijnlijke duidelijkheid.

Eene heel andere kwestie is het of de in die bladzijden uitgebeelde figuren aan de werkelijkheid beantwoorden. Maar dat, bij de lezing, daaromtrent geen enkele twijfel rijst (omdat onze aandacht en ons gevoel niet meer vrij zijn onder de betoovering van het suggestieve proza) bewijst genoeg Jammes' groot plastisch talent.

Het is ook eene typische aanduiding voor Jammes' geestelijke verhouding tot den schrijver van *Emile*, dat hij dezen steeds voorstelt in de jaren zijner jeugd wanneer hij nog die landelijke argeloosheid bezat die, op meer gevorderden leeftijd, zou plaats maken voor boersche afgunst en rancune. Zijne sentimentaliteit, die later onverdragelijk werd, had toen nog eene zekere bekoorlijkheid van naïveteit en eerlijkheid; zijn jeugdig gemoed was toen nog voor vele emoties van schoonheid ontvankelijk;

zijn gesprek had nog niet dien toon van onbegrensde arrogantie en zuurheid, en nog had de hoogmoed niet alle gezond verstand in hem gedooft. De dichter herkent in den jongen Rousseau een gevoelsleven, wiens eenvoud en oprechtheid hem ontroert, eene natuurlijkheid en een eenvoud die hem zeer na aan het hart liggen. Dit is voldoende om zijne sympathie te winnen, al moest het dan ook blijken, dat die schijnbare deugden niets anders waren dan maskers om zijn onoverwinbaar egoïsme te verbergen. Maar wat Jammes' diepste wezen tot Rousseau trekt, wat hij onbewust liefheeft, dat is niet zoozeer de geest en het gevoel van den troosteloozen pedagoog, dan wel de charme van het sentimenteel en dichterlijk verleden, dat zoo typisch in deze figuur herleeft. En van Rousseau leven wou hij niets anders zien dan den tijd dat hij als jonge onervaren avonturier kennis maakte met dat andere typische symbool van een decadenten tijd: de huichelachtige, sentimenteele, zinnelijke en kinderachtige Madame de Warens. Zoo scheidt Jammes' dichterlijke fantasie een beeld van Rousseau, dat in geen enkel detail onwaar is, maar zoo onvolledig en eenzijdig, dat ten slotte een zeer groot deel der gelijkenis met het historische figuur verdwijnt. Niettemin leeft dit onhistorische beeld, waar de dichter een ziel in blies, met intenser, menselijker leven dan het ware, historische beeld door geschiedschrijvers uit oude papieren opgebouwd, vol woorden en cijfers en namen, maar zonder geest en zonder ziel.

Men mag niet vergeten dat de bladzijden over Rousseau die in *Le Roman du Lièvre* herdrukt werden voor de eerste maal verschenen in 1901, samen met *Almaïde d'Etremont*. Het heele boek is trouwens - op enkele stukjes na, vòòr Jammes' bekeering geschreven, zelfs vòòr *Pensées des Jardins*, en het is dan ook minder geestelijk verfijnd dan dit

laatste, voor zoover men een boekje als *Pensées des Jardins*, waarin eene groote eenheid van toon is, kan vergelijken met een bundel verhalen en opstellen, die op verschillende tijden werden geschreven, en waarvan het onderwerp en de geest der verschillende stukjes zoozeer uiteenloopen.

* * *

Het prozawerk van Francis Jammes bevat een boek waarvan eene bekoring uitgaat, reiner en streelender dan van eenig ander; het is *Ma fille Bernadette*, het boek dat het eerste levensjaar beschrijft van des dichters dochtertje. Het is niets anders dan eene reeks korte schetsen van het kindje, van de personen en de dingen die het omringen, van de onbeduidende groote gebeurtenissen die in de eerste levensmaanden plaats grijpen. In andere werken heeft het talent van Francis Jammes zich krachtiger ontplooit, maar nooit met meer originaliteit en grooter teederheid dan in dit boekje. Men moet slechts even bedenken welk een wanhopigen stapel literatuur dit onderwerp heeft voortgebracht en hoe gemakkelijk het aanleiding geeft tot onsmakelijke oude-juffrouwen-sentimentaliteit.

Vele schrijvers hebben zich gebogen over het wiegje van een kind om de inspiratie te zoeken in dit argelooze wonder, maar meestal miste hun hart de onschuld en de naïveteit om het in al zijn eenvoud te begrijpen. Zij zochten er in de eerste plaats zichzelf met een geheim gevoel van hoogmoed en bewondering voor hunne literaire veelzijdigheid, die toch alweer een bron van schoonheid had ontdekt die voor anderen bleef verborgen. Maar zoo er ooit een schrijver door zijne hoedanigheden van mensch en kunstenaar voorbestemd was om zulken arbeid met piëteit te vervullen, dan was het zeker Francis

Jammes. Hij, die met zulke fijngevoeligheid en teerheid de geheimzinnige ziel had beschreven van het romantisch jonge meisje, die de taal verstond der bloemen en het lied der vogelen, die in elk wezen en in elk ding de verborgen schoonheid ontdekte, hij mocht ook van dit reine wonder de ontroerde zanger zijn.

Deze stukken in proza zijn de strofen van één groot lyrisch gedicht. Van klare zielevreugde en blijden levenslust straalt elke bladzijde van dit boek. Met heldere, teere woorden heeft Jammes zijn gedicht gebouwd om de kern zijner levensblijheid: dat kindje dat rustig slaapt in de oude geliefde kamer, en dat zoo blank is en zoo klein, dat de dichter met een glimlach zegt: 'elle a l'air d'un oeuf de fourmi.' En bladzijde na bladzijde gevoelt men hoe zich de beminnelijke gebeurtenis voltrekt: een dichter die, door veel smart en bitterheid gekweld, langen tijd in het duister heeft rondgedoold en die nu teruggevoerd wordt tot de goedheid, het licht en de vreugde van het leven door het kleine handje van een kind: 'O ma plume qui erras dans le deuil! Tu recommences à chanter sur cette feuille, tu loues Dieu de t'avoir donné pour guide cette enfant qui ne sait pas marcher.'

VI.

Tot hiertoe had Francis Jammes in zijne poëzie niets anders gegeven dan eene reeks lyrische impressies, die zulke bijzondere schoonheid hebben, dat zij een blijvend voorbeeld zullen zijn van dit soort poëzie in onzen tijd. Wij hebben gezien hoe deze poëzie, na het leven en de natuur te hebben geloofd met al het enthousiasme der jeugd te snikken begon van pijn, en hoe in haar de sentimenteele smart van den jongeling langzaam rijpte tot de weemoedige bezonkenheid van den man. Wij hebben gezien hoe de min of meer troebele bron van hare romantische gevoeligheid klaarder en helderder werd in het licht van den geest die ontwaakt, hoe de groote leegte der ziel van den dichter werd gevuld en haar onuitsprekelijk verlangen naar rust en vrede gestild door het weergevonden geloof. Toen vond de stem dezer poëzie hare zuiverste tonen om het weergekregen geluk te bezingen of den laatsten tragischen strijd tusschen hoop en vertwijfeling.

Een nog hoogere vlucht wou nu de dichter wagen. Hij wou bezingen het schoonste en heiligste gebaar waarin zich sedert de oudste tijden de menschheid openbaart: de landelijke arbeid om 't gewin der vruchten, een arbeid, die als het symbool der hoogste plicht beschouwd wordt door een gezin, waarvan alle leden de zekerheid bezitten van een vruchtbaar geloof. Het is dus de verheerlijking van de drie deugden die eens het vaderland van den dichter hebben groot gemaakt, en waarvan hij ook in de

toekomst de redding verwacht: de liefde voor het land, de schoone tucht van het familieleven en de sterkte van een vroom geloof. Dit heeft de dichter bezongen in het gedicht dat zijn poëtisch meesterwerk is. Het draagt den titel *Les Géorgiques chrétiennes* en verscheen in 1912.

Dit boek is het rijpe werk zijner mannelijke jaren. In tegenstelling met de gracieuze impressies die zijne jeugd inspireerden, heeft hij nu een onderwerp gekozen, dat tot de oudste en verhevenste behoort die een mensch kan bezingen. De schoonheid der aarde en van den landelijken arbeid werd door duizenden dichters verheerlijkt en de grootste onder hen maakten met de zangen die zij daaraan wijdden hun naam onsterfelijk. Toch is het onderwerp even nieuw en even jong als in den tijd dat Virgilius zijne harmonieuze zangen aanhief. Het is het gemoed en de ontroering des dichters die aan de eeuwenoude schoonheid een nieuw uitzicht geven. Hoor met welke schoone overtuiging en viriel enthousiasme de dichter over zijn werk spreekt:

Ma jeunesse ne fut qu'un rondeau gracieux
De filles que le vent touche et découvre un peu.

Maintenant il me faut du calme pour écrire,
Car ma barbe blanchit autour de mon sourire.

J'entreprends dans mon âge mur ce grand labeur.
Il est le fruit que donne au bel Eté la fleur.

Mon fruit plus que ma fleur pèse, mais est utile.
Ma charrue fit souvent les champs d'autrui fertiles.

Moi-même profitant de ce que j'ai été,
Je veux avoir un lot dans mon bien récolté.

Bien d'autres avant moi ont chanté cette terre.
Tout livre que l'on ouvre est rempli de lumière.

Chaque voix inspirée affirme de nouveau
Que plus on le repète et plus le monde est beau.

En dit boek is niet alleen een loflied, het is ook het gebed van een dichter, die de schoonheid der schepping wil bezingen uit dankbaarheid voor zooveel weldaden. En in deemoed offert hij zijn hart dat eene groote liefde bevat:

N'ayant rien d'autre à moi, vers Vous j'élèverai
Cette motte de terre enlevée au guéret:

C'est mon coeur. Il n'est bon à rien ni à personne;
C'est pourquoi, le mouillant de pleurs, je vous le donne.

Die liefde is de liefde voor den geboortegrond, voor die velden en die bergen, die door zoovelen worden verlaten, maar die hij getrouw blijft en tot zijn laatsten ademtocht zal prijzen:

Dussé-je le dernier sur la dernière feuille
Faire parler votre âme, ô champs! je la recueille.

.....
Caché au plus profond de ma sauvage hutte
Je garderai les voix agrestes dans ma flûte.

In den eenvoudigen lijst der jaargetijden is gevat het heele leven van den landman met al zijne vreugden en smarten, met al zijn zwoegen en hopen, met al de gewone en grootsche gebeurtenissen: de geboorte, het huwelijk, de dood. De oude hofstede wordt een natuurlijke tempel waar dagelijks het mystieke feest van den arbeid en het leven wordt gevierd. En alle bewoners: de grootvader, de vader, de zonen en dochters, al de leden van dit volmaakte gezin leven in voorbeeldige eendracht en liefde voor het groote doel. Zij volbrengen hun plicht in ootmoed en eenvoudigheid. Geen enkel oogenblik faalt hun de moed voor de zware taak, omdat zij gesteund worden door de liefde, die den arbeid zoet maakt en de opoffering licht. En die menschen leven op eene

gelukkige aarde, waar goedheid heerscht en vrede. Zij zijn geïdealiseerd naar eene hooge dichterlijke visie en blijven toch eenvoudige menschen; hunne figuren hebben soms, temidden der velden, eene bijbelsche grootheid. De engelen des hemels worden aangetrokken door hunne zuivere menselijkheid en zijn bij den arbeid trouwe en onzichtbare makkers.

Ils venaient visiter sur ce coin de la terre
La beauté que Dieu donne à la vie ordinaire.

Dit gewone alledaagsche leven wordt hier nogmaals door Jammes geprezen als het hoogste goed dezer wereld. En wat zijn zij anders dan beelden van het meest gewone bestaan, al die tafereelen waaruit het grootsche gedicht bestaat: de oogst, het avondmaal der arbeiders, het verhaal van den matroos, de dood van den ouden landman, het vertrek der dochter, de wijnoogst, de dood van den ouden bedelaar met het subliem verhaal van zijn ellendig leven. En hoe komt het dat die gewone gebeurtenissen, die wij zoo goed meenen te kennen, ons tot in het diepste des harten ontroeren alsof de poëzie die zij bevatten ons voor het eerst wordt geopenbaard, en dat zij bovenaardsche visioenen lijken van schoonheid en geluk? Alleen het eenvoudige, harmonieuze woord van een dichter heeft dat wonder verwekt.

De stem van Francis Jammes heeft in *Les Géorgiques chrétiennes* haar hoogtepunt van harmonie en kracht bereikt. Dit is niet aan een louter toeval te wijten, noch alleen aan de normale ontwikkeling van zijn expressievermogen. Waar de dichter zich vroeger wel eens liet afleiden van zijn onderwerp door allerlei bekoorlijke maar bijkomstige schoonheden die hij niet den moed had onvermeld te laten, (en hoe vaak is ons gevoel, zooniet onze geest, hem daar dankbaar om geweest) daar gaat hij in zijn

later werk recht op het doel af, en zelfs langs de meest bebloemde paden laat hij zijn fantasie niet afdwalen. Zijne beeldspraak heeft nog aan zuiverheid en eenvoud gewonnen, en van de vele zoogenaamde vrijheden en innovaties, die het symbolisme had ingevoerd en wier tijdelijke bekoring alleen gelegen was in hare nieuwheid en in eene zekere uiterlijke eigenaardigheid, heeft hij slechts die behouden die behooren tot de logische evolutie der poëzie op klassieken grondslag. Hoor hoe hijzelf de regels zijn dichtkunst formuleert in dit smakelijke en sobere Art poétique:

C'est ainsi que le vers dont j'use est bien classique,
Dégagé simplement par la seule logique.

Après un grand combat où j'avais pris parti
Je regarde et comprends qu'on s'est peu départi.

Devenu trop sonore et trop facile et lâche
Le pur alexandrin, si beau jadis, rabâche.

Le vers libre ne nous fit pas très bien sentir
Où la strophe s'en va commencer et finir.

Mais quelques libertés, quand il les voulait toutes,
Ce dernier les conquiert. Elles ouvrent la route.

Si rares qu'elles soient, elles sont bien assez.
Les vers seront égaux et pas assonancés.

Comme l'oiseau répond à son tour à l'oiselle
La rime mâle suit une rime femelle.

Quoique les vers entre eux ainsi soient reliés
Cependant un pluriel rime à un singulier.

Encore tel que l'oiseau qui du ciel prend mesure,
Le rythme ici et là hésite à la césure.

L'hiatus quelquefois vient à point rappeler
Celui qui est poète au plus simple parler.

Alors que l'e muet s'échappe du langage
Je ne veux pas qu'il marque en mon vers davantage.

Les syllabes comptées sont celles seulement
Que le lecteur prononce habituellement.

Men ziet hoe het impressionnisme zijner eerste verzen plaats maakt voor eene grootere literaire tucht. Dit is in de eerste plaats een gevolg van zijn streven naar eenheid en diepte. Het is trouwens eene der merkwaardigste eigenschappen van alle klassieke kunst, dat het eene niet mogelijk is zonder het andere. Het is onmogelijk dat iemand die streeft naar eene hogere geestelijke orde zich nog langer laat verleiden door schitterende uiterlijkheden. Niet altijd zal dit zonder strijd geschieden, vooral wanneer, zooals bij Francis Jammes, het gevoel gevormd is door romantische beelden, die een zeer sterken indruk hebben nagelaten. Toch is de overwinning niet twijfelachtig, zelfs wanneer het den dichter niet gelukt alle sporen van de invloeden die hij eenmaal ondergaan heeft uit te wisschen. Ook op sommige plaatsen van *Les Géorgiques chrétiennes* zijn die sporen nog terug te vinden, maar toch heeft de dichter zich bevrijd van de tiranny van het sentimenteele. En al schijnt de gang van die zeven zangen op vele plaatsen grillig en ongebonden, toch vertoont het heele werk eene schoone eenheid van conceptie en bouw.

Jammes heeft in *Les Géorgiques chrétiennes* de moeilijkheid overwonnen om een werk te schrijven dat, geheel onafhankelijk van de mode en den tijdgeest, terugkeert tot de oudste en zuiverste bronnen der dichtkunst en dat nochtans een zeer modernen klank heeft. De levende kracht zijner

inspiratie en de sterke persoonlijkheid des dichters zijn hiermede bewezen; en aan die hoedanigheden is het te danken dat het gedicht op geen enkele plaats verzwakt. Men leest het van het eerste tot het laatste vers met eene groote belangstelling en stijgende bewondering, omdat niet één wanklank de schoone harmonie verstoort.

Tot welke hoogte zijn vers kan stijgen bewijst deze lyrische tegenstelling van de armoede van Christus en den aardschen rijkdom der menschen die den dichter wordt ingegeven door het bezoek der gansche familie aan de kerk op het feest van Kerstmis:

Où le père va-t-il entouré par les siens?
L'aïeule? Et sa petite fille? Et le marin?

Et le chasseur? Et le tonnelier? Et le pâtre?
Où s'en vont-ils? A Toi qui n'as jamais eu d'être...

A Toi qui, déliant d'un geste le trépas,
Jésus! tires en haut ce qui se traîne en bas.

Le père eut le front ceint de pampres des collines;
Le Calvaire tressa Ta couronne d'épines.

Les fils virent ployer le chaume sous les grains;
Tu portas un roseau stérile dans Ta main.

L'aïeule se vêtit de nombreuses quenouilles;
Tu n'as eu qu'une robe, et dont on Te dépouille.

La fiancée sourit comme au soleil le flot;
Jérusalem pour Toi fut pleine de sanglots.

Le fiancé monta des bâtiments de guerre
Tout pavoisés et Tu montas l'esquif de Pierre.

Le chasseur reconnaît de chaque oiseau le nid;
Du renard le terrier; il n'a pas vu Ton lit.

Le tonnelier toujours put boire en abondance
Le vin qui à Cana faillit en Ta présence.

Le pâtre n'a pas vu s'immoler un agneau;
Tu te livres aux loups pour sauver le troupeau.

.....
De toute la moisson qui trembla sous le ciel,
Il ne veut qu'une gerbe vide pour Noël.

Ik zou meer voorbeelden kunnen citeren van even aangrijpende schoonheid, zoals de beschrijving der jacht, den dood van den ouden bedelaar en het prachtige verhaal dat in enkele verzen het tragische leven van den zwoegenden balling symboliseert. Die verzen toonen ons eens te meer de verwantschap van Jammes' dichtkunst met de poëzie der middeleeuwen; zij is even gevoelig en even direct. Tevens is er iets van den edelen eenvoud en de gestyleerde bezonkenheid van de dichters der oudheid in zijne verzen overgegaan, en daardoor behooren zij tot het merkwaardigste werk dat in de laatste jaren in de fransche literatuur verscheen. Zooals J. Lotte van hem getuigde bij de verschijning van *Les Géorgiques chrétiennes*: 'il a retrouvé dans ses campagnes pyrénéennes la source qui coula pour Ovide et Virgile.' Evenals deze onsterfelijke Latijnen heeft hij de schoonheid der aarde en de vreugde van het leven in zijne sonore verzen omlijst voor alle tijden:

D'aucuns de leur talent trouvent le monde indigne.
Dieu me donne une amphore: un vers aux belles lignes.

Tout ce que j'y renferme est à jamais scellé,
Que ce soit le nectar ou que ce soit le lait.

VII.

Het geloof van Francis Jammes verschilt niet van dat van den eenvoudigen man. Hij is de dichter die, overtuigd van eene waarheid die hij onomstootbaar acht, haar prijst om hare schoonheid en om de weldaden die zij schenkt; hij is nooit de theoloog, die zich om het diepere wezen des geloofs bekommert en met de kracht van den geest te bewijzen tracht dat zijn hart zich niet vergist. Zijn geloof is eene algeheele overgave van geheel zijn wezen; het is enkel liefde. Een mystieke dichter kan men hem nochtans niet noemen, omdat hij zich niet verplaatst van het menschelijke naar het goddelijke plan. Gehecht aan de schoone aarde door de sterke wortels zijner menschelijkheid en van zijn verfijnd zinnelijk gevoel, is het hem niet mogelijk zijne ziel los te scheuren van de duizendvoudige schoonheid die haar houdt gevangen. Zijn gevoel ondergaat wel, door de suggestie van zijn geloof, eene soort vergeestelijking en verdieping, maar zijn geloof wordt op zijne beurt verzinnelijkt door zijn dichterlijk impressionisme. Hij vraagt dan ook aan het geloof niets anders dan wat de eenvoudigen van hart verwachten: de rust en de vrede des gemoeds.

Deze eenvoudige en naïeve opvatting blijkt vooral uit het tooneelspel *La Brebis égarée*. Ziehier het onderwerp. Pierre, die een dichter is wiens sentimentaliteit zeer veel lijkt op die van Jammes ten tijde dat hij *De l'Angélu de l'Aube à l'Angélu*

du Soir dichtte, is verliefd op Françoise, de vrouw van zijn vriend Paul. Deze is een stille, goedhartige, maar doodgewone man. Françoise is eene droomerige, sentimenteele vrouw, die zich ergert aan de banaliteit van het alledaagsche leven en een beetje misprijzend neerziet op de degelijkheid en de practische hoedanigheden van haar man. Zij heeft Pierre, den zachtaardigen dichter, lief en zegt het hem. Zij wil haar man verlaten, en zelfs hare kinderen, om hem te volgen. Zij vertrekken samen naar Spanje. Alleen de dichter voelt dat zij verkeerd handelen: 'c'est ma vie, c'est sa vie, notre vie qui déraillent.' Maar hij heeft den moed niet de verleiding te weerstaan. Dit is de inhoud van het eerste bedrijf.

Het tweede bedrijf speelt een jaar later in Burgos. Pierre heeft eene slecht betaalde betrekking gekregen op een kantoor. Hij is niet gelukkig. Hij gevoelt dat hij schuldig is tegenover den vriend wiens vrouw hij heeft genomen, en het berouw werpt eene schaduw op zijne liefde. 'Quelque chose de plus fort que moi-même pèse sur moi, une tristesse, un dégoût, une lassitude qui ont tué en moi l'homme de naguère.... Je suis à présent comme un violon sans âme.' Het geloof wordt in hem wakker. Françoise is ziek geworden en moet eene operatie ondergaan. Den dag voor de operatie heeft Pierre in het ziekenhuis een laatste onderhoud met Françoise. Zij ook is door berouw getroffen. Maar hare liefde is nog even groot. Als zij morgen sterven moet, zal zij den beminde nooit weerzien, nooit.... ook niet hiernamaals, want op hare angstige vraag heeft Pierre geantwoord: 'nous ne sommes pas en règle avec le ciel.' Die gedachte is haar onuitstaanbaar en zij wil 't is gelijk welk offer brengen om zich met den hemel te verzoenen. Op hare vraag wat zij doen moet antwoordt Pierre met tranen in

de oogen: 'C'est moi qu'il faut sacrifier.' Denzelfden namiddag zoekt Pierre een toevlucht voor zijn zielenneed in de eenzaamheid eener kerk. Daar ontmoet hij een franschen kloosterling, wien hij zijn leed biecht en zijne zonde. Den volgenden dag ontvangt hij uit het ziekenhuis een brief die meldt dat de operatie goed is afgelopen, en dat de zieke zich den vorigen avond met God heeft verzoend.

Het laatste bedrijf toont ons de terugkomst der berouwhebbende vrouw. Uit het gesprek van twee jongelieden, van wie de eene vroeger kennis gemaakt heeft met Pierre, vernemen wij dat Françoise terugkeert tot Paul, die ver van zijn geboortestreek een kasteel gekocht heeft waar zij voortaan zullen leven. Pierre offert zich op en zal in een klooster gaan. Dan verschijnt in het station, dat de jongelieden hebben verlaten, Paul die Françoise van den trein komt halen. In eene lange, treurige alleenspraak overdenkt hij het bittere lijden dat hem werd aangedaan door haar die hij nog steeds liefheeft. En dan het korte, tragische weerzien: Françoise verschijnt en barst in tranen uit... - 'Is het ver van hier?' vraagt zij. - 'Vijf minuten met het rijtuig.' - 'Zend het rijtuig weg. Ik zou liever loopen.' - Dat zijn de eenige woorden die zij spreken. Nu en dan blijft Françoise even staan; zij beeft en snikt. Paul blijft kalm. En als zij reeds verdwenen zijn hoort men nog den echo van het gesnik der armzalige vrouw.

La Brebis égarée is geen drama, niet van wege het gebrek aan zoogenaamde tooneeltechniek - iets wat zeer aan mode en verandering onderhevig is - maar door de opvatting van den schrijver zelf. Er is heelemaal geen strijd, zelfs geen conflict tusschen verschillende hartstochten en karakters. Eigenlijk zijn er geen karakters. Het is niets anders dan een vroom verhaal, verwerkt tot eenige zeer

ontroerende dialogen en een paar prachtige alleenspraken.

Nergens wordt het ons duidelijk gemaakt hoe Pierre weer onder den indruk komt der godsdienstige gevoelens zijner jeugd. Indien die terugkeer het resultaat is eener bovennatuurlijke genade, zooals de schrijver laat vermoeden, dan had hij de werking daarvan in Pierre's fijngevoelig gemoed kunnen aantonen. Dit had allicht aan het heele werk een dramatisch karakter gegeven. En de scene die van het drama het hoogtepunt had kunnen zijn, de scene waarin Pierre en Françoise voor eeuwig van elkaar afscheid nemen en ons de reden meedeelen van hun wederzijdsch berouw en van hun terugkeer, wordt niet eens geschreven. Die belangrijke gebeurtenis vernemen wij door een gesprek van vreemden. Het feit alleen acht de schrijver belangrijk en wij hebben er aan te gelooven als aan een wonder.

Het is alsof Francis Jammes moedwillig alles heeft terzijde gelaten wat het geval tot een diep menschelijk drama had kunnen maken, en dat hij niets anders heeft willen zijn dan de apologeet die den zegepraal der deugd verheerlijkt, zonder zich af te vragen of die zegepraal de logische conclusie is der toestanden die hij heeft beschreven. Wanneer deze veronderstelling juist is, mag men daarom *La Brebis égarée* nog geen tendentius tooneelstuk noemen zooals door sommigen is gedaan. Hoe kan men spreken van tendens in een stuk dat zoo ondramatisch is als dit? Het begrip tendens veronderstelt toch altijd dat de schrijver eene waarheid, zoo niet wil bewijzen, dan ten minste suggereeren. Men zou hoogstens kunnen zeggen dat door de mededeeling der eenvoudige feiten Jammes heeft willen doen inzien dat Pierre en Françoise niet gelukkig kunnen zijn omdat zij in overspel leven. Hij zegt het, maar voor degene die niet de overtuiging zijner moraal

deelen, blijft de reden van dit ongeluk vrij duister. Waaruit blijkt dat Jammes geen dramaturg is.

Maar welke groote lyricus daarentegen! Het gebed dat de armzalige Pierre uitsnikt in de eenzaamheid der kerk is een meesterstuk van lyrische poëzie door de diepte en de intensiteit van het gevoel, evenals de lange alleenspraak van Paul in het laatste bedrijf, wanneer hij op zijne vrouw zit te wachten en nog eens, in bittere zelfmarteling, het verleden herdenkt. Dit proza heeft den rijkdom van emotie van Jammes' beste gedichten.

Vreemd is het wel hoe weinig logisch Jammes de karakters der beide mannen heeft uitgewerkt. Eigenlijk kan men niet van twee verschillende en, zooals het eerste bedrijf zou doen vermoeden, twee tegen elkaar indruischende karakters spreken, want het blijkt in het tweede bedrijf uit den brief, dien Paul tot zijne vrouw richt, en in het laatste bedrijf uit de bovengenoemde alleenspraak, dat Paul niet de alledaagsche burgerlijke man is dien Françoise afschildert in de eerste tooneelen. Die twee fragmenten doen hem kennen als een nobele, fiere geest en een fijngevoelig dichter. Ziehier hoe hij spreekt: 'Il me semblait, lorsque je l'écoutais, que mon coeur mûrissait dans un soleil vivant et réjouit...'

'Je l'aime, et si son corps a été fané par la douleur de la chair et de l'esprit, je la conserverai dans l'ombre, jalousement, comme une pensée en deuil entre les feuilles d'un paroissien sacré.'

'Je ne sais pas, moi, raconter mon coeur. Et quand Françoise et Pierre s'extasiaient sur la beauté des épis, je ne savais pas la peindre, moi qui les avais semés dans la joie, et mon âme n'avait qu'une prière muette comme la voix de ces épis. Pourtant je conservais en moi ces choses.... Pour moi elles

étaient de la vie toute simple. Et j'aimais Françoise sans effort, comme une pomme se colore pour se laisser découvrir dans le feuillage, sans le quitter.'

Het is wel merkwaardig hem zichzelf te hooren beschuldigen dat hij niet, zooals zijn vriend Pierre, in staat is zijne gedachten en gevoelens te uiten, op het oogenblik dat hij zinnen uitspreekt die tot het mooiste van het heele werk behooren. Men heeft ze slechts te vergelijken met de dichterlijke woorden van Pierre, om te zien dat zij uit dezelfde sentimenteele bron voortvloeien.

Al deze bezwaren beletten echter niet dat de lezer zich laat ontroeren - meer wellicht dan de toeschouwer bij eene opvoering van het stuk - door de diepte van het gevoel dat in Jammes' harmonieuze zinnen spreekt. Het is alleen sentimentaliteit, maar in haren hoogsten vorm van edelheid en verfijning, in hare diepste, teederste melancolie. De drie personen van dit tooneelspel kennen geen anderen meester dan hun gevoel: het is het gevoel dat hen doet zondigen, het is het gevoel dat hen weer naar de deugd en de waarheid terugvoert. Geen enkel oogenblik vernemen wij in hunne woorden de stem der rede, ofschoon het vaak om kwesties gaat die in principie geheel van de rede afhankelijk zijn. Het blijkt eens te meer hoe het geloof van den dichter in de eerste plaats sentimenteel is.

La Brebis égarée begint met een proloog van eene zeer groote schoonheid, een dialoog in verzen tusschen de schuldige vrouw en het verloren schaap der Parabel. Gansch de geest van het werk is reeds in deze strofen weerspiegeld. Met weemoedige innigheid herdenken zij den bitteren tijd van hun dolen:

La femme

Encore ma joue se rida
Et puis se décolora.

La brebis

Je vis que je salissais
La neige que je foulais.

La femme

Je lisais de la pitié
dans les yeux du bienaimé.

La brebis

Je tombai dessus le flanc
Prise d'un tressaillement.

La femme

Du lit d'orgueilleux ébats
Je tombai sur un grabat.

La brebis

A mon agneau je rêvais,
Et au chien et au berger.

La femme

A mes enfants, moi partie,
Seuls, éteignant leur bougie.

La brebis

Je rêvais à cette dent
Que l'agneau montre en dormant.

La femme

O Souveraine misère
De l'amante et de la mère!

La brebis

O désir d'être rentrée
De la brebis égarée!...

Deze dialoog bewijst op zichzelf het lyrische karakter van *La brebis égarée*. Het is dus door geheel tegenovergestelde eigenschappen, dan die welke wij in een toneelspel verwachten, dat des dichters

ontroerende kunst ons hart en onze verbeelding bekoort.

Het boek, waarin *La Brebis égarée* verscheen, heet *Feuilles dans le Vent*, en bevat, benevens een herdruk van eenige oude stukjes, een paar verhalen, eene serie vrome meditaties en een zestal korte karakteristieken van schilders en schrijvers. Van de verhalen is *L'auberge sur la route* (waarvan de ondertitel is: *manuscrit trouvé sous une paille*) zeker het merkwaardigste. Het is het dagboek van een dichterlijken landlooper die op geestige wijze van zijne tochten vertelt. De liefde die Jammes de natuur toedraagt en die in al zijne werken tot uiting komt, spreekt zich hier in eenen vorm uit, dien wij nog niet in zijn werk ontmoeten. Er klinkt in een toon in van goedmoedigen humor die wel eens aan Jules Renard doet denken, evenals de directe plastische beeldspraak. Noch de sentimenteele aanbidding van Rousseau, noch de enthousiaste vereering van Chateaubriand zijn niet meer, zooals in zijne eerste verzen en verhalen, de indirecte bronnen zijner inspiratie; het is veeleer de aandoenlijke geestigheid en de goedgehartige bewondering van den zachtzinnigen Lafontaine die men in deze bladzijden terugvindt. Zij hebben een rijkdom van kleur, eene gezondheid, eene blijmoedigheid die bewonderenswaardig zijn.

In den dichterlijken landlooper herkent men onmiddellijk eene figuur die vele eigenschappen van den dichter zelf vertoont. Dit is trouwens het geval met haast al de helden van Jammes, van Jean de Noarrieu tot Pierre. Het is het bekende verschijnsel dat wij in het werk van een groot aantal romantici (men denke slechts aan Chateaubriand, Sénancour en anderen) en van een even groot aantal van Jammes' tijdgenooten terugvinden. Want de meeste romantici en ook de meeste impres-

sionnisten zijn niet bij machte zich te verplaatsen in het leven van andersvoelenden of zich in te denken in eene mentaliteit die geheel verschilt van de hunne; zij kunnen dus geene andere figuren scheppen dan geestelijk aan hen verwante.

Maar in elk geval is de creatie van dit landloopersfiguur interessant, omdat het duidelijker en vollediger dan eenig ander eene zijde laat zien van Jammes' levensopvatting, die in zijne eerste werken slechts zelden voorkomt. Het is de blijde, gezonde levenslust, de onbepaalde, natuurlijke (en onsentimenteele) liefde voor het leven. Bij de dichters die Jammes voorafgingen was dit een zeer zeldzaam verschijnsel. Die liefde die Jammes voor het leven toont moet men echter niet verwarren met de luide exaltatie van een Verhaeren of een Walt Whitman. Zijne liefde is echter, eenvoudiger, inniger en tevens geestelijker; zij is niet de reactie die hem van de vertwijfeling redden moet, zij is even naïef als zijne liefde voor de natuur.

Het is ook de liefde - liefde voor de schoonheid hunner werken, liefde voor hunne diepe menselijkheid - die Jammes de kleine galerij portretten deed schrijven van eenige zijner tijdgenooten. Zij hebben allen iets met hem gemeen: Eugène Carrière, Charles Lacoste, Odilon Redon, Charles Guérin. Zij zijn zijne broeders, die begenadigde kunstenaars die de schoonheid liefhebben als hij. De bladzijden die Jammes aan hen wijdt zijn impressionistische schetsen die ons den mensch en den kunstenaar doen kennen zooals zij verschenen zijn voor den geest van dezen gevoeligen dichter. Het zijn geene kritieken. Het zijn getuigenissen die pogen te doen begrijpen welk wonder in ieder dezer bewonderenswaardige kunstenaars is verborgen, een wonder dat zich aan hem in kleurige beelden openbaarde. Wanneer men al de werken der schilders waarover hij

spreekt heeft gezien en alles gelezen wat over hen werd geschreven; wanneer men al de boeken der schrijvers kent, wier figuur hij voor ons oproept, en al de kritieken en studies die aan hen werden gewijd, dan nog blijven de enkele bladzijden van Jammes even belangrijk, omdat zij de uiting zijn van de teedere gewaarwording die hij heeft ondervonden. En met welke roerende redenen weet hij ons te overtuigen van de waarde zijner ontdekkingen, met welke eenvoudige middelen de illusie te wekken van een levend en gevoelig mensch. Hij schrijft over Eugène Carrière; hij noemt geen enkel zijner schilderijen, en deelt ons slechts een gesprek van hen mede, en dit is voldoende om vòòr onze verbeelding het figuur te doen leven van dezen zachtaardigen kunstenaar. En wanneer hij de figuur oproept van zijn vriend Charles Guérin, ‘par une tiède soirée, sur une petite place où l'on faisait de la musique, saisissant de ses doigts délicats les ailes d'un sphinx réfugié sur un réverbère’ dan begrijpen wij aanstonds dat deze impressies in denzelfden geest geschreven zijn als zijne merkwaardige opstellen over Jean-Jacques Rousseau. Zij zijn even eenzijdig zoo men wil, maar evenzeer vol liefde, vol ontroering en vol leven. Bovendien, zijn zij het werk van een eigenaardigen en bekorenden prozateur.

Niet alleen om *L'auberge sur la route* en om die aandoenlijke portretten is *Feuilles dans le Vent* een belangrijk boek, maar ook nog om tal van andere stukjes, die ik onmogelijk allen afzonderlijk kan bespreken, en waarvan het prachtige *Réflexion sur la matière* en de geestige *Notes sur quelques arbres* tot het allerbeste behooren wat Jammes in proza heeft geschreven.

* * *

Le Rosaire au Soleil, in 1916 verschenen, is een verhaal dat in sommige opzichten aan *Almaïde d'Etremont* of aan *Pomme d'Anis* doet denken.

Een jong meisje, maar ditmaal uit den tegenwoordigen tijd, is weer de heldin van het verhaal. Dominica is haar naam. Zij is mooi, goedhartig, levenslustig en buitengewoon vroom. Deze vroomheid uit zich in eene groote verstrooidheid bij het spel, weswege zij door hare vriendinnen wordt bespot. Maar zonder boosaardige bedoeling, want iedereen is evenzeer door hare goedheid en liefalligheid ingenomen. Hare vroomheid blijkt ook uit de vele uren die zij in de eenzaamheid harer kamer doorbrengt geknield voor het kruisbeeld of voor het beeld der Maagd. Zij is bovendien bijzonder hulpvaardig voor de zieken en armen die zij bezoekt. Dominica heeft een zeer onafhankelijk karakter en een vasten wil in het volbrengen van wat zij hare goede werken noemt. Hare moeder, die niet tegen haren despotieken wil is opgewassen, is wel verplicht, ter wille van de goede bedoeling, de oogen te sluiten voor sommige harer grillen.

Voor het beoefenen dezer goede werken vindt Dominica een bondgenoot in haar oudoom. Deze is haar beste vriend. Hij is een gewezen zeekapitein, die naar hart en geest verwant is aan die andere dichterlijke grijsaards die wij uit het werk van Jammes kennen: de oom van Almaïde d'Etremont, de oom van Pomme d'Anis, Alexandre de Ruchenfleur en anderen. Zooals wij gezien hebben, zijn zij allen min of meer de woordvoerders van Francis Jammes. Ook hier is het de oude kapitein die met liefde spreekt van de tropische eilanden die hij in zijne jeugd heeft bezocht, en waarvan de poëzie in geen enkel werk van dezen schrijver schijnt te mogen ontbreken.

Een jonge man is op Dominica verliefd, maar zij

aarzelt die liefde te beantwoorden, want meermaals meende zij in haar binnenste de stille stem te hooren der kloosterlijke roeping. Toevallig ontmoet zij een zieken weduwnaar met zijn zoontje Petit-Pierre wier armoede zij ter hulp komt. Als de arme man sterft neemt zij het besluit verder voor zijn zoontje te zorgen. Meteen wordt zij in haar voornemen gesterkt de wereld vaarwel te zeggen en in een klooster te gaan. Om dit voornemen mee te deelen aan den jongen man die haar bemint reist zij naar Bordeaux en vandaar naar Lourdes, waar zij Petit-Pierre, die sedert den dood van zijn vader spoorloos verdwenen is, weervindt. Zij brengt het kind naar eene kostschool, waaruit het, na korten tijd, wordt opgeëischt door een oom, die het zelf volgens zijne principen wensch op te voeden. Deze oom is een felle en sombere antiklerikale geest, die het argelooze geloof van den vromen knaap wil overwinnen. Dit gelukt hem echter niet.

Midderwijl heeft Dominica nog de zorg op zich genomen van een zuigeling die door zijne moeder werd verlaten. Haar voornemen om naar een klooster te gaan staat nu onwrikbaar vast en zij deelt het haar oom mede. Deze, die voor haar eene schoone wereldsche toekomst droomde en haar gansch zijn fortuin wil nalaten, gevoelt eene groote droefheid, maar berust niettemin in het zware offer.

De oom van Petit-Pierre sterft en de zuigeling, wiens moeder, nadat zij door Dominica is teruggevonden, ook gestorven is, wordt toevertrouwd aan eene brave familie bij wie Petit-Pierre ook een onderkomen zal vinden en het voortreffelijk vak van schoenmaker zal aanleeren. 'C'est ainsi que tout s'arrange avec l'aide de Dieu' zegt Francis Jammes.

Nu is Dominica geheel vrij en zij vertrekt naar

het klooster. De laatste bladzijde beschrijft haar afscheid van hare familie. Voor Dominica en haar ouden oom is dit afscheid bijzonder zwaar. Het boek eindigt met de volgende woorden: ‘Elle se releva, s'avança vers le marin qui sanglotait. Ils se regardèrent. Elle lui prit les mains longuement. Il semblait que ce fût là l'effort suprême à accomplir. Les doigts du vieillard tremblaient dans ceux de la jeune fille. Enfin elle se détacha.’ En dat is zeer roerend.

De verwantschap van *Le Rosaire au Soleil* met *Clara d'Ellébeuse*, *Almaïde d'Etremont* en *Pomme d'Anis* is ditmaal niet naar den geest maar naar den vorm. In Dominica is niets meer van die sentimentaliteit terug te vinden die Jammes' andere heldinnen van Julie hebben overgeërfd. Haar gevoel is door en door gezond. En hare abnormale vroomheid lijkt dan ook veel natuurlijker dan de normale zonde van Almaïde. Hoe vroom zij ook weze, Dominica is niet op dezelfde wijze naïef en argeloos als de andere maagdelijke figuren van Jammes. Zij weet dat zij mooi is, zij kleedt zich met zorg en verwijlt niet zonder welgevallen voor haar spiegel. En wanneer de schaar hare mooie lokken afknipt, heeft zij niet zonder stille, vrouwelijke weemoed dit offer gebracht. Haar gevoel heeft niet het dichterlijk decor van het verleden van noode, noch het voedsel van romantische mijmeringen; het bloeit rustig en stil door de warmte harer liefde. Hare figuur is van eene grootere, sterkere realiteit dan die harer geestelijke zusters.

Ik heb aangetoond hoe romantisch in hare essentie de opoffering is van Pomme d'Anis, en hoe haar voornemen om in een klooster te gaan niet het besluit is van eene overtuiging maar het gevolg eener vergissing. De psychologie is in dit kleine verhaal niet heel sterk, maar er is toch psychologie

in. Die is in *Le Rosaire au Soleil* niet te vinden. Het is dan ook geen roman. Het is het eenvoudig relaas van eenige gebeurtenissen die het vertrek van Dominica naar een klooster voorafgaan, gebeurtenissen die daarmee niet altijd in rechtstreeksch verband staan. Soms zijn deze van uit een literair standpunt zeer mooi, zooals die geschiedenis van Hector de la Ville-Montané, de oude oom, wiens roerende liefdegeschiedenis ontdekt wordt door denzelfden jongen man die Dominica liefheeft en die, om haar te vergeten, deel neemt aan eene wetenschappelijke expeditie die in de Antillen schelpen gaat onderzoeken en planten. Dit geeft de schrijver de gelegenheid om een tropisch landschap te beschrijven, en om de voedster van de jonggestorvene vrouw van den zeekapitein een klaaglied te laten zingen, dat overigens prachtig is.

Hoezeer Jammes in zijne beschrijvingen de impressionnist is gebleven die hij in zijne vroegere werken was blijkt uit de volgende suggestieve schildering van een stadspark:

‘Elle fut au Jardin public à l'heure convenue. L'or sombre à la pointe des hautes grilles noires donnait je ne sais quel aspect un peu mortuaire à ce beau lieu. Une solennité régnait sur les pelouses arrosées par les lances des fleuristes. Une odeur d'orage montait. Quelques enfants jouaient dans cette paix, autour de massifs aux corolles tièdes, et gorgées d'eau pour un instant. Un canard poussait un cri sur l'eau verte et dormeuse où des cyprins semblaient se décolorer. On eût pu compter les rares personnes sur des bancs couleur de cresson: mères de famille isolées travaillant à leurs tapisseries ou broderies, d'un air rêveur et soucieux; nourrices vêtues de propreté; quelques anciens à la retraite discutant sans doute sur l'élargissement ou la percée d'un quartier. Cet ensemble d'impres-

sions neutres, dans cette fin de jour superbement attristée, vous poignait. Rien, là, ne pouvait, semblait-il, satisfaire le coeur, rien de joyeux être prononcé. La nostalgie d'un autre monde s'y concentrait.'

Deze beschrijving is een mooi stuk proza. Zij is daarenboven merkwaardig, omdat zij bewijst hoe de vorm zijner kunst soms verwant is aan dien van de beste prozateurs die de naturalisten hebben opgevolgd. Evenals bij deze zijn de natuurbeschrijvingen bij Jammes niet talrijk, maar van eene suggestieve preciesheid; dat iemand die, zooals Francis Jammes, van natuur een lyrisch dichter is, en die bijna uitsluitend de schoonheid der aarde heeft bezongen, zich op die manier weet te beheerschen, is geen gewoon verschijnsel.

Die preciesheid is echter niet de zoogenaamde natuurgetrouwheid der naturalisten. Zij is van eene hoogere orde. De dichter bekijkt de aardsche vormen met zulken scherpen blik om achter hunne uiterlijke gedaante hunne verborgen ziel te ontdekken. Wie hier aan naturalisme zou denken moet wel vreemd opkijken voor den vorm van sommige dialogen in *Le Rosaire au Soleil*, zooals diegene b.v. die gehouden worden aan het sterfbed van Ascension, de moeder van den vondeling dien Dominica verpleegt. Ascension is eene vrouw die haar leven heeft doorgebracht in de ontuchthuizen van de haven. Als zij op sterven ligt komt over haar eene wonderbare gratie en de vrouw, wie geene schande werd bespaard, metamorfozeert zich in een aandoenlijk meisje, dat woorden spreekt van dankbaarheid en goedheid. Zij is gelukkig te sterven en de laatste woorden die zij spreekt zijn deze: 'Jésus, Vous êtes derrière la porte. Votre main soulève le loquet. J'étais une pauvre fille. Entrez. Je vous suis.' De armzalige heeft zich heel zeker niet op deze wijze

uitgedrukt en in een naturalistisch verhaal zouden deze zinnen dan ook onwaarschijnlijk klinken en haast komisch. Maar die innige woorden geven den geest weer en den verborgen zin van de arme onsamenhangende uitroepen die de stervende moet hebben geuit. En omdat het gansche boek in denzelfden geest is geschreven, maken die woorden geen storenden indruk, maar schijnen zij zelfs echter en natuurlijker dan welke andere kreten ook, die in de werkelijkheid zouden kunnen geslaakt zijn.

Ook de scene, die zoo mooi is in haar eenvoud, tusschen Dominica en haar oom, wanneer zij hem haar besluit mededeelt om kloosterzuster te worden, ontleent aan denzelfden geest haar schoone tragische kracht. Hier heeft de dichter in de uiting van het gevoel eene bezonkenheid bereikt die wij in zijne andere prozawerken missen. *Le Rosaire au Soleil* is het minst romantische zijner verhalen.

VIII.

Hoe men ook over het wezen van Jammes' poëzie moge oordeelen, haar invloed kan men niet ontkennen, evenmin als men twifelen kan aan het dichterschap van den schrijver van *De l' Angéelus de l' Aube à l' Angéelus du Soir*. Zijne gedichten behooren zeker tot de meest spontane die in Frankrijk sedert den dood van Paul Verlaine werden geschreven en op niemand beter dan op den dichter zelf kan men dit schoone vers toepassen:

Il fleurissait de vers comme un rosier de roses.

Aan deze spontane zuiverheid in de weergave van zijn gevoel heeft de dichter zijn eerste succes en zijn eersten invloed te danken. In een tijd van geestelijke verwarring, zooals de tweede helft der negentiende eeuw er een was, hebben de eenvoud en de natuurlijkheid eene groote aantrekkingskracht. De menschelijke geest heeft zulke groote behoefte aan evenwicht, dat in tijden van decadentie en verfijning de behoefte bestaat naar eene kunst die eene gansch tegenovergestelde richting uitgaat. De argelooze eenvoud der gedichten van *De l' Angéelus de l' Aube à l' Angéelus du Soir* moet na de ziekelijke woordorgieën der symbolisten even vreemd hebben geklonken als de stem uit het hart van Paul Verlaine na de plastische landschapschilderingen der Parnassiens. Maar met dien maatstaf mag men de literaire waarde

van een werk niet meten. Dit zou trouwens zeer moeilijk zijn voor ons die de volle beteekenis der tegenstelling niet meer zoo voelen, omdat voor ons de school der Parnassiens en het Symbolisme, als kunstrichtingen, alle belangrijkheid hebben verloren.

Wanneer wij nu nog de verzen van Francis Jammes bewonderen, dan is dit waarschijnlijk om geheel andere redenen dan degene die zijne bewonderaars van voor twintig jaar lieten gelden. Niet de vorm van deze poëzie lijkt ons langer van eene alles overtreffende schoonheid; het zijn de hoedanigheden van haar gevoel dat in de eerste plaats onze belangstelling opwekken en onze liefde. En die hoedanigheden die wij bewonderen in *De l' Angélu de l' Aube à l' Angélu du Soir* en in *Le Deuil des Primevères* zijn dezelfde die den dichter gevoerd hebben tot de hoogere geestelijke schoonheid van sommige gedichten uit *Clairières dans le Ciel* en tot de volmaaktheid van *Les Géorgiques chrétiennes*. Het zijn: de liefde tot het leven en de eerbied voor de schoonheid die in elk wezen is verborgen.

Ik heb aangetoond welke banden Jammes aan het Romantisme hechten. Vaak heeft hij onder dien invloed zeer mooie bladzijden geschreven, vooral in zijne eerste periode. Maar dat hij - vooral in de laatste jaren - de bewondering heeft verworven der jongste generaties, is juist een gevolg van de overwinning die hij op zijne romantische sympathieën heeft behaald. Aan zijn *Géorgiques chrétiennes* heeft hij voor het grootste deel die bewondering te danken. Men hoort wel eens beweren dat Jammes een mystieke dichter zou zijn, en daarmee willen sommigen zijn invloed op vele jongere schrijvers verklaren. Maar, zooals ik zei, een mystiek dichter is hij niet, ten minste in den origineelen zin. Zelfs vóór zijne bekeering tot het katholiek geloof was Charles Péguy een mysticus. Paul Claudel is een

mysticus. Maar Jammes is het niet, omdat het niet in zijne natuur ligt het te zijn.

Vaak citeert men de namen van Paul Claudel en Francis Jammes naast elkaar, wat aanleiding geven kan tot verwarring. Wel geloof ik dat de schrijver van *L'Arbre* een zekeren invloed heeft uitgeoefend op Jammes, maar het diepere wezen van beider werk is van zulke geheel andere essentie, dat eene vergelijking tusschen de twee schrijvers onmogelijk is. Daarom is het interessant de bladzijde te citeeren uit het laatste bedrijf van *La Brebis égarée*, waar twee jonge mannen de psychologische ontleding maken van den dichter Pierre. Deze ontleding past wondergoed op Francis Jammes zelf. De eene jonge man zegt: 'Pierre Denis était au fond, quand je l'ai connu, un mystique, mais un de ces mystiques dont la foi se prépare dans une vision splendide et terrible du monde matériel. Je me souviens des poèmes qu'il nous lut dans la montagne. C'étaient des vers sur un cerisier en fruits, sur la moisson dans la canicule, sur une femme lourde et blonde qu'il rendait si présente que les mots semblaient disparaître peu à peu, se fondre dans l'azur incandescent....

Dit is eene bijzonder juiste karakteristiek van de kunst van Francis Jammes. Het is vrij zeker dat zijne hartstochtelijke liefde voor de natuur Jammes heeft voorbereid voor eene hoogere liefde. Maar om hem een mysticus te noemen moet men aan dit woord eenen zeer rekbaren zin toekennen, die dan even goed op Chateaubriand en Maurice de Guérin toepasselijk zou zijn als op Jammes. Maar hoe treffend is de definitie van de meest merkwaardige hoedanigheid zijner verzen: de hallucinante weergave der zinnelijke wereld!

Daarop vraagt de andere jonge man: 'Et que disait Paul Ardel de ces poèmes?'

Het antwoord luidt: 'Il avait l'air plutôt gêné, mais en admirant. Il guettait sa proie d'une dent aiguë qui ressort; il levait son front rond comme l'arc d'une cathédrale romane. Sa parole de bois, sans nuance comme un chiffre, se faisait approbatrice. De l'Extrême-Orient, Ardel avait flairé en Pierre Denis un poète qui pourrait l'aider quelque jour dans sa haute mission, dans son idée fixe de prosélytisme chrétien. Il pressentait qu'il faudrait des fleurs de nos climats tempérés et des processions et toute la vie des champs pour encore exalter le Bois-Sanglant. Il proposait déjà le catholicisme comme un fait positif, comme une vérité mathématique aux yeux ahuris des hérétiques, des païens, des timides, des négateurs et des dilettantes. Il lui fallait un traducteur direct des choses visibles...'

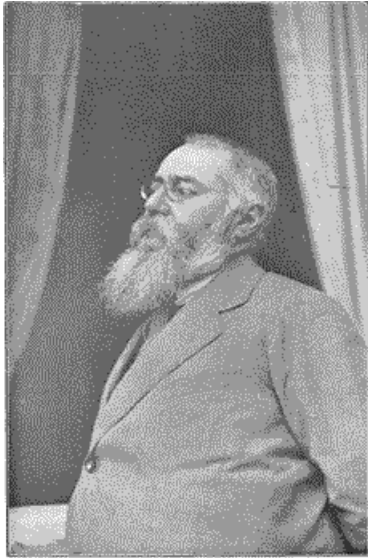
Hoe juist geven deze woorden de geestelijke gelijkenis weer van Claudel met Paul Ardel en hoe typisch is zijn werk omschreven in deze zinnen: 'Sa grande pensée parfois abrupte comme un calvaire.. Il relevait la croix toute nue... Beter dan in welke omslachtige ontleding ook herkent men in die enkele regels den strengen en sereenen geest van dezen lyrischen apologeet.

Hoe groot de invloed geweest is dien de geest van Claudel op Francis Jammes en zijn werk heeft uitgeoefend, en in welke richting die invloed voornamelijk heeft gewerkt, is nog niet vast te stellen, en zal wellicht uit het toekomstig werk van den dichter van *Les Géorgiques chrétiennes* duidelijker blijken. Maar dat die invloed bestaat bewijzen vele bladzijden van zijn laatste dichtwerk. Maar alleen daarom mag men nog geen verwantschap ontdekken tusschen twee zoozeer verschillende naturen. Claudel is een groot kunstenaar en een groot denker. Jammes daarentegen is geen denker. Hij is 'un traducteur direct des choses visibles.'

Gelukkig de dichter die aldus zichzelf kent. Hij is voor altijd bevrijd van de verzoeking om zijn talent te dwingen tot acrobatische krachttoeren. Zooals het met zoovele schrijvers der negentiende eeuw het geval was, zal zijn oeuvre niet die vreemde chaos zijn van harmonieuze werken naast mislukte en onsamenhangende. Want hij zal zich niet wagen aan eene hoogere vlucht dan hem zijne vleugels kunnen dragen. Daarom vertoont zijn werk zulke schoone eenheid van inspiratie, en al dreigt deze wel eens een beetje eentonig te worden, verzwakken doet zij nimmer. Men kan een of ander zijner boeken minder geslaagd achten of minder suggestief, onbelangrijk vindt men er geen.

Van *De l'Angélu de l'Aube à l'Angélu du soir* tot *Les Géorgiques chrétiennes* bewijzen al zijne boeken dat hij van de fransche natuurdichters der negentiende eeuw een der innigste is en een der zuiverste. Hij bezit niet de schoone klassieke tucht van een Moréas, maar hij is een zanger met een buitengewoon zuiver gevoel. Zijn hart is het fijnbesnaarde speeltuig dat de veelvuldige stemmen der aarde doen trillen en doen zingen. Zooals Sénancour die schreef: je cherche dans le mouvement de la forêt, dans le bruit des pins, quelques-uns des accents de la langue éternelle, zoo zoekt ook Jammes in de stemmen der aarde een echo van het eeuwig lied. En beter dan eenig ander dichter heeft hij dit verstaan en zuiverder den klank ervan weergegeven in zijne verzen.

t.o. 89

*A. Stout lof
C/Amey*

Uit het werk van Francis Jammes.

J'ai une pipe...

J'ai une pipe en bois, noire et ronde comme le sein
 d'une petite négresse dont j'ai vu le dessin
 dans un livre intéressant où elle était nue...
 Cette pipe me fait songer que dans la rue
 et dans les jardins publics pleins de moineaux,
 de petits pains brisés dans la boue, de jets d'eau,
 on rencontre de bonnes négresses en foulards jaunes.
 Elles sont douces et tristes comme les mois de l'Automne.
 Elles sont l'esclavage d'autrefois. L'esclavage...
 Ce mot fait penser à de lointains parages,
 aux colons de Saint-Domingue, à de la mélasse,
 à des chairs noires et à du sang et à des faces
 en dents blanches où rit la douleur. Douces négresses,
 promenez-vous tout doucement dans les allées.
 Au lieu de fers aux poignets, que des bracelets
 y brillent comme les soleils de votre pays.
 Vous vous arrêterez quelquefois, femmes au doux coeur,
 devant les magasins des oiseleurs
 où tout crie. Et vous penserez un peu,
 mais pas trop, étant un peu abruties, à des soirs en feu,
 à des jeux d'enfance où brillaient des plumages
 et à des crabes qui étaient sur la plage.
 (*De l'Angélus de l'Aube à l'Angélus du Soir*).

Il va neiger...

Il va neiger dans quelques jours. Je me souviens
 de l'an dernier. Je me souviens de mes tristesses
 au coin du feu. Si l'on m'avait demandé: qu'est-ce?
 J'aurais dit: laissez-moi tranquille. Ce n'est rien.

J'ai bien réfléchi, l'année avant, dans ma chambre,
 pendant que la neige lourde tombait dehors.
 J'ai réfléchi pour rien. A présent comme alors
 je fume une pipe en bois avec un bout d'ambre.

Ma vieille commode en chêne sent toujours bon.
 Mais moi j'étais bête parce que tant de choses.
 ne pouvaient pas changer et que c'est une pose
 de vouloir chasser les choses que nous savons.

Pourquoi donc pensons-nous et parlons-nous? C'est drôle;
 nos larmes et nos baisers, eux, ne parlent pas
 et cependant nous les comprenons, et les pas
 d'un ami sont plus doux que de douces paroles.

On a baptisé les étoiles sans penser
 qu'elles n'avaient pas besoin de nom, et les nombres
 qui prouvent que les belles comètes dans l'ombre
 passeront, ne les forceront pas à passer.

Et maintenant même, où sont mes vieilles tristesses
 de l'an dernier? A peine si je m'en souviens.
 Je dirais: Laissez-moi tranquille, ce n'est rien,
 si dans ma chambre on venait me demander: qu'est-ce?
 (*De l'Angélus de l'Aube à l'Angélus du Soir*).

Je pense a Jean-Jacques....

Je pense à Jean-Jacques Rousseau, aux matinées
 de cerises mouillées, avec des jeunes filles.
 Il était fantasque et aimant par les belles soirées,
 au clair de lune, avec Madame d'Erneville(?)

Il disait à peu près des phrases comme ici:
 Non! Je ne vis jamais gorge mieux faite...
 C'est dans ce temps que je lus un nouveau poète...
 Mes bas étant troués, elle m'en fit raillerie.

Où es-tu, vieux temps? Où es-tu, triste botaniste
 qui cueillais dans les bois la mousse et la colchique?
 Dans les Académies, on posait des principes.
 On demandait raison au nom de la Justice.

O Jean-Jacques! Au fond des humides bois noirs,
 sur le flanc des collines vertes, par les beaux dimanches,
 tu causais avec l'Eternel et tu allais boire
 à la source de la Vérité toute blanche.

- Thérèse préparait la soupe. Pendant ce temps
tu répondais à d'injustes accusations,
ou bien à quelque amie pour qui ta passion
acheva de ruiner ta santé chancelante.

Je crois entendre encore claquer un clavecin.
Une avait un point noir tout au coin de la lèvre,
et un autre pareil sur le milieu du sein!...
La lune qui brillait augmentait votre fièvre.

Jamais tu n'aimas mieux que cette fois encore.
Des enfants qui jouaient abîmaient la pelouse.
Tu fus pressant. Mais elle, avec grâce jalouse,
ne te permit que ce que la bienséance accorde.

O Jean-Jacques! Ton singulier souvenir
est comme une vieille et jaune liasse
de lettres décachetées et couvertes de taches
d'encre et de pluie, triste à faire mourir.
(De l'Angélus de l'Aube à l'Angélus du Soir).

Elegie.

Mon cher Samain, c'est à toi que j'écris encore.
C'est la première fois que j'envoie à la mort
ces lignes que t'apportera, demain, au ciel,
quelque vieux serviteur d'un hameau éternel.
Souris-moi pour que je ne pleure pas. Dis-moi:
'Je ne suis pas si malade que tu le crois.'
Ouvre ma porte encore, ami. Passe mon seuil
et dis-moi en entrant: 'Pourquoi es-tu en deuil?'
Viens encore. C'est Orthez où tu es. Bonheur est là.
Pose donc ton chapeau sur la chaise qui est là.
Tu as soif? Voici de l'eau de puits bleue et du vin.
Ma mère va descendre et te dire: 'Samain...'
et ma chienne appuyer son museau sur ta main.

Je parle. Tu souris d'un sérieux sourire.
Le temps n'existe pas. Et tu me laisses dire.
Le soir vient. Nous marchons dans la lumière jaune
qui fait les fins du jour ressembler à l'Automne.

Et nous longeons le gave. Une colombe rauque
 gémit tout doucement dans un peuplier glauque.
 Je bavarde. Tu souris encore. Bonheur se tait.
 Voici la route obscure au déclin de l'Eté,
 voici que nous rentrons sur les pauvres pavés,
 voici l'ombre à genoux près des belles-de-nuit
 qui ornent les seuils noirs où la fumée bleuit.

Ta mort ne change rien. L'ombre que tu aimais,
 où tu vivais, où tu souffrais, où tu chantaï,
 c'est nous qui la quittons et c'est toi qui la gardes.
 Ta lumière naquit de cette obscurité
 qui nous pousse à genoux par ces beaux soirs d'Eté
 où, flairant Dieu qui passe et fait vivre les blés,
 sous les liserons noirs aboient les chiens de garde.

Je ne regrette pas ta mort. D'autres mettront
 le laurier qui convient aux rides de ton front.
 Moi j'aurais peur de te blesser, te connaissant.
 Il ne faut pas cacher aux enfants de seize ans
 qui suivront ton cercueil en pleurant sur ta lyre,
 la gloire de ceux-là qui meurent le front libre.

Je ne regrette pas ta mort. Ta vie est là.
 Comme la voix du vent qui berce les lilas
 ne meurt point, mais revient après bien des années
 dans les mêmes lilas qu'on avait cru fanés,
 les chants, mon cher Samain, reviendront pour bercer
 les enfants que déjà mûrissent nos pensées.

Sur ta tombe, pareil à quelque pâtre antique
 dont pleure le troupeau sur la pauvre colline,
 je chercherais en vain ce que je peux porter.
 Le sel serait mangé par l'agneau des ravines
 et le vin serait bu par ceux qui t'ont pillé.

Je songe à toi. Le jour baisse comme ce jour
 où je te vis dans mon vieux salon de campagne.
 Je songe à toi. Je songe aux montagnes natales.
 Je songe à ce Versailles où tu me promenais,
 où nous disions des vers, tristes et pas à pas.
 Je songe à ton ami et je songe à ta mère.

Je songe à ces moutons qui, au bord du lac bleu,
 en attendant la mort bêlaient sur leurs clarines.
 Je songe à toi. Je songe au vide pur des cieux.
 Je songe à l'eau sans fin, à la clarté des feux.
 Je songe à la rosée qui brille sur les vignes.
 Je songe à toi. Je songe à moi. Je songe à Dieu.
 (*Le Deuil des Primevères*).

Amsterdam.

Les maisons pointues ont l'air de pencher. On dirait
 qu'elles tombent. Les mâts des vaisseaux qui s'embrouillent
 dans le ciel sont penchés comme des branches sèches
 au milieu de verdure, de rouge, de rouille,
 de harengs saurs, de peaux de moutons et de houille.

Robinson Crusoë passa par Amsterdam,
 (je crois, du moins, qu'il y passa), en revenant
 de l'île ombreuse et verte aux noix de coco fraîches.
 Quelle émotion il dut avoir quand il vit luire
 les portes énormes, aux lourds marteaux, de cette ville!...

Regardait-il curieusement les entresols
 où les commis écrivent des livres de comptes?
 Eut-il envie de pleurer en resongeant
 à son cher perroquet, à son lourd parasol
 qui l'abritait dans l'île attristée et clémente?

'O Eternel! soyez béni', s'écriait-il
 devant les coffres peinturlurés de tulipes.
 Mais son coeur attristé par la joie du retour
 regrettait son chevreau qui, aux vignes de l'île,
 était resté tout seul et, peut-être, était mort.

Et j'ai pensé à ça devant les gros commerces
 où l'on songe à des Juifs qui touchent des balances,
 avec des doigts osseux noués de bagues vertes.
 Vois! Amsterdam s'endort sous les cils de la neige
 dans un parfum de brume et de charbon amer.

Hier soir les globes blancs des bouges allumés,
 d'où l'on entend l'appel sifflé des femmes lourdes,
 pendaient comme des fruits ressemblant à des gourdes

Bleues, rouges, vertes, les affiches y luisaient.
L'amer picotement de la bière sucrée
m'y a râpé la langue et démangé au nez.

Et, dans les quartiers juifs où sont les détritrus,
on sentait l'odeur crue et froide du poisson.
Sur les pavés gluants étaient des peaux d'oranges.
Une tête bouffie ouvrait des yeux tout larges,
un bras qui discutait agitait des oignons.

Rebecca, vous vendiez à de petites tables
quelques bonbons suants arrangés pauvrement...

Om eût dit que le ciel, ainsi qu'une mer sale,
versât dans les canaux des nuages de vagues.
Fumée qu'on ne voit pas, le calme commercial
montait des toits cossus en nappes imposantes,
et l'on respirait l'Inde au confort des maisons.

Ah! j'aurais voulu être un grand négociant,
de ceux qui autrefois s'en allaient d'Amsterdam
vers la Chine, confiant l'administration
de leur maison à de fidèles mandataires.
Ainsi que Robinson j'aurais devant notaire
signé pompeusement ma procuration.

Alors, ma probité aurait fait ma fortune.
Mon négoce eût fleuri comme un rayon de lune
sur l'imposante proue de mon vaisseau bombé.
J'aurais reçu chez moi les seigneurs de Bombay
qu'eût tentés mon épouse à la belle santé.

Un nègre aux anneaux d'or fût venu du Mogol
trafiquer, souriant, sous son grand parasol!
Il aurait enchanté de ses récits sauvages
ma mince fille aînée, à qui il eût offert
une robe en rubis filé par des esclaves.

J'aurais fait faire les portraits de ma famille
par quelque habile peintre au sort infortuné:
ma femme belle et lourde, aux blondes joues rosées,
mes fils, dont la beauté aurait charmé la ville,
et la grâce diverse et pure de mes filles.

C'est ainsi qu'aujourd'hui, au lieu d'être moi-même,
 j'aurais été un autre et j'aurais visité
 l'imposante maison de ces siècles passés,
 et que, rêveur, j'eusse laissé flotter mon âme
 devant ces simples mots: là vécut Francis Jammes.
 (*Le Deuil des Primevères*).

Prière pour que les autres aient le bonheur.

Mon Dieu, puisque le monde fait si bien son devoir,
 puisqu'au marché les vieux chevaux aux genoux lourds
 et les boeufs inclinés se rendent tendrement:
 bénissez la campagne et tous ses habitants.
 Vous savez qu'étendus jusqu'à l'horizon bleu,
 entre les bois luisants et le gave coureur,
 sont des blés, des maïs et des vignes tordues.
 Tout ça est là comme un grand océan de bonté
 où tombent la lumière et la sérénité
 et, de sentir leur sève au soleil clair de joie,
 les feuilles chantent en remuant dans les bois.
 Mon Dieu, puisque mon coeur, gonflé comme une grappe,
 veut éclater d'amour et crève de douleur:
 si c'est utile, mon Dieu, laissez souffrir mon coeur...
 Mais que, sur le coteau, les vignes innocentes
 mûrissent doucement sous votre Toute-Puissance.

Donnez à tous le bonheur que je n'ai pas,
 et que les amoureux qui vont se parler bas
 dans la rumeur des chars, des bêtes et des ventes,
 se boivent des baisers, la hanche sur la hanche.
 Que les bons chiens paysans, dans un coin de l'auberge,
 trouvent la soupe bonne et s'endorment au frais,
 et que les longs troupeaux des chèvres traînassantes
 broutent le verjus clair aux vrilles transparentes.
 Mon Dieu, voici: négligez-moi si vous voulez...
 Mais... merci... Car j'entends, sous le ciel de bonté,
 ces oiseaux qui devraient mourir de cette cage,
 chanter de joie, mon Dieu, comme une pluie d'orage.
 (*Le Deuil des Primevères*).

Jean de Noarrieu.

Et maintenant les troupeaux revenaient,
fuyant l'ombre mystérieuse des neiges.
On entendait la plaine et la vallée
s'emplier du bourdonnement désolé
des clarines sombres qu'accompagnaient
les piétinements précipités.

Et les enfants qui allaient à l'école,
dans l'aigre vent de la tombée d'automne
voyaient venir sur la route monotone
l'âne au collier de bois et le chien jaune,
les parapluies et les bidons qui sonnent,
et le berger pensif et les moutons.

Sous le troupeau ennuagé du ciel,
il conduisait le troupeau de la terre.
D'un geste large et rond il étendait
son long bâton, comme s'il bénissait
les brebis donneuses de laine et de lait.
Et tout à coup, son chien, il le sifflait.

Et alors, l'être fidèle entre tous,
le chien, aux yeux fixes et pleins d'amour,
celui qui aime l'homme sans détour,
celui qui se nourrirait de cailloux
lorsqu'il a pour maître un mendiant des routes,
le chien, mordait les brebis en déroute.

On le voyait. Il dressait les oreilles.
Puis, immobile et les yeux pleins de braise,
prêt à bondir sur les retardataires,
il surveillait le troupeau de côté.
Et le troupeau passait, passait, passait.
Et sa rumeur divine se perdait.

Et c'est qu'ainsi un jour, vers la Toussaint,
Jean de Noarrieu, assis dans le jardin,
entendit s'ouvrir le portail qui grince.
Et le moutonnement des bruits d'airain.
Et les cris de la Lucie. Et les chiens
dans le ciel gris, avec, debout, Martin.

Et Jean pleura. Et les brebis boiteuses
penchaient la tête, sous le souffle de Dieu,
dans l'âcre automne aux rivières brumeuses.
Et Médor flairait Bergère, la queue
au ventre. Et elle grommelait, hargneuse.
Et l'âne étalait ses oreilles creuses.

C'était si beau que, au seuil de la grange,
Jean de Noarrieu s'arrêta un instant,
la gorge serrée, et le coeur battant
comme les cloches du troupeau traînant.
Et la Lucie, joyeuse et rougissante,
criait: 'Martin est là! Ouvrez la grange!'

L'ombre s'ouvrit. Une à une les bêtes
se pressaient, galopantes, vers les crèches.
Sous leurs cils blancs luisaient leurs yeux dorés.
Et des agneaux nés en route suivaient.
L'un, trop jeune encore pour pouvoir marcher,
comme une loque, au flanc de l'âne, pendait.

Les poules gloussaient, la tête mobile,
ouvrant leurs yeux ronds de côté, craintives.
L'une sur son dos portait un petit.
Et Jean de Noarrieu voyait la Lucie
trembler de joie près du pâtre immobile
qui regardait au loin vers les collines.

Elle haletait un peu, les joues rouges
comme une grenade ou de la farouche,
levant vers lui ses yeux, son nez, sa bouche.
Ses dents riaient, elle frissonnait toute.
Et elle était comme après une course,
quand, le coeur plein d'air trop vif, on étouffe.

Jean de Noarrieu soudain sentit en lui
passer toute la beauté de la vie.
Dans ses cheveux un souffle froid frémit.
Il s'approcha de Martin et sourit.
Il se sentait comme un roi pacifique
régnant enfin sur l'empire conquis.

‘Bonjour, Martin!’ L'autre dit: ‘Bonjour, maître!’
 Il prit la main calleuse du berger.
 Et puis il dit: ‘Lucie, viens embrasser
 ‘celui à qui je veux te marier.’
 La douce vie emplissait le verger
 où des moineaux, vers l'hiver, pépiaient.

Ainsi fut fait. Et quand vers le vieux puits,
 Jean de Noarrieu se retourna, il vit,
 la bouche rouge et riante, une fille.
 - Tiens, se dit-il, comme Jeanne a grandi!
 Et il fixait avec des yeux surpris
 une enfant brune et tendue comme un fruit.

C'était la fille aînée d'un métayer.
 Elle portait sa cruche sur la tête,
 un sein dressé par l'effort qui haussait
 son frais bras courbe à la cruche glacée.
 Ses mollets ronds et fermes se touchaient,
 et, hardiment, elle lui souriait.
 (*Le Triomphe de la Vie*).

En Dieu.

‘...Là-haut où je te vois, mon cher Maurice, où tu m'attends, où tu me dis:
 ‘Eugénie, viens ici, avec Dieu, où l'on est heureux.’
 EUGÉNIE DE GUÉRIN.

Douce année à venir de la Vie éternelle:
 Primevères qui ne vous fanerez plus... Ailes
 d'oiseau jamais fermées... Iris... Et gaies ombrelles...

Gaies ombrelles d'enfants, et rires d'un Jeudi
 qui ne finera plus... Silence de Midi...
 Joie calme qui s'étend aux champs du Paradis...

J'ai faim de toi, ô Joie sans ombre! faim de Dieu.
 Lorsque je serai mort, fermez-moi bien les yeux.
 pour qu'au dedans je voie enfin s'ouvrir les Cieux.

Absence de tout mal... O jour d'un jour doré!
où, sans nuit à son âme, on verra s'étaler
les ailes de métal de l'azur sur les blés.

Je veux voir, car je suis plongé dans ce mensonge
qu'est la vie qui n'est pas la Vie. Que Dieu me plonge
dans Ce Qui Est. Pleurez, ma chercheuse d'oranges.

Mon amie dont la voix perçait le coeur des bois:
si douce qu'elle fût, il me faut une voix
plus douce, et une Amour plus douce encor que toi...

Choses, je ne vous ai pas vues encore... Roses,
comment donc êtes-vous au Ciel où est éclos
la Rose de mon Dieu où mon Dieu se repose?

Voir un Jour dans le Ciel ceci: cette maison
d'où je reviens et où tu fus. C'est la saison
de la neige, après-midi d'Annonciation.

Chère Eugénie, sur cette neige il y avait
des empreintes de pieds d'oiseau, et j'ai posé
mes pas sur ces pas délicatement tracés.

O toi qui vois du Ciel comment ces choses sont:
que je puisse les voir plus tard à l'unisson
de ton coeur, en l'Été des Résurrections!

... Sont-ce des colibris verts là où l'Indienne
- ta belle-soeur et ses amies rient sous les chênes,
vers le ruisseau? O pauvres rideaux d'indienne!

Salut, grande âme, ô soeur au front droit comme Dieu,
amère et sainte! Réponds-moi du haut des cieux?
Que vois-tu que je n'aperçoive en ces doux lieux?

Cette eau est plus courante encor que dans la vie,
l'eau aux yeux bleus comme toi-même. Et la prairie
majestueuse ne s'éteint plus. Il est Midi.

Et le brasier de l'herbe en fleurs chante en dormant.
Et les lourds papillons du nouveau Firmament
vont et viennent à la lueur du Tout-Puissant.

Annonciation de l'âme en ce Dimanche...

- Mon frère, que vois-tu? - Je vois les fumées blanches
que font à l'horizon les chemins qui serpentent.

- Que vois-tu? Que vois-tu? - Cette tapisserie
où ma prière et ma pensée anéantie
se brisaient, cette tapisserie si flétrie...

cette tapisserie de ta chambre glacée,
cette tapisserie humide où finissait
le monde - ainsi pour moi! - alors que tu vivais...

Comment la vois-tu dans cette chambrette austère
où ta désolation grande comme la Terre
s'épandait ardemment en muettes prières?

C'est donc là que tu as appelé mon Dieu,
avec des mots si purs qu'ils formèrent ce creux
où le croyant qui meurt entre enfin dans les Cieux?

Cayla! Cayla! Les jeunes filles vagabondes
sont venues. Elles ont noué leurs tresses blondes
aux tresses qu'en courant le soleil fait à l'onde...

Le chat noir, quel est-il dans la noire cuisine?
La giroflée sanglante au perron en ruine
comment est-elle donc dans la Cité divine?

L'enclos est éternel, le bosquet éternel,
Maurice est éternel, le salon solennel
est éternel... Ma soeur, vois-moi du haut du Ciel?

Ton misérable lit de servante du Ciel,
je sais que je ne l'ai pas vu tel qu'il *est*, te!
qu'en ce jour d'Annonciation Gabriel

le jonchait de perce-neige. Car il est dit,
 car il est dit, ô vierge amère, à l'introït:
'Des choeurs de vierges près du Roi sont introduits.'

Béatitude, haies de roses, Juins dorés,
 baumes, sombres verdeurs des torrides forêts,
 l'Amour vous frappera de son éternité.

De même que tandis qu'à l'autel villageois
 le Sacrifice a lieu, il a lieu à la fois
 sur l'Autel élevé par la divine Joie:

de même notre vie qui se passe sur Terre
*pass*e dans l'Infini par le même Mystère,
 préparée par chacun, à jamais sombre ou claire.

Les cieux d'Avril veinés comme une agate bleue
 par les branches à nu des platanes rugueux
 éclateront laissant enfin voir les vrais Cieux.

Rentrer en soi, à la Face du Dieu vivant,
 telle est la Loi. Rien n'est omis, ni le Printemps,
 papillon bleu emprisonné par des enfants,

ni le baiser léger d'une enfant scrupuleuse,
 ni la plaie de mon coeur, ni la jacinthe heureuse
 qui rougit au parfum d'une gorge peureuse.

Triple cri de la haute alouette enrouée,
 jacassements dans les sapins, qui éveillez
 de blonds sommeils épanouis sur l'oreiller...

Que seront, que seront ces rires et ces cris,
 quand Dieu, levant le store bleu de l'Infini,
 illuminera tous ces nids et tous ces lits?

Tout ce que l'on peut voir, il faut que l'on le voie,
 que l'on entende aussi parler toutes les voix,
 et que l'on touche et que l'on sente les lilas.

qui, dans le parc, au seuil de cet autre Univers,
fondent à ce Soleil le feu de leurs coeurs clairs,
ô Cayla! leurs coeurs plus transparents que l'air...

Je vous reporterai, ô choses du Passé
à qui ma poésie prêta tant de beauté,
je vous reporterai où il faut que vous soyez!

Je vous reporterai au Futur où vous êtes.
Je me trompais quand je pensais, fraîches coudrettes,
qu'aucun vers ne logeait au creux de vos noisettes.

Ce que j'imaginai dans sa suprême essence,
ce dont je faisais une ancienne romance,
c'étaient les visions du Ciel qui nous devancent:

O jambes nues dans l'eau tiédie par le solstice!
O robes chastement serrées entre les cuisses!
O racine où se réfugient les écrevisses!

Vous vivez de votre splendeur spirituelle,
vous existez encor, vous êtes encore réelles,
vous existez, car la beauté est immortelle.

Eugénie, Eugénie, tu me parles tout bas.
Nous savons que sur la terrasse où tu rêvas,
tu revis. Mais, hélas! nous ne te voyons pas.

Mais l'ange familier des choses invisibles,
mais les saints voient encor sur ton chapeau flexible
les iris qui l'ornaient renaître incorruptibles.

Eugénie, c'est au mois de Mai que vous mourûtes,
au blanc mois de Marie. On entendait la flûte
d'un enfant se mêler au bruit d'eau de la chute.

Et puis tout fut. Eugénie, vous vous en allâtes.
On entendit glisser à peine les savates
de la servante. Et le chien mit entre ses pattes

son museau plein de terre. Et Dieu vous accueillit.
 Au nom du Père et du Fils et du Saint-Esprit.
 Ainsi soit-il. Votre ange vous avait suivie.

Dans l'ineffable ardeur de l'Amour spirituel,
 il était à genoux, offrant à l'Eternel
 cinq ou six giroflées du perron paternel.

Et Dieu, dans la simplicité de sa grandeur,
 prenait, ô Eugénie! ces misérables fleurs
 qui rayonnaient alors d'être dans sa Lueur.

Et, dans le plus profond de votre âme éclairée,
 amie qui m'entendez, à jamais s'étendait
 l'équateur des Pays de la Sérénité.

... La flûte d'aulne frais qui mêlait son soupir
 au vôtre, à ce moment où vous alliez mourir,
 chantait encor sans que semblât que dût finir

cette humble pastorale enfin divinisée.
 Et vers les véritables prés ce chant montait,
 calme. Et calme, l'Agneau de Dieu là reposait...

Cependant que, le long du ruisseau, la Colombe
 se promenait, ardente, et couvrait de son ombre,
 en passant devant lui, le Lys miré par l'onde.

Que grande et douce fut votre béatitude,
 quand vous revîtes, mais exempt de décrépitude,
 l'arbre sous qui vous vous asseyiez d'habitude,

Maurice et vous, afin de mieux croire et rêver!
 Maurice, il était là. Vous êtes arrivée.
 Il a ouvert les bras. Il vous a dit: Ave!

Vous vous êtes assis tous deux comme autrefois,
 comme attendant encor cette heure du repas
 qu'indiquaient les constellations sur les bois.

Eugénie, ‘*dans ce Ciel qui ne passera pas,*’
(c’est vous qui, une nuit, écrivîtes cela),
avez-vous prié Dieu pour le ciel du Cayla?

... Orion s’élevait, uni à la cadence
des mondes et planant dans le mortel silence
où l’âme, déployant ses ailes, se balance.

Je viens à vous, ô morts! Vers vous va ma prière.
Mon Dieu aux pieds blessés entre dans ma chaumière.
Comment le recevoir? Je suis dans la misère.

C’est lui que vous voyiez jadis au Cayla,
lorsque le voyageur sous la modeste Croix
s’agenouillait au carrefour blanc qui poudroie.

O Eugénie, ô Maurice, vous êtes là!
La matinée mouillée est lourde de lilas.
Que ne suis-je avec vous dans cet autre Cayla?

O mon âme, mon âme, ô mon âme liée
à mon Dieu, entends-tu parmi les peupliers
du Ciel les rossignols aux chants multipliés?

Que je sois avec vous, puisque vous me parlez,
puisque mon Dieu en moi vibre comme le blé
aux respirations des siestes de l’Eté.

Je t’aime, Esprit! Mon âme est celle du Cantique.
Elle est ta fiancée gracieuse et rustique,
Sous les poiriers de la Saint-Jean mélancoliques.

Qu’elle aille donc entre Maurice et Eugénie!
Qu’elle aille à Toi avec les fleurs qu’elle a cueillies
au Cayla, dans une éternelle prairie,

et qu’elle soit plongée toute nue dans la Vie.
(*Clairières dans le Ciel*).

Le poète n'est plus jeune...

Le poète n'est plus jeune comme autrefois.
 Il a dit à son chien: chien, il est d'autres bois
 que ceux où nous chassions dans le fumeux automne;
 il est d'autres ajoncs et il est d'autres chaumes:
 il y a les fougères des ténèbres de Dieu,
 les fourrés qui le soir respirent dans les Cieux.
 Mais le poète, bien qu'amer devant la vie
 qu'il avait tant aimée, et qui l'avait trahi,
 le poète savait sourire aux jeunes filles
 dont les joues sont les pommes rouges des charmilles.
 Il faut que, sans savoir pourquoi, ces enfants rient.
 Il faut laisser jaser les sources de la prairie.

A mesure que le poète allait à Dieu
 et que, de plus en plus, se faisait raboteux
 le chemin où l'on est forcé de s'engager,
 son cœur paisible, bien que déçu, souriait
 aux échos des baisers dans les vacances lourdes.
 Son âme ardente et triste et tendrement amère,
 à genoux maintenant devant chaque Mystère
 devenait l'humble soeur de l'humble coquelourde
 qui orne la pauvreté du buis presbytéral...
 D'autres jardins s'ouvraient, mais si beaux et si sombres
 que leurs feuilles gênaient celui qui voulait voir;
 et la beauté suprême était ce large noir
 où se risquait son cœur comme un homme qui plonge.
 (*Clairières dans le Ciel*).

Les géorgiques chrétiennes, Chant VII (fragment).

*Le pauvre dans la neige. - Les visions de la Noël céleste. - Le village natal. - L'exil.
 - Les moissons stériles. - Les terres sans saisons. - Le retour au pays. - Le mauvais
 accueil. - La vie errante. - Les contrées divines. - La mort.*

Le pauvre que l'on vit paraître dans deux chants
 Par la nuit de Noël arriva sur un champ.

Sur un champ, mais que dis-je? Il n'était champ ni vigne
 Car la neige imposait à tous les plans sa ligne.

Il regarda autour de soi, puis s'étendit
Sur ce qui devait être enfin son dernier lit.

L'autre année il avait encore d'un pas ferme
Dans cette nuit divine atteint la bonne ferme.

Il ne le pouvait plus maintenant fatigué
D'avoir passé trop de coteaux et trop de gués.

Il arrêta ses pas: et de même la source
Par ce froid violent interrompait sa course.

Tout de son long couché sous les brillants essieux
Du ciel il contempla la face de son Dieu.

Autour de la très douce et la très sainte Enfance
Les mondes qu'Elle avait créés nouaient leurs danses.

Et ce n'était que joie et bénédiction
Dans le pur tournoiement des constellations.

Devant l'inénarrable Gloire la paupière
De l'errant s'attachait au Fils et à la Mère.

Mais dans l'ombre soudain il vit le Charpentier
Dont Dieu à Nazareth apprendrait le métier.

Cet homme aux saintes mains par le marteau noircies
Prouvait l'humble grandeur d'une pénible vie.

Et le pauvre couché dans les flocons crut voir
Quelque ancien compagnon se reposant le soir.

Sous le dais constellé de la nocturne Fête
Se déroula la voix d'une lente musette.

On entendit alors toutes les Légions
Répondre par leurs chants et leurs psaltérions.

On distinguait qui se rapprochait de la Terre
Tout un monde en extase obscurci de lumière.

La mort de plus en plus s'infiltrait cependant
A travers les tissus bleuis du mendiant.

Mais à mesure qu'il s'éloignait de la vie
Son âme plus légère était d'autant ravie.

N'était-ce pas le blé germant des Livres saints
Ou la pâte qui lève au contact du levain?

La vision semblait de plus en plus réelle.
Il put se redresser et il marcha vers elle.

Le Paradis arda comme un essaim qui bout
Lorsque le pauvre errant de nouveau fut debout.

Quand ils virent saigner ses pieds évangéliques
Les chœurs firent sonner plus haut l'Hymne angélique.

Et l'Enfant qui buvait à l'ineffable sein,
Se retournant, tendit au disciple les mains.

Alors se résolvait le sublime problème
Où les mots confondus n'en formaient plus qu'un: aime!

Le moribond voyait mais immatériels
Les instants d'ici-bas se refléter au Ciel:

Ceux qu'il avait vécus dans la maison natale
Et sur une vallée comme une mer étale:

Avec le jour naissait et mourait le labeur;
La soupe parfumait l'ombre des travailleurs.

Il était une place avec quelques platanes
Au tronc desquels parfois on attachait des ânes.

Et l'enfant qui jamais n'avait quitté ces lieux
Les trouvait suffisants pour y loger son Dieu.

Y avait-il, y avait-il d'autres contrées
Hors ce village avec son linge sur les haies?

Les saisons qui roulaient et leur quatre splendeurs
Ne durai-elles pas ici autant qu'ailleurs?

Et la bonté que lui montraient ses père et mère
Eût-elle été plus grande en de plus vastes terres?

Mais plus tard, tel qu'un aigle' un agneau, le destin
Ravit l'adolescent pour l'emporter au loin.

Il avait demeuré longtemps en Amérique.
Son âge mûr vécut de dures géorgiques.

Il avait vu jaillir des braises d'ateliers
D'éblouissants épis mais creux et pas liés.

Les animaux de fer qu'animaient des courroies
Ne lui rappelaient point les doux boeufs qu'un joug ploie.

La moisson jaune là n'était qu'un or brutal
Qu'on entassait au fond de coffres de métal.

Sa vue avait subi au coeur d'étranges serres
La flore incandescente et mortelle du verre.

Coquelicots des Pyrénées où étiez-vous
Dont les feux comme ceux des roses sont si doux?

Combien il effectua de pénibles descentes
Aux mines d'où, horreur! la saison est absente!

Lors, comprenant que rien sans amour n'a de prix,
Par son pays natal il fut au loin repris.

Son travail ne reçut aucune récompense.
Il revint pauvre et fier dans notre vieille France.

Il revivait tout cet ancien retour. D'abord
Les cloches s'élevant peu à peu sur le port.

Puis l'arrivée à pied sur la terre natale
Et tout à coup d'en haut la vallée qui s'étale.

Rien ne semble changé dans ce pays herbeux
Qui tremble, car le pauvre a les larmes aux yeux.

C'est le même horizon et la même rivière
Et le même sentier avec les mêmes pierres.

Et c'est la même place aux platanes si beaux
Où j'ai dit qu'on liait parfois des animaux.

Ses parents sont-ils morts? Il resta sans écrire.
Ne s'enrichissant pas il n'osait le leur dire.

Où donc es-tu, bon chien qui accours au-devant
Du voyageur? Hélas! Tu es mort, lui absent.

Sinon pareil au chien d'Ulysse dans Homère
Tu frémirais de joie, ta queue battrait la terre.

Ton maître hébergera ce fils de ton pays
Qui fut probe et vaillant mais que le sort trahit.

Il y aura toujours quelqu'un à la chaumière;
Si ce n'est pas les vieux ce sera quelque frère.

Mais le frère lui dit: je ne te connais pas;
Va-t-en chercher ailleurs ta couche et ton repas.

Il s'en alla pleurant bien moins sur sa disgrâce
Que sur la dureté d'un homme de sa race.

Il n'avait plus le coeur solide à travailler
Et dès lors il ne put que prier et mendier.

Un jour après de chauds et nombreux kilomètres
Il atteignit les champs du père de mon maître.

J' ai dit plus haut comment sur l'ordre de ce vieux
Une enfant lui donna du pain et fut à Dieu.

Dès lors il s'en revint deux fois à chaque année
Bénir cette famille austère et fortunée.

Il prenait à la joie de tous place au foyer,
Tutoyant les enfants et par eux tutoyé.

Il venait au moment de la moisson profonde
Quand les puits altérés voient décroître leur onde.

Il arrivait encore par la neige et le gel
Et comme cette même nuit à la Noël.

* * *

S'étant donc relevé, de son âme ravie
Il embrassait l'amour de l'éternelle Vie.

Et ses souffrances s'enfuyaient au loin tandis
Que peu à peu se rapprochait le Paradis.

La croyance du peuple est qu'à la dernière heure
Nos défunts revenus autour de nous demeurent.

Or tandis qu'il priait Dieu, la Vierge et Joseph,
L'agonisant crut voir son père humble et doux chef.

Ce père conduisait des boeufs dans une plaine
Que l'émail de l'azur rendait toute sereine.

Une femme apporta à boire au travailleur
Dont le front rayonnait d'une sainte lueur.

L'indigent comprenait que son père et sa mère
Quoiqu'il les reconnût vivaient hors de la Terre.

Ils étaient près des morts de la ferme où toujours
On accueillait dans l'allégresse son retour.

L'aïeul était assis dans ce site paisible
Avec des vieillards beaux comme ceux de la Bible.

Et la fière servante en allée au Printemps
Haute, marchait vers eux et semait en chantant.

De la beauté déjà c'était la prescience....
Et la neige accueillant le pauvre fit silence.

Réflexion sur la matière.

Au moment que Dieu la créa, la matière n'était si belle que pour servir de support à la vie sans péché. Dès que celui-ci se fut introduit dans l'âme, la chair en pâtit jusqu'à la maladie et la mort, et cette déchéance retentit au delà de l'homme, dans les animaux, les végétaux et les minéraux.

La Terre, comme un fruit énorme et parfait, ne connaissait, au moment que le Seigneur se reposa, ni le ver ni un autre détriment à sa beauté depuis inconnaissable.

Cette splendeur passée de la matière nous la retrouvons dans une bien infime mesure, il est vrai, chez des poètes qui n'ont point cessé, même au milieu du paganisme, d'aspirer, d'une façon plus ou moins large, à cet état plus élevé dont je parle.

L'esprit de l'homme conçoit naturellement la logique d'une matière au début sans défaut, mais non point dans la suite, ce qui fut l'erreur orgueilleuse et profonde de Rousseau et de ses disciples. Et que cette perfection, absente désormais, soit envisagée au point de vue spirituel ou matériel, cela revient au même. Et la seule raison eût dû, par une très simple méthode comparée, réduire à néant non seulement les adeptes du *Contrat social*, mais encore les positivistes qui n'avaient qu'à regarder autour d'eux pour se convaincre de leur peu d'exigence.

Je dis cependant que de la splendeur primitive de la matière la flamme est loin d'être éteinte, encore qu'elle ait baissé. J'en veux pour preuve cet horizon où règne l'azur solide des Pyrénées; ce gavage; ces feux de laboureurs; cette grâce de la jeune fille; cette belle force de la femme; cette souplesse de l'adolescent et cette majesté du vieillard; ces rochers et ces bois; ces moissons et ces jardins; ces chevaux et ces boeufs; et ces poissons que l'on voit nager entre deux eaux et qui brillent comme ces notes de la lumière que le Tout-Puissant fit connaître à Noé.

Respecter la matière, l'aimer dans la mesure où Dieu le veut, mesure qui dut trouver son parfait équilibre au commencement: tel est le devoir du chrétien et telle est la permission qui lui est accordée. Et que fait le saint qui se flagelle dans sa cellule, sinon de châtier, non pas la matière, mais les imperfections de celle-ci? Et par cela de la respecter et de l'aimer?

Il est remarquable que ce soit aux époques de vie spiri-

tuelle intense que l'homme rende à la matière la culte qui lui est dû. La recherche d'une pierre et d'un bois solides pour la construction d'une cathédrale ne marque-t-elle pas qu'à l'adoration constante du Christ il faut que l'homme dédie ce qu'il possède de plus durable: ce marbre et ce chêne? Dans quelle matière de choix ne fut pas inscrite la parole de Jéhovah? Dans quels papyrus tenaces celle des Prophètes? Dans quels parchemins indéchirables et enluminées la vie des saints?

Je me suis laissé dire que pendant la lente conception d'un tableau et avant que de le réaliser, les vieux maîtres ne trouvaient jamais assez de soin et d'amour du coeur pour les matières qui devaient concourir à la confection de l'oeuvre. Ils s'en allaient dans les forêts surprendre les écureuils dont les poils assouplis devenaient des pinceaux. Et, s'adressant aux plus bruts des minéraux, ils les broyaient avec science sur leurs solides palettes pour les étendre sur un cuivre, un verre, un bois ou une toile précieux. Et quel hommage plus grand eussent-ils décerné au Créateur que de lui rendre la Création dans la mesure la plus large où l'homme ne l'a point contrariée?

Et l'Église elle-même n'exige-t-elle pas que l'eau, que le pain et le vin, que l'huile et que la cire qui la servent ne soient point adultérés?

Je méditais sur le choix de la matière au sujet d'une de ces horloges peinturlurées que l'on voit dans nos fermes. Cette horloge était de la fabrication la plus moderne. Et l'on ressentait qu'il n'eût fallu que la poussée du poing pour en crever les planchettes si légères qu'on les aurait dites de carton. Et j'opposais ce meuble, dans ma mémoire, à d'antiques pendules conservées dans les mêmes milieux, mais enchâssées dans un coffre de chêne aux cellules ramassées, chêne d'un âge respectable, longtemps séché, longtemps destiné à cet usagé. Et que dire de certains violons qui simulent l'indéfectibilité de la matière lorsqu'ils laissent, après des siècles, leur écorce rententir encore du bruit de la brise dans leurs feuilles absentes et du chant de l'oiseau sur leurs branches élaguées?

On songe, la tristesse dans l'âme, à ces édifices religieux construits avec je ne sais quelle purée de carton et bien faits pour renfermer une foi qui ne soulève plus la belle pierre;

aux pieuses inscriptions imprimées à la hâte sur une banderolle de mauvais calicot; à ces papiers tissés de ce qu'il y a de plus inconsistant dans le domaine végétal et sur quoi des dramaturges et des journalistes contemporains laissent *justement* baver leur encre falsifiée; à ces toiles que corrodent d'étranges maladies que la science provoque chez les minéraux et végétaux, maladies qu'elle nomme: couleurs.

Il semble qu'avec de tels produits, indignes du nom de *matières*, les monuments religieux cèdent à l'avance aux mains sacrilèges qui en forcent les portes; que le verset biblique soit plus vite oublié et déchiré; que le contrat soit plus vite violé; que le paysage représenté soit plus vite décimé, comme le site que l'on déboise pour en distiller les essences. Et il apparaît, devant l'horloge de bois fragile, que l'homme n'a plus souci du temps qui mesure pourtant sa destinée.

Il existe une malhonnêteté, celle qui usurpe sur la matière et qui est la surproduction forcée, le dol vis-à-vis des choses créées, une sorte d'abatage de la poule aux oeufs d'or, la mainmise cupide de l'homme sur ce que la nature ne lui a pas encore livré, une captation prématurée d'éléments encore en réfection, le triomphe du nombre sur la valeur: c'est-à-dire une certaine faillite provoquée frauduleusement et exploitée aux dépens de l'esprit. C'est, en viticulture, le forçage du plant par une reconstitution artificielle du sol et, plus tard, l'introduction dans le vin, de remplaçants dont l'ensemble forme le truquage; c'est, dans l'élevage, l'épuisement de la race par celui de l'étalon, phénomène analogue à celui de la débauche; c'est, dans la tannerie, le remplacement de l'écorce du chêne par la drogue; c'est, en sériciculture, l'apparition de la soie en papier; c'est, dans la beurrerie, l'innombrable margarine; et, en joaillerie la galvanoplastie qui usurpe sur la profondeur de l'or, et l'écaille d'ablette qui trompe sur l'orient de la lente sécrétion de la perle.

La matière est telle qu'elle ne correspond qu'à un nombre déterminé d'usages. D'où: chaque chose qui n'est pas au point est défectueuse, que ce soit par l'un ou l'autre de ces moyens dont j'ai fourni les exemples: le forçage (*vigne*); l'illusion (*galvanoplastie*); l'inversion (*la perle fausse*).

Qu'il me fût permis de faire un voyage dans la lune, comme l'un des héros de Jules Verne ou de Wells, et qu'elle fût habitée... et que mon temps, limité, ne me permît qu'une

brève investigation... Je ne me mettrais point en peine, pour rédiger un rapport de mon voyage, d'apprendre la langue des Sélénites, mais d'obtenir d'eux:

Un fragment de la pierre dont ils construisent leurs temples.

La reliure d'un de leurs livres.

Un des fruits dont ils se nourrissent.

Et par là je connaîtrais facilement de leur foi, de leur littérature et de leur agronomie.

Mais quoi, m'objecterez-vous, est-ce que d'être écrit sur un parchemin un poème a plus de beauté?

Certes! vous répondrai-je, un auteur réfléchit longuement avant de se décider à gâter la peau d'un âne.

(*Pensée des Jardins*).

Méditation sur une goutte de rosée.

C'était une adorable vieille fille qui est morte dans un petit castel qui eût plu à Jean-Jacques Rousseau. Un torrent frissonne au bas de la tourelle fleurie de roses jaunes, et, non loin, la digue d'un moulin abandonné poétise encore ce site ombragé de bosquets.

Ça et là, des champs fertiles. Au coin de l'un d'eux, je vis naguère un vieillard assis sur une borne, au déclin de la journée. Il tenait une canne à bec de corbin. Du lieu où il était, il surveillait doucement la moisson. J'envie cet âge où le regard ne se reporte plus qu'avec lenteur aux choses familières. Peut-être le passé devient-il alors le présent?

Ce vieillard paisible, qui me fit songer à cet autre vieillard qui figure noblement dans *Paul et Virginie*, évoquait peut-être, en observant les belles moissonneuses, l'époque suggérée par les lectures de sa jeunesse... Peut-être Ruth lui appérait-elle couronnée de bluets et d'épis, ou bien Chloë parfumée de myrthe et donnant du sel à ses chrevreaux?

Déjà, depuis longtemps, lorsque j'entrevis dans la sérénité du jour qui va finir le patriarche de ces champs, la vieille fille était morte.

Elle avait vécu là toute sa jeunesse et, plus tard, ne cessa guère non plus d'y habiter, car, devenue orpheline, ses soins allèrent à une soeur maniaque. Ses seules absences avaient été quelques séjours annuels à Paris. Et, lorsque je pense la revoir telle que je l'ai connue, octogénaire, avec ses bandeaux

neigeux qu'ornaient des violettes de Parme, avec son grand nez, son menton de galoche et ses yeux ardents, il ne m'est pas trop difficile de l'évoquer à dix-huit ans, coiffée de quelque vaste chapeau flexible orné de fleurs des moissons, vêtue de quelque robe de mousseline gonflée par les révérences et nouée de rubans couleur de colibri.

Dans ce château, ces jours derniers, j'ai feuilleté avec tendresse, avec lenteur, sentant monter en moi l'indicible nostalgie du passé, l'album où Mlle Sophie F. de B. a laissé déborder son coeur...

Durant qu'elle était à Paris, c'était vers 1840, elle prenait des leçons de botanique au Jardin des Plantes! Oh! de quel charme ne la vois-je pas entourée alors? Qui sait de quelle âme ardemment élégante cette jeune provinciale accueillit ces couleurs qui s'irradiaient, ces parfums qui s'exhalaient de ces nouvelles ombellifères que les Laurent et Adrien de Jussieu rapportaient des îles sauvages! Je crois voir cette ancienne adolescente, dans quelque allée de ce Jardin botanique, se haussant sur la pointe d'une bottine lilas afin d'examiner la gorge de quelque campanule velue.

Son coeur, elle l'a confié à cet album où elle a patiemment dessiné, peint, verni d'admirables gerbes. Je dis *admirables*, je ne veux certes point affirmer qu'elle a possédé ce génie qui, dans le tissu des corolles, enferme le mystère des sèves, mais je veux exprimer qu'en dehors de toute prétention à l'art, cette peinture rococo porte l'empreinte d'une âme si haute et si pure qu'aucune oeuvre célèbre ne saurait me toucher davantage.

* * *

Il faudrait évoquer une à une les journées durant lesquelles cette âme tendre et contrainte mit dans chacun de ces calices un peu de son éternité. Ce que l'on dit, ce que l'on disait alors à son fiancé, elle ne se maria point par dévouement à cette soeur dont j'ai parlé, elle l'a confessé à ces brûlantes corolles. Il est des roses qui semblent éclater, jaillir de leurs vertes gaines ainsi que des coeurs d'adolescentes dans l'exaltation des soirs de Mai. L'une de ces roses entre autres m'a douloureusement parlé. Je suis bien sûr qu'elle la peignit dans une matinée limpide où elle demanda grâce à Dieu. Aucun mot ne saurait rendre la pureté passionnée de ces pétales

jaunes d'où, lentement, coule une larme de rosée. Ah! que je l'ai comprise, cette larme!

* * *

O jeune fille du siècle passé! Te doutais-tu, lorsque dans le salon toujours ombreux tu laissas tomber cette larme, que je l'honorerais un jour? Elle a été recueillie et rien n'a altéré son eau précieuse. Cette pierre brillante de ton coeur - sois en paix dans le sein de Dieu! - a été déposée par des mains dignes et pieuses dans le coffre chinois du grand salon. Je la redemanderai parfois aux amis qui la conservent, ô toi qui as souffert peut-être de ce même mal dont je suis atteint, de cette impossible et muette passion que seules comprendraient tes contemporaines dans leur grâce éteinte et leur farouche pureté.

* * *

Que de calvaires se sont dressés, que de chemins de croix ont été suivis que nous ignorons. Lorsque, parmi les dés, les ciseaux, les fragments de broderie, les déchets de soie, les petits miroirs, les boucles de cheveux, les dents enfantines, les fleurs artificielles, les flacons, les bijoux démodés, nous posons les doigts sur quelque vieille *Imitation de Jésus-Christ*, il semble que ce parfum de *renfermé* qui imprègne ses pages ne possède qu'une infinie douceur...

Eh! pourtant... Que de mains, jeunes ou pas, ont dû trembler d'attente et de douleur tandis qu'elles tenaient ce livre!... A l'aube de son destin, cette adolescente n'entr'ouvrait ces pages qu'avec le secret espoir que l'amertume n'est point répartie entre tous et que, peut-être, la destinée l'épargnerait. Ce n'était donc qu'avec une piété charmante qu'au réveil elle étendait vers l' *Imitation* son bras déjà robuste. Plus tard, dans le milieu de l'existence, elle reprit le livre. Les pommiers chargés de fruits n'étaient plus gais comme autrefois... Une joie les avait quittés, je ne sais laquelle. Et puis jamais elle n'avait revu sur la pelouse ce papillon si coloré qui s'était éployé devant elle dans la torride splendeur d'un jour de grandes vacances....

Et l'âge s'avançait. Et voici qu'au déclin de la Destinée elle n'interrompt guère plus sa lecture. Il neigeait au dehors.

Il était sept heures du soir. La glace, éclairée par la lampe dont chaque pleur battait la mesure au silence, renvoyait à la vieille fille l'image troublée des métamorphoses humaines. Plus de cheveux de miel qu'en se jouant jadis elle enroulait à la grâce de son poignet fragile... Mais deux bandeaux sévères qui évoquaient ces autres bandeaux qui servent à ensevelir les morts... Plus de sourires clair comme un jardin d'avril sur la joue épanouie, mais le sillon que forme peu à peu l'amère coulée des larmes.

* * *

Que la paix de Dieu descende sur ces existences anciennes qui ont pour moi la jeunesse encore de cette rose où ruisselle un pleur si pur que l'on hésité entre la goutte de rosée et la larme d'une enfant confuse de son premier émoi!

Que l'on est bien, ici, pour vénérer les morts et se les remémorer quotidiennement! Pas une averse bruissant sur les dômes des bois, pas un arc en ciel qui se vouîte sur le village assombri, pas une clarine pastorale perdue dans le vent d'automne qui ne livre à mon esprit un sujet de méditation.

... Ici, pensé-je, dans cette petite caverne tapissée de fougères, de violettes, ils durent se réfugier parfois pour laisser passer la frémissante ondée... Et c'est alors que flotta dans le dernier ruissellement de l'orage l'écharpe diaprée d'Iris... Là, me dis-je encore, dans ce coin isolé du parc, la jeune fille rêva peut-être de celui qui, dans la grotte, lui avait paru le plus charmant. Et, tandis qu'elle interrogeait sa mélancolie, voici que la cloche d'un agneau perdu lui répondit....

* * *

Comme chaque détail devient un monde si, dans ce détail, l'on poursuit non pas un jeu poétique, mais l'empreinte de Dieu sur les moindres événements quotidiens. Ah! pense-t-on que cela ne soit pas d'une grande importance que, plutôt à telle heure qu'à telle autre, tel jour que tel jour, une enfant ait cueilli des fraises dans un bois?

N'est-ce rien que, dans une matinée que j'ignore, une ancienne jeune fille ait enfermé, à son insu, dans une goutte de rosée qu'elle fit briller sur une rose, le motif de ma rêverie qui s'achève?

(Pensée des Jardins).

Notes sur quelques arbres.

Les carrières du ciel d'hiver s'éboulent et les nuages descendent sur la terre pour se fixer aux branches nues et laissent le vide bleu s'installer à leur place. Ici des nuages blancs et roses font un fruitier; là des nuages lilas, mauves et couleur de chair, font un jardin d'agrément; ici des nuages noirs font une forêt; là des nuages de pur soleil font une bande d'ajoncs.

Je veux écrire l'éloge de quelques arbres. *Premièrement, du pêcher.* - Il est pareil à un essaim d'abeilles qui seraient roses et aussi parfumées que leurs rayons. C'est pourquoi son fruit, velu comme l'abeille, a la couleur du miel.

Deuxièmement, du pommier. - Il est rond. Son fruit est rond et rose et blanc comme est blanche, rose et ronde la joue de ce petit enfant maraudeur qui saute le mur du verger.

Troisièmement, de l'amandier. - Les doigts de Dieu ont aplati l'amande et laissé sur l'écorce un peu d'encens et dans la coque un peu de lait caillé.

Quatrièmement, du poirier. - Il est comme un pèlerin vêtu d'une robe conique, appuyé sur un bâton noueux, et qui assiste à ce miracle que ses gourdes puisent leur eau fraîche dans le feu du soleil.

Cinquièmement, du prunier. - La peau de ses fruits est si fine, que lorsqu'on la détache, elle forme des lanières transparentes. Et la chair mise à vif est toute saignante de soleil.

Sixièmement, du cerisier. - Le cerisier est le corail de la mer céleste. Et un rameau chargé de cerises est plus lourd qu'on ne pourrait croire.

Septièmement, du néflier. - Ses fleurs sont des églantines blanches. La peau de son fruit rond, creusé au sommet en couronne, est lisse, rousse et parfois argentée comme la jeune branche de chêne; la chair acide et douce, couleur de tan, contient plusieurs noyaux osseux. La nèfle ne se mange que décomposée, en décembre. On dirait d'une crème de feuilles mortes, et elle porte la bure parce qu'elle demeure solitaire dans le verger.

Huitièmement, du lilas. - L'azur s'enflamme au bout de ses branches et la jeune fille qui tient ces torches parfumées sur son coeur qu'elles dévorent pense que tout le ciel brûle aussi.

Neuvièmement, du marronnier d'Inde. - Ses mains d'om-

bre ridées entourent mille thyrses saumon ou blancs tachés de rose. Ses boules vertes puis brunes, hérissées comme des masses d'armes, tombent et s'ouvrent en laissant échapper d'une peau blanche et glissante les marrons rebondissants, vernis comme de vieux meubles.

Dixièmement, du citronnier. - Sa canne veinée comme une noix muscade, s'élève d'un caisse verte et carrée. Feuilles et fleurs sont roides, et ces dernières si parfumées que l'on dirait des grains d'encens que le soleil liquéfie et qui s'égouttent dans l'allée. Le fruit, d'un jaune clair, si on le coupe transversalement, a la forme et la transparence d'une rosace d'église.

Onzièmement, de l'acacia-boule. - Sa forme est celle d'un grand bilboquet. Il n'indique que la présence d'une administration des ponts et chaussées. Il ne fleurit jamais. Planté au bord des routes, il se sent assimilé à une borne kilométrique.

Douzièmement, du peuplier. - Quand Sully, qui les fit planter au long des avenues de France, encourageait les travaux des campagnes, les fuseaux des fileuses aimaient les quenouilles des peupliers. Ensemble ils chantaient ou ronflaient. Ici le fil avait un noeud, et là le feuillage un nid d'oiseau. Les fuseaux et les peupliers tombent sans que personne les relève.

Treizièmement, de l'ormeau. - C'est la fête du village. Sur la place quatre ménétriers font danser des couples. Une bouteille de limonade luit sur la table devant l'auberge. Les branches des ormeaux, qui sont tordues comme des éclairs, retiennent un tel amas de feuillage que l'on dirait des blocs de nuit en plein jour.

Quatorzièmement, du saule pleureur. - C'est une averse de verdure.

Quinzièmement, du bouleau. - Les feuilles triangulaires et très mobiles du bouleau font un bruit de pluie. Le tronc, qui pèle finement, a la blancheur de la chaux avec, çà et là, des cicatrices noires qui ressemblent à des yeux d'après des méthodes de dessin.

Seizièmement, du charme. - Il ne faut le considérer que taillé; creusé, dirigé. Les amoureux ne s'enfoncent pas dans ses couloirs, faits de petits coeurs plissés, sans une secrète angoisse. La jeune fille qui, avant d'y pénétrer, est pâle comme la moitié d'une cerise, est souvent, lorsqu'elle en sort, rouge comme l'autre moitié.

Dix-septièmement, du platane. - Son écorce qui s'enlève par plaques, donne au tronc l'aspect d'un serpent moucheté. Ce tronc, à l'endroit où il se ramifie, représente souvent un torse humain dont la peau se plisse dans un effort. La feuille est trilobée, à pans aigus, parcheminée, large, plane, et les chatons forment des pompons de bourre tondue. Aux jours des fortes chaleurs le mendiant bénit l'avenue de platanes. Elle donne beaucoup d'ombre et promet quelque belle fontaine dont l'eau lumineuse jaillit gaîment. Une allée de platanes ne se rencontre guère que dans une ville bien entretenue.

Dix-huitièmement, du figuier. - La feuille trilobée, à pans arrondis, d'un vert profond, donne aux doigts l'impression d'une joue rasée. Et, détachée de la branche très flexible dont elle couronne l'extrémité de ses frais bouquets, elle laisse perler un âcre lait. La figue mûre est, à l'extérieur verte ou vineuse selon l'espèce; à l'intérieur, plus ou moins couleur de chair et de miel. Elle a l'air d'un petit animal obèse dont la tête et les pattes se seraient atrophiées jusqu'à disparaître.

Dix-neuvièmement, du noisetier. - Il y a des nids d'oiseaux, des nids de fleurs et des nids de fruits. On surprend les nids de noisettes au bord des eaux, sur quelque branche flexible, et soudées entre elles par la base de leurs collerettes vertes et acides. Dépouillée de sa collerette, la coque de bois clair de la noisette a la forme et la grosseur d'un oeuf de petit oiseau.

(Feuilles dans le Vent).